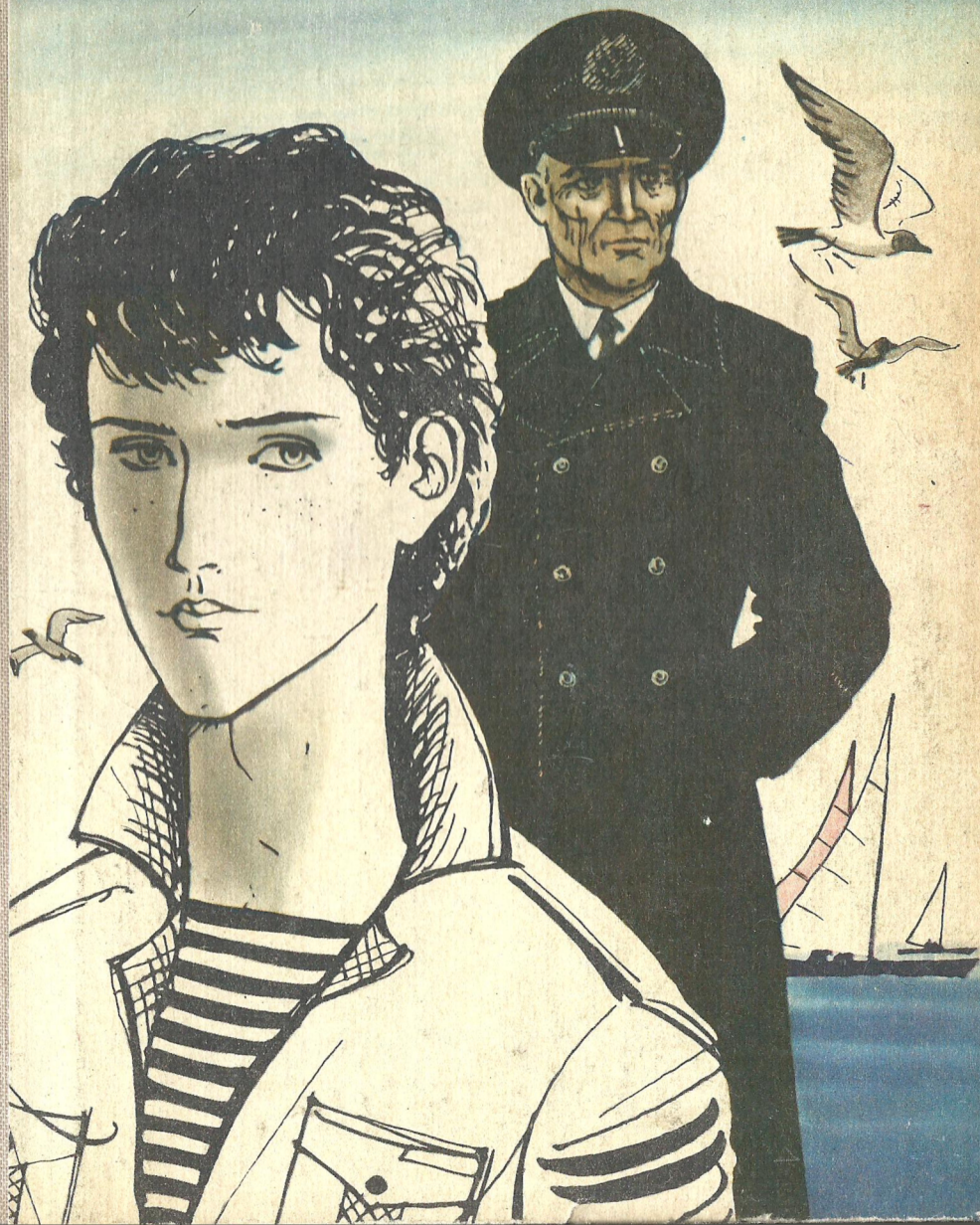

— 821(477)
СТ 165

Леонід ГОРЛАЧ

ЗОЛОТА ПОРА

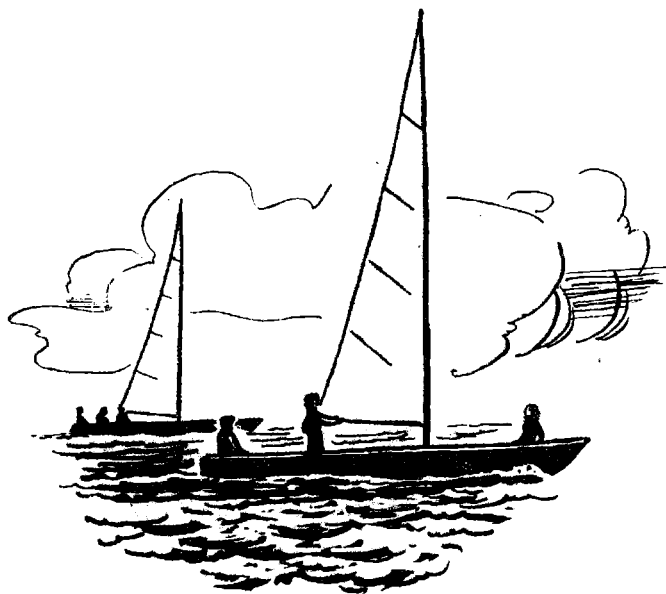

Леонід ГОРЛАЧ

ЗОЛОТА ПОРА

ПОВІСТЬ

Для середнього та старшого
шкільного віку

Художник
ВОЛОДИМИР ГОНЧАРЕНКО

КИЇВ «ВЕСЕЛКА» 1988

Повість українського радянського письменника, лауреата Республіканської комсомольської премії імені М. Островського про сучасних підлітків. Вони вчаться в профтехучилищі, формування їхніх характерів відбувається в суперечливих умовах, у конфліктах з оточуючими. Підлітки потрапляють на «малину». Та ось їх захоплюють заняття в яхтовому клубі, море...

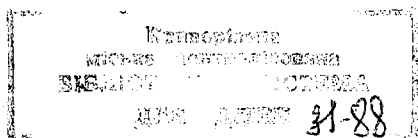
У 1987 році на республіканському конкурсі на кращий твір про систему профтехосвіти повість одержала першу премію.

Повесть украинского советского писателя, лауреата Республіканской комсомольской премии имени Н. Островского о современных подростках. Они учатся в профтехучилище, формирование их характеров происходит в противоречивых условиях, в конфликтах с окружающими. Ребята попадают на «малину». Но вот их захватывают занятия в яхтовом клубе, море...

В 1987 году на республиканском конкурсе на лучшее произведение о системе профтехобразования повесть получила первую премию.

Рецензент ВІКТОР КАВА

33225

Г 4803010200—198
М 206(04)—88

Кивдорізька
ку. № 9—164—1988
міська п. бібліотека
бібліотечна система

ISBN 5-301-00159-0

для дітей

Ф. Видавництво «Веселка», 1988

БІБЛІОТЕКА-ФІЛІАЛ № 14

I

Коли б ще десять років тому хтось із знайомих чи навіть товаришів сказав, що Ярополк Іванович буде отак нудитися на піщаному белебні коло моря, ніхто б не повірив, надто ж сам він, людина, котра звикла, що її найчастіше називають просто капітан. Здається, він і сам давно забув справжнє своє прізвище — його забрало море, ота безберега широчінь, яка живе за своїми особливими законами, і людей, що пустилися в мандри, також міряє своїми мірками. Довго тримався корабельної палуби капітан, хоч ота палуба вже захиталася під нестійкими ногами — бо на все ж свій час і своя пора, бо море не любить слабосилих.

І тепер, коли капітан востаннє зійшов із палуби, коли старенький суховантаж, якого випускали хіба що в каботажні рейси, прощально ревнув йому в згорблену спину простудженим гудком, він раптом відчув себе нікому не потрібним — так, наче скінчилося все нелегке життя і лишилося просто загубитися на цьому спорожнілому осінньому березі, заритися в кособокі дюни та й зирити на розхвилений пруг, на розгойданий дрібною хвилею край потемнілого неба.

Йому зрадила багаторічна звична стихія, у якій почувався природно і яка стала часткою буття. Віднині його домівкою повинна була стати земля з її численними проблемами, конфліктами, з безліччю людських пристрастей. На кораблях усе було інакше: там дії кожного члена екіпажу підпорядковувалися чіткому розпорядку, кожен знав своє місце, свої обов'язки, без виконання яких порушилася б гармонія щоденної праці, там усі робили те, що поклато на них плавання по безмежних морських водах. Якби, скажімо, механік полишив машину і кинувся рятувати себе під час дев'ятибального шторму, якби стерновий зняв важкі від натоми руки зі стерна, — чи втримався б на поверхні навіть могутній сучасний лайнер, збудований за всіма законами водоостійливості?

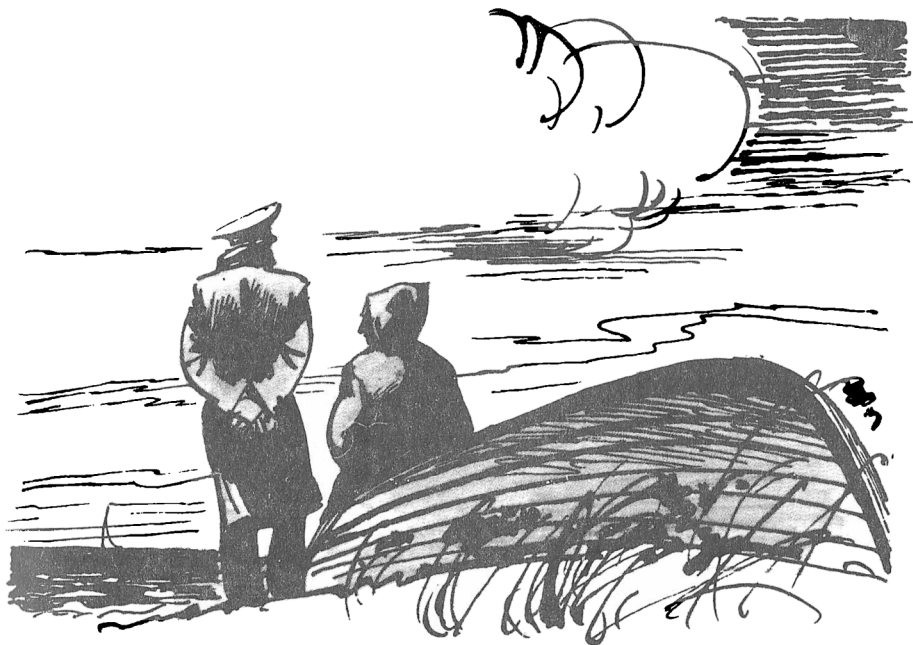
Незвично і тяжко було Ярополку Івановичу в новій ролі, аж зчорнів на обличчі. Він крокував усе далі від тісного порту, загрибаючи ногами пісок. Рано-вранці, за довголітньою морською звичкою, начистив черевики, ніби збирався спуститися з капітанської каюти до команди, розігнувся, згадавши раптом, що його корабель пішов у плавання без нього, гірко усміхнувся і все-таки не стримався — пішов до порту. Постояв оддалік, соромлячись колишніх колег, і оце ось ніби втікає від свого минулого.

Вузькі приморські вулички, захаращені літніми прибудовами для приїжджого люду, тулилися до поруділих від палючого сонця пагорбів. У таку пору навіть отут було безлюдно: доросле населення зникло в широких заводських цехах, фабричних лабіринтах, дітей позабирали школи, старі ж приморці вбивали час біля екранів телевізорів чи наводили лад у хатньому господарстві. Роза вітрів принесла холодне повітря, воно порядкувало над морем і берегом, крижанило зелене листя на тополях і віщувало наближення передзим'я.

Плескіт хвиль і шурхотіння дрібного піску переслідували Ярополка Івановича. Від них не втекти, не заховатися за спомини, які супроводжуватимуть його до останку.

Оминаючи присадкуватий цегляний будинок, зі всіх боків оточений прибудовами, ніби клешнями краба, помітив одну постать у сірому брезентовому дощовику. Чоловік сидів на кормі перекинутої шаланди, кутався в поли і час од часу потягував сигарету з широкого рукава, нікого не помічаючи довкола. Капітанові стало шкода самітника — чимось схожою на себе він сприйняв ту одну постать.

Довга піщана коса розрізала морське мілководдя, весь час мінуючи контури під натиском хвиль. Ярополк Іванович тісніше вгору в формену чорну шинелю і попростував до чоловіка. За шумом прибою той не відразу помітив незнайомця, а коли побачив, байдуже відвернувся до морської далечини. Вітер вибивав у нього з-під капюшона пасма сивого волосся; на вилудженому солоними

вітрами й сонцем обличчі смугами лежали глибокі зморшки, і капітан відзначив: видать, добряче потерло чоловіка життя. Подумавши отак, мовчки примостився на слизький борт шаланди.

— Виглядаєте із моря погоди? — запитав, аби зачепитися за щось.

Чоловік спокійно оглянув капітана з ніг до голови і кивнув.

— Потрібне воно мені, це море. Просто вирішив, як тепер кажуть, ковтнути свіжого повітря, от і сиджу.

Ярополка Івановича вразив байдужий тон, але вирішив про себе: а раптом у людини якесь горе.

На рейді темніли кораблі, що чекали свої черги в порт чи пережидали негоду. Капітан почав угадувати типи суден за обрисами. Оце он — неодмінно танкер, бо має високі борти й обмаль надпалубної техніки, те — суховантаж, а те — контейнеровоз. Ближче до берега юрмляться, очевидно, риболовецькі сейнери місцевих рибгоспів. Цим нікуди поспішати, море заспокоїться, тоді вже й вийдуть збирати врожай.

Зненацька помітив низько над хвилями косе вітрило. Подумав, що то завис буревісник, чатуючи на рибу, але, відмірявши на око відстань, зрозумів, що в морі боровся із хвилями вітрильник. Штормові накти то ховали його за свинцевою мжичкою, то під-

німали на гребені, і тоді чіткіше прозначалися невисокі борти, тонка опора щогли і туго наповнене вітром капронове полотнище. Хто б то наважився в таку негоду покинути берег?

Чоловік у брезенті теж помітив вітрильника, сплюнув недопадок і сам порушив затяжну мовчанку.

— Що, морячок, свого угледів?

— Свого не свого, але в такий шторм не кожен у море вийде. Та ще й на такій посудині.

— Виходять, — махнув рукою чоловік. — Тут неподалік пацани морський клуб організували, от і ганяють, смерті шукають. Нема на них доброго дрюка...

Капітанові не сподобався тон незнайомця, але стримався, щоб не наговорити лихих слів. Образити людину легко, можна й вибачитися після того, але чи зітре найглибше розкаяння оту образу з людської пам'яті?

Вітрильник летів над хвилями, забирав далі від берега, але вітер прибивав його до крутого мису, за яким ховалася затишна затока, що правила приморцям за човнову станцію. Капітан вів яхту очима доти, доки вона не пірнула за крутий виступ, і знову поглянув на сусіда.

— Так кажете, морський клуб організували? І давно?

— Бачу, ти не знаєш, що в місті робиться.

— Ходив по морях, ніколи було приглядатися.

— Воно й видно, — кивнув незнайомиць. — А я от, приміром, як прийшов із війни, як заліз у заводський цех, так понад тридцять років і не вилазив. Аж доки сказали: іди, Степановичу, на заслужений відпочинок, нова техніка тобі не під силу. Молодим дорогу треба давати.

Ярополк Іванович важко зітхнув.

— І мені теж так сказали.

— Еге, браток, виходить, ми з тобою обоє списані? — усміхнувся привітніше незнайомиць. — А я-то думав — вийшов погуляти морячок, а далі знов махне кудись у заморські краї. Так би й сказав зразу. Давай до мене в хату, бо тут наскрізь прошиває клятий вітер.

Капітанові подумалося, що він кудись має поспішати, що десь чекають на нього невідкладні справи, але потім махнув рукою і мовчки потюпав за чоловіком.

Карпо Степанович виявився жилавим і досить балакучим чоловіком. По деяким часі капітан знав про нього майже все: і що той воював у піхоті, і що працював на металургійному комбінаті, без якого все місто нічого б не значило, і що з виходом на пенсію пішов майстром у заводське профтехучилище. Капітан старався не перебивати його, подумки згадував своє власне життя. А господар, загорівшись симпатією до морячка, запитав раптом:

— Слухай, підеш до нас в училище?

— Так я ж нічого в педагогіці не розумію.

— А нічого й розуміти,— ляснув твердою долонею по столу Карпо Степанович.— У нас головне — тримати в руках пацанів, аби в банду не подалися. Знаєш, кого нам здають в науку? Тих, кого ніяка школа не береться людьми поробити. А ти з ними командирським тоном та гайки прикрутиш як слід. Болти нарізати вони й самі навчатися, як на завод прийдуть.

— Ні, Степановичу, дай мені роздивитися, що й до чого. Я так не можу.

— Ну роздивляйся, морячок, а коли надумаєшся — он за тим мисом наше училище. Спитаєш Крука, тобі кожен покаже.

Ярополк Іванович, зігрітий хатнім затишком і розмовою, виїшов знову на берег. Море не вгавало, монотонний рокіт шторму панував над простором, обрій підпірала нерухомі силуети кораблів, раз по раз затінювані близькими стрілами розкрилених чайок і альбатросів. Але вітрильника, скільки він не вдивлявся в далечінь, не було. І капітанові подумалося: «А може, то химера його уяви з'явилася була на овиді, може, то туга за колишнім вродилася на хвилину, щоб зникнути назавжди в безмежному світі? У всякому разі доведеться тобі, капітане, кидати якір на суші».

Він простував узбережними вуличками, заглиблений у себе, байдуже обводив поглядом будівлі, наближаючись до околиці, за якою височіла древня скіфська могила. Дивним чином вона стала часткою його долі, супроводжувала у найдальших заморських краях, зводилася вище понад усі дива світу, бо увійшла в його дитинство ще перед війною. В ясну тиху погоду з її вершини, здавалося, проглядав заморський Таманський півострів, звідки до них приходили кораблі, з неї ж чіткіше було видно, як швидко росте рідне місто, що започаткувалося на місці давніх грецьких поселень. Ярик мало не щодня прибігав до неї з хлопцями, грався в щетинистій степовій траві, а коли, набігавшись до гудіння в ногах, припадав спиною до кам'яної баби, то ніби чув тепло давно забутих віків. Мовчав кам'яний бовван, мовчала могила, і тільки море внизу розгойдувало шум, неспроможне дістатися на вершину.

Одного дня Ярик за звичкою прибіг на могилу і вжахнувся: на тому місці, де стояла баба, зяяла глибока яма, а по схилу аж до вкоченої дороги тягнувся слід. Чиїсь загребущі руки порушили тисячолітній спокій, вчинили наругу над людською пам'яттю. І тоді Ярик із хлопцями вирішили розшукати грабіжника.

Вони обходили приморські дворища, лякаючи собак-сторожовиків, заглядали в кожную шпарину, і на третій день нарешті добралися до Слобідки. І яке ж було їхнє здивування, коли над найвужчою вуличкою вони побачили вкрадену скіфську бабу. Дво-

рище оперізував високий дощаний паркан, у який врізалися наглухо зачинені вифарбовані ворота. А з того дерев'яного безконечного строю сиротинно виглядала кам'яна скіфська баба. Загребущий хазяїн викопав її, приволік до двору і поставив замість стовпа.

Хлопчаки підійшли ближче. Баба стояла по пояс вкопана в землю, довкола шії та попід складені на животі опецькуваті руки плелися іржаві товсті дротини, що прив'язували її до воріт. Нерухомих погляд баби ніби оминав хлопчаків, ніби їй стало соромно за сподіяне в двадцятому столітті. З-під дротів, омитих дощем, уже стікали іржаві патьоки, вкриваючи гранітний торс, і хлопчакам здавалося, що то кривавлять потаємні рани, що не камінний бовван перед ними, а жива істота.

Коли б то капітан був тоді таким, як зараз, мудрим, озброєним знаннями законів, звиклим до найчорніших людських вчинків. Тоді ж він був звичайним міським хлопчаком, для якого увесь світ світився добротою і порядністю.

Гурток дітей топтався на місці, уникаючи погляду кам'яної баби, а вона й собі ніби відверталася, зневірившись у людській справедливості.

— Ярику, що будемо робити? — нарешті спитав хтось із хлопців.

Ярик був у гурті авторитетом незаперечним. Але й він не знав, що робити. Тоді мовчки обдивився високий паркан, за яким нічого не було видно, і мовив рішуче:

— А ось ми зараз покличемо хазяїна, хай скаже, навіщо вкрав нашу бабу, хай скаже, коли назад поставить.

Сказав — і загарабанив у глухі ворота кулачками. Десь у дворі захлинувся гавкотом пес, чийсь густий бас спробував притишити його, але нічого з того не вийшло. За якусь хвилину озвався чоловік:

— Кого там чортяка носить? Та не заливайся, щоб ти здох!

Кляцнула клямка, і в прочинених воротах постав опецькуватий дядько в розхристаній сорочці. Він, очевидно, не сподівався на таких гостей, а тому потягся правицею до нечесаної густої чуприни, а лівою торигнув ворітьми, при тому усміхнувшись зовсім дурнувато.

— А це що за команда?

Хлопці мовчали. Дехто вже й назад поглядав, прикидаючи, чи встигне втекти, коли що не так. Дядько вочевидь був не з тих, хто роздає медяники, та й добрячий ціпок виднівся із-за його плеча. Але ж яке право він має на їхню кам'яну бабу?

Ярик таки пересилив страх:

— Віддайте нам бабу!..

— Яку бабу? — удавано здивувався дядько, хитро примружуючи очі. — Моя баба на роботі, а в мене сьогодні вихідний.

— Ви нас не розігруйте, — скипів Ярик. — Знаєте, про яку бабу мова.

— А-а, — зареготав дядько, аж живіт затрусився, мов холодець. — А я-то думав... Так беріть, — махнув рукою на статую.

— Як — беріть? — загомоніли хлопці, не сподіваючись, що так швидко знайдуть спільну мову.

— А так, — підморгнув дядько. — Викопуйте, звалюйте на плечі — і гайда туди, звідки прийшли.

Хлопці зрозуміли, що над ними кепкують. Ярику мало сльози на віі не вискочили.

— Так нечесно. Як собі знаєте, а ми її заберем...

Зненацька дядько смикнувся, перемінився на лиці і аж присів.

— Заберете? Адзуськи! Я про такого стовпця не один рік мріяв, а ви тут патякаєте. Ану геть звідси, доки пса з цепу не спустив!

— Не лякайте, ми лякані! — стояв на своєму Ярик.

Дядько відпустив ворота й кинувся до хати. Пес зайшовся гавкотом іще сильніше, задзеленчав залізний ланцюг, і хлопці зрозуміли, що лютий чолов'яга не жартує.

— Ярику, тікаймо! — гукнув хтось із хлопців, і всі кинулися чимдуж під гору.

А з воріт уже вилітав здоровенний вовкодав і, ошкіривши зуби, виглядав жертву. Побачивши хлопців, які встигли відбігти на добрих три десятки метрів, люто кинувся навздогін. Ярик побачив чиюсь відчинену хвіртку і миттю вскочив у неї. За ним влетіли розгарячілі друзі і буквально при самому собачому писку зачинили блаженську оборонну споруду. Пес кидався грудьми на дошки, бив у них товстеними лапами, але дістати когось не міг. Дядько ж кричав щодуху, розчепірівшись проти воріт.

Ярик нахилився до землі, шукаючи щось таке, аби вдарити пса, намацав уламок цеглини, підступив до хвіртки впритул і зацідив псові прямо в голову. Той несамовито завив, закрутився на траві, і доки хазяїн важко досапався до нього, хлопці встигли проскочити чужий двір і вибратися на порослу дерезою гору.

Того разу вони вже не пішли на могилу, затим минуло ще кілька днів, які гнів їхній погамували, і залишилася та скіфська кам'яна баба при обійсті зажерливого дядька...

Ярополк Іванович згадував ту давню історію і радів із того, що бодай споминами він таки приріс до рідного берега, а що донині пече пам'ять людська несправедливість, котра тоді залишилася невідплаченою, хто знає, може, й на краще, бо він сам собі ніколи не дозволяв опускатися нижче ватерлінії чесності...

Новобудови міста, великі промислові підприємства відступали від морського берега, завбачливо оберігаючи золоті піски й блакить цілющої води для людей. Капітан повільно піднявся на пагорб і зупинився. Молодий парк зусібіч обрамляв гранітний ме-

моріал морякам, які склали голови, визволяючи Приморське від фашистів. Десь тут міг би лежати й він, юний провідник десантників, та ворожа куля обминула його тоді, коли брався мілкою водою до пологого берега, заривався в глинястий ґрунт, знову біг уперед за покликом командира, продираючись крізь дебелі прісноводні очерети, що вкрили глибокий яр.

Ярополк Іванович спустився з пагорба по пробитій тисячами ніг стежці й знову подерся по крутосхилу. Проти нього виростала скіфська могила, якась уже замала, стоптана екскурсантами. Кілька самотніх акацій тулилися до схилу і трепетали листям на вітрі. Давні рови й рівчаки порізали землю, наче старечі зморшки, і капітан подумав: як швидко зістарилася могила за останні кілька десятиріччів, як покалічило її людське бездум'я.

Зійшовши аж на вершину, він зупинився. Ось і те місце, де колись стояла кам'яна баба. Яма затягла краї, обросла травою, зате біля неї ніяк не могли зникнути сліди окопів і траншей. Він бачив їх свіжими в отому сорок четвертому році, бачив политими людською кров'ю. Що ж, мине ще якийсь час, і земля загоїть рани, буде б тільки люди обачливіші і не нищили свою історію.

Капітан випростався і задивився в море, ніби прагнув побачити на прюзі кораблі свого дитинства, що простували з Тамані. Але сьогодні вирував шторм, сиза пелена затулила навіть сонце, і тільки силуети суден бовваніли на рейді, тільки чужий вітрильник, котрий ще годину тому шпарко біг по хвилях, тепер пришвартувався в затоці й спокійно похитував голою щоглою. Там, очевидно, й знаходилася пристань сміливих морехідців, про яких згадував Карпо Степанович.

Море внизу шуміло й шуміло, почав накрапати густий дрібний дощ, і Ярополк Іванович, щільніше вкутавшись у шинелю, повільно попростував додому.

II

Олегові не хотілося йти додому. Та й чого доброго там чекати, коли мати знову почне дорікати всіма існуючими й неіснуючими гріхами, а то й шпурляти різні заморські вдяганки, на які батько був такий щедрий. Кожного разу, як тільки приходила радіограма про те, що його судно швартується в порту, мати ніби перероджувалася. На той день брала відгул на роботі, прибирала в хаті, до білизни драйла дерев'яну підлогу, котра давно просила фарби, сина із донькою мало на руках не носила. І коли наставала година рушати в порт, її було не впізнати: вбиралася у все найкраще, рвала квіти в саду і виходила з двору, ніби на якийсь мітинг.

Олег та Іринка ледве встигали за нею і все ж коли зупинялися на

бетонному причалі, там уже тирлувалося чимало моряцьких родин. Олег непомітно зникав у натовпі і заспокоювався лише тоді, коли бачив поруч Віктора Чепіжного, з яким у нього не було ніяких таємниць. А тут уже й білобортий корабель повільно наближався до берега, гомоніли зустрічаючі, притискали до себе букети квітів.

Обоє хлопців пробиралися до самої залізної огорожі, під якою хвилювалася розгойдана вода, і пильно вдивлялися в постаті моряків на палубі, в майоріння прапорців, над якими кружляли крикливі чайки. Невлад грав портовий оркестр, та ніхто й не дослухався до громових ритмів мідних труб, до вуркотання дерев'яних інструментів — усе побережне життя затіняв собою силует спокійного корабля.

Олег завжди шукав очима батька десь біля самого капітана — він же був старшим помічником, а це майже перша людина на кораблі. І знаходив його на самому капітанському містку, махав руками і гнівався, що корабель підступає до причалу так повільно. Заздалегідь, іще не притулившись до широких батькових грудей, відчував гіркуватий присмак морської солі, котра в'їлася в білий мундир, прохолодний вітер далеких широт.

Олег у такі хвилини забував про все на світі, і коли пригортався до батька, коли ішов потім крутою вуличкою додому, підбігаючи за ним і заглядаючи в очі, жив сподіванням на довгі захоплюючі розповіді про море. То було його свято, якого чекають по кілька безконечних місяців.

Коли батько повертався додому, в їхній господі мало не щодня збиралися люди — такі ж морські мандрівники чи заводчани. Життя визначило їм різні шляхи, але довговічні закони Слобідки збивали їх у дружну сім'ю. Згадувалося дитинство, повоєнні ліхоліття, що вкарбувалися в пам'ять особливо чітко, голодні підробітки на відбудові корпусів металургійного гіганта, вуличні бої з греками та приїжджими новоселами за престижні куточки нехитрого відпочинку, згадувалися і військовополонені, які спокутували вину на новобудовах. Все те було чуже Олегові, незрозуміле, але він приймав усе, як є, на віру, бо то було батькове дитинство.

Олегові кортіло вийти з батьком у море, так далеко, щоб не було видно ні берега, ні густих заводських димів, які кучерявилися денно іночно над містом, заходячи аж у мілководні затоки, вічно змагаючись із вітрами. Та батько лише усміхався і бурчав удавано:

— Побудь, синку, на землі. Воно, те море, і так уїлося в мене, як гірка сіль. А ти ще встигнеш поблукати по світах.

— Еге, встигнеш,— ображався Олег.— Сам же розказував, що ходив на Кубань по хліб, коли малим був.

— Так мене ж голод ганяв через море, а тобі чого не вистачає?

Дивна річ, ніби й дорослий батько, а того не розуміє, що кожному кортить чогось невідомого звідати, бо коли б люди були всім задоволені, то не ввалися б ні в космос, ні в морські глибини. Тож коли батько вибирався нарешті на бички, Олег радів неймовірно. В ніч перед виходом у море хлопець ладен був і спати в пузатому човні, позиченому у сусіда, дядька Семена.

Цієї осені батько вперше пішов у далеке плавання в ролі капітана, аж у далекий Сінгапур.

Прощання в порту було особливо урочисте. Олег з матір'ю і сестричкою довго стояв на бетоні, дивлячись, як батько віддавав якісь команди. Вони слухали могутнє гуркотіння дизелів і крики чайок, і Олегові здавалося, що сьогодні всі люди гордилися його батьком капітаном. А він ще раз визирнув із дверей рубки, помахав їм рукою і зник у залізному нутрі, де на нього чекали справи.

Мати лише зітхнула, міцніше зав'язала бант на Іринчиній голові і мовила:

— Пішли додому дні коротати...

Олегові хотілося гукнути тут же, на обвітреному причалі, що коли б усі так дні коротали, як мати, то й моряки на берег би не поверталися. Знав же, що не мине й кількох днів, як до їхньої хати знову загостює материн шкільний товариш — прилизаний, напахчений парфумами, хоч до рани його притули. Сяде за стіл, ледве привітавшись, дістане сигарети, пихне димом і почне розповідати про свої журналістські мандри. Він працює в місцевій газеті, дуже гордиться, коли якась стаття зачепить місцевих торбохватів, тоді намагається влаштувати читку вголос, а Олегові кортить чкурнути геть із хати, щоб не чути монотонного голосу, що дзижчить, як муха в павутині. Геннадій Аполлонович понад усе любив себе, і хлопцеві було дивно, чому мати не прожене його, чому допізна поїть чаєм.

Одного разу хотів навіть розказати про все батькові, але вчасно схаменувся: це ж він там, у морі, буде переживати.

Олег простував вуличкою і неквапно перебирав у пам'яті камінці споминів. Додому справді не хотілося повертатися. Після уроків він часто залишався в школі і зникав разом із друзями в тісній кімнаті, яку відвели під судномодельний гурток. Туди його втягнув Чепіжний, але сам походив недовго: після восьми класів покинув і гурток, і школу, перебравшись до заводського профтехучилища. Не раз зізнавався Олегові:

— Знаєш, кину я цю школу. Оцінки сякі-такі, а мати дома кричить, що атестат не нагодує, треба свій шмат хліба заробляти. Нас же трое в неї...

Олег знав, що батько їх покинув, завербувався кудись на лісо-розробки в Якутію, озивався зрідка лише грошовими переказами, які вираховувала з нього держава.

Без Віктора і моделі перестали цікавити Олега, як колись. Та й яка з них користь, коли на море не спустиш, а воно ж поруч, і кораблі на ньому справжні. Хай моделі займаються дітлахи, а Олегові вже пригинатися треба, проходячи в шкільні двері. Отож, поклеївши трохи дерев'яні деталі, він зібрав портфеля і зник за дверима.

Мжичив нудний дощик, якого прозивали тут морською пилюгою. Ліворуч залишалося море, звідки коротко озивалися гудками кораблі, що перепочивали на рейді. Сизий простір то пробивався крізь голуваті крони акацій, то знову ховався за попечені осінні пагорби, густо втикані хатами.

Праворуч крізь сади білили корпуси висотних будинків — там було молоде місто заводчан, що наче аж гордилося собою, своєю рішучою поступальністю.

Олег човгав по розквашеній глині, піднімаючись до хати. Високий паркан затуляв її з вулиці, але й крізь дощану затулу доносився монотонний шум морських хвиль, які підбивалися буквально під садок і в дні припливу майже підкочувалися до стіни. Але приморська земля цінувалася в місті особливо, тож ніхто не боявся, що раптовий шторм може колись змити геть усі будівлі, та й де той шторм візьметься у мілкому Азові, через який навіть фарватер для кораблів доводиться постійно поглиблювати, інакше жоден великий корабель не зайде до порту.

Ледве прочинивши хвіртку, Олег почув з хати голосну музику, яка рвалася в ранне надвечір'я, перебиваючи шум дощику. Хлопець знітився: знову гість у хаті. Аж крок притишив, та зрозумів, що виходу нема, хіба що прошмигнути непомітно до своєї тісної кімнатки. Він так і зробив: ледве переступивши поріг, звернув ліворуч, але крізь прочинені у велику кімнату двері зразу ж вискочила мати у довгому халаті з яскравими червоними квітами, напахчена парфумами.

— Де це тебе знову по негоді носило? — запитала неприязно, навіть не знявши з нафарбованих губів усмішку.

— А куди я вранці пішов?

— То я тебе повинна спитати.

— Ну... в школу, — потупився Олег, стараючись уникнути чергової сварки.

— І тебе оце до вечора вчили? — іронічно наступала мати.

«Знову її гедзь укусив», — подумав хлопець, але стримався, щоб не вибухнути гнівом.

— Та у мене ж судномодельний гурток.

— І ти туди ж, куди батько, — сплеснула руками мати, наче вперше почула про той гурток. — Хто вас до землі прив'яже? А ти тут сама бийся, клопочися про вас. Роздягайся мерщій та заходь вечеряти.

Олег мовчки пішов у свою кімнату. Знімав куртку і чув то материн голос, то уривки мелодії, то щебетання Іринки. Малій було весело в будь-якому товаристві, й Олег ніби аж розсердився на неї за таку нерозбірливість. Випотрошив сумку, розіклав книжки й зошити на столі й присів у куточку.

Перед очима постав білобортий корабель, замахав рукою батько, наче заспокоював його, але все це враз пропало, як тільки в кімнату впурхнула сестричка.

— А я уже всі жданики поїла, — заторохтіла Іринка, крутнувшись на одній нозі.

— Ну й радуйся, — буркнув Олег і сам засоромився власних слів. — Чим там займаєтесь?

— Дядя Геннадій смішні історії розкажує. А мати його чаєм поїть.

— Той дядя весь чай вип'є.

— Ні, не вип'є. Він його сам приніс. Я теж пробувала. І цукерки смачні-смачні.

— Ласа на дурничку. Наче в нас цукерок немає. А як не буде, то я зароблю гроші і куплю.

Він несподівано зловив себе на думці: а чому б і справді не податися слідом за Чепіжним в училище? Там же учням на практиці гроші платять, от і буде сестричці на подарунки. Проте швидко відігнав від себе цю думку й рушив у велику кімнату.

Гість сидів у кріслі і притупував ногою в такт музиці зовсім домашньому, обличчя розпливалося в блаженній посмішці. Побачив Олега, недбало махнув рукою:

— Синові капітана честь і хвала.

Олег відчув, як пішла в нього обертом голова, як почорніло в очах. Чим довше дивився він у примружені очі гостя, тим сильніше наростало бажання розквасити йому носа, викотити ногами за поріг непроханого приبلуду. І коли в глибинах його ображеної душі заштормило, Олег різко нахилився над столом, вхопив блискучого чайника і, майже не замахуючись, пожбурих його в усміхнене обличчя. Гучно брязнув метал, заверещала мати, скрикнула сестричка, та Олег уже не звертав на те уваги — вскочив у свою кімнатку, вхопив куртку і миттю вилетів із хати.

Надворі так само монотонно і причасно шумів дощик, але й він не міг остудити палаюче лице, бив у очі, з яких бігли гіркі сльози. Олег промайнув через критий черепицею навіс, під яким ще недавно сушив із батьком бичків, вдарив ногою в підчеплену на одну петлю хвірточку і вискочив на піщану дюну. За спиною почув материн голос, вона кликала його, сварилася, та Олег і не думав озиватися: в хаті йому віднині немає місця.

Небо й море почорніли, злилися в одну суцільну непроглядь, і лише десь то там, то там на рейді озивалися мерехтливі вогні ко-

раблів. Ех, забути б ураз усе це, рушити просто по воді, прибитися до корабля і знайти батька. Тільки він єдиний може розрадити, тільки йому можна довіритися. Олег глибоко зітхнув, зайшов у холодну воду і попростував берегом просто так, не шукаючи стежки. Застудиться? Хай і так, кому він потрібен? Мати давно називає всі його протести вибриками, то й цього разу погукає-погукає та й вернеться. А йому там нічого робити.

Тепер місто й порт відкривалися йому праворуч. Морське рокотання заглушувало всі земні розшуми, й освітлені вікна здавалися вклеєними в темряву, жодне з них не було його рідним. Що ж, буде іти отак між морем і сушею, доки не звалиться на сипучий берег, а тоді хай отой вічно рухомий пісок засмокче його в свою глибину назавжди.

Трохи заспокоївшись, хлопець вибрюхав із води і тільки тепер відчув, що зуби виграють марш, дрібно тремтять усе тіло, а нейлонова куртка лопотить на вітрі, аж ніяк не захищаючи від дощу. Ковзаючись по крутосхилу, вищукуючи острівці пожовклої трави, він різко забрав праворуч, у затишок чужої садиби.

Слобідка вкладалася на сон, але він вирішив іти до Чепіжного — хто ж допоможе в таку годину, як не кращий друг.

В хаті Чепіжних світилося. Олег полегшено зітхнув, піднявся на перекосбочений ганок, зняв черевики, повиливав із них воду і аж тоді постукав. Віктор не забарився. З-під форменого чорного піджака виглядала тільняшка, очі пильно вглядалися в темряву.

— Привіт, Вікторе,— озвався Олег.

— Тю на тебе,— гукнув товариш і потягнув його в хату.— Таке хлющить, що й собаки поховалися.

— Не спіши,— процокотів Олег.— Давай тут поговоримо.

— А що сталося?

— Та, розумієш... з дому я пішов.

— Отакої,— аж свиснув Віктор.

— Такої чи іншої, а пішов.

Чепіжний знав, що до Олегової матері вчащає журналіст, а тому не дуже й здивувався. Замислився.

— Що ж тепер робити?

— Хотів би заночувати в тебе, а далі буде видно.

— Так це ми зараз,— заворушився Віктор і гукнув:— Мамо!

— Чого тобі? — почувся жіночий голос, хрипкуватий і стомлений.

— Олег до мене.

— То гукай у хату, чого стояти в коридорі.

Віктор підштовхнув товариша. Тітка Ольга поралася біля плити, з іншої кімнати крізь розчинені двері голубів екран телевізора, проти якого сиділи обидві Вікторові сестрички.

— Де це ти по дощу бродиш? — сплеснула в долоні тітка Оль-

га. — Сушого рубця не видно. Ану мерщій мені роздягайся. Синку, знайди йому щось сухе на плечі.

— Та мені не холодно, — знітився Олег, ледве стримуючи дрижаки.

Але Віктор уже зісмикнув з нього куртку і накинув на плечі свою одіж.

— Згинай шию, акселерат нещасний, — підштовхнув друга в спину.

Вечеряли всі разом. Олег не хотів сідати до столу, але тітка Ольга поставила перед ним тарілку з пахучою картоплею, і він здався. Було якось по-домашньому затишно в цьому домі, хоча стіни не були обвішані килимами, не сліпив очі кришталь із серванта, як у них.

Господиня працювала штукатуром. Залишившись сама з трьома дітьми, вона ще глибше відчувала, як потрібна їм, бо ні на кого ж надіятися.

От і зараз, повечерявши та помивши посуд, присіла позаду дітей і почала вкотре розкручувати клубок споминів. І все це, либонь, тому, що до хати забіг Олег. Вдяганка на ньому заморська, а от в очах таке щось зачалося сумне, мов у дорослої, битой долею людини. І що ото людям треба? Як сир у молоці купаються, а от про дітей подумати ніколи. Знала ж, що Олегова мати уже кілька років на роботу лише навідується, взимку себе пестить, а в купальний сезон дачників поселяє. Це ж про неї подекують слобідчани, що навіть собаку будку здає приїжджим під помешкання, аби тих карбованців побільше наскладати. А хіба ж може дитина дивитися на все оте і не запротестувати?

Діти дивилися телевизор, а вона якось непомітно перекинулася думками у своє дитинство...

Кажуть, у степовиків очі бачать далі. Можливо, бо вона й зараз може звільна заглянути у повоєнні роки і відновити в пам'яті все як є, без жодної вигадки. От хіба що образ матері завжди чомусь тьмяний, бо пам'ятає її невиразно — померла та перед самісінькою війною. Троє сиріт порозходились між людьми, як тільки батько пішов на фронт. Повернувся після перемоги колишній воїн у Хлібодарівку геть ізранений, підпираючи себе милицями. Приїхав і почав збирати дочок. А зібравши в стару хату, сів та й зажурився:

— Що ж мені з вами, пташенята, робити? Тут би в плуг запрягтися та хліба надбати, так дерев'янки ж прокляті, — і для виразності грюкнув у глиняну долівку милицями. Трохи подумав і мовив далі: — Без жінки в хаті не прожити, як собі хочете. Так що не ображайтеся, коли хтось прийде до нас на хазяйство.

Незабаром до них перебралася вдова-солдатка зі своїми трьома дітьми.

Хату перебудували раз, вдруге, отам і проходила вона перші уроки штукатурства, коли тинькувала та білила стіни, там і характер вироблявся. Адже ніхто не хвалив ще мачуху: яка б вона не була добра, а своїх дітей таки більше голубить. Зріжуться, бувало, батькові діти з нею, порозбігаються знову по родичах, а він збере усіх і почне шпетити, а то й ременяку візьме.

Пішла Оля після семи класів працювати на сільську пошту. Набігається за день так, що додому ледве додибає, а все ж радісно, що сама на хліб заробляє, не треба його з рук мачухи виривати. Ходить по хатах, а сама думає: куди б його податися, щоб не чути домашніх сварок? Як не билася в думках, не могла знайти вихід. Це б зараз, коли стільки світу побачила, вона б рішучою була, а тоді, дитиною...

Та одного дня до сільради прийшла рознарядка — виділити двох дітей на навчання до Приморського. Вона слізно попросила голову сільради нікому про те не говорити, аби дорогу не перебігли, а сама кинулася до бабусі за порадою.

— Бабусю, рідненька, побудьте на господарстві, доки батько з мачухою з гостей прийдуть, а я в ФЗУ поїду. Може, приймуть.

Заплакала бабуся, втерлася хустиною та й каже:

— А їдь, дитино, бо тут усе одно тобі життя не буде. Та напиши ж мені, як улаштувалася...

Оля збрала вузлики і вирушила в далекий світ. А в училищі — троє претендентів на одне місце, ніхто, здавалося, їй очей не зупинить на сільському дівчатці. А воно виявилось здібним, пройшло так по конкурсу.

Скільки роботи переробили її руки за тридцять років! Доменні печі будувала, коксову батарею, прокатний стан, конверторний цех, житлові будинки, і скрізь прагнула так працювати, щоб ніхто не міг кинути докір. І коли кілька років тому їй вручили Зірку Героя Соціалістичної Праці, вона й там не втрималася, аби не заявити, що нагороду ще не заслужила, що не до всього приклала руки. Бо такі ж справді їхнє Приморське хотілося б бачити красивішим, світлішим, позносити старі будівлі, що геть повростали в землю за десятки років і якщо їй годяться на що-небудь, то тільки на кошари для овець.

Довго боліло їй серце, коли чоловік рушив за довгим карбованцем, покинувши сім'ю. Ніби в тих заробітках — усе життя, ніби випнутися перед сусідами — то найбільша насолода. Що ж, хай собі як знає, а для неї головне — щоб діти вирости чесними, щоб можна було ними гордитися...

Якось естрадна співачка надривалася перед мікрофоном, проте Ользі вже хотілося спати, і вона підійшла до хлопців. Віктор підхпився і нахилився до матері.

— Можна Олегові у нас заночувати?

— А що сталося? — занепокоїлася вона.
— З матір'ю посварився. Ти не бійся, він зі мною ляже.
— А коли шукатимуть?
— Хто шукає, той завжди знаходить, — перефразував слова піс-
ні син.

— Про мене, тільки щоб усе обійшлося.

Хлопці вместилися на широкому дивані. За вікном не вгавав дрібний дощ, а їм було затишно й гарно. Віктор підбив подушку й мовив:

— Знаєш що, Олег? Давай до нас в училище. Стипендію одержуватимеш, одяг. Поживеш у нас, а там твій батько повернеться, якось усе й влаштується.

Тепла хвиля вдячності огорнула Олега, він мовчки взяв Віктора за руку:

— В училище — то й в училище...

Слобідка засинала, і тільки порт озивався короткими й протяжними гудками кораблів, прориваючись крізь жебоніння мряки.

III

Ярополк Іванович збирався, наче у далеке плавання. Довго приглядався до костюма, підбирав галстука і раз по раз позирав на масивного годинника. Але коли в кімнаті зателенькав телефон, він таки відчув, що іще не готовий вирушати за поріг. Махнувши рукою, вхопив лискучу трубку. Телефонував Крук.

— Капітане, всі кораблі вже на рейді, — загоготів розкотистий голос нового товариша. — Готовий у рейс?

— Готовий, Степановичу, — відгукнувся Морочковський, відчуваючи, як той впевнений голос додав йому енергії.

— Так давай пошвидше, щоб директора на місці застати. Хоч я й домовлявся, але хто знає, куди ще його нечиста затягне.

Ярополк Іванович ухопив звечора наготовленого «дипломата» й хутко зник за дверима. Надворі стояв тихий осінній ранок. Південне сонце мляво висіло над обрієм, але і його небагатого тепла вистачало для того, щоб почуватися свіжим, бадьорим, надто ж опісля затяжних нудних дощів. Він протиснувся в двері автобуса і відчув, як людський потік потягнув його за собою. Наче і не було тривалого нудьгування на суші, коли кожен корабельний гудок краєв серце, коли й життя здавалося завершеним, бо людські дороги ніяк не перехрещувалися з його власними, бо топтав їх не в тутешніх широтах.

Крук стояв на зупинці, невміло притискаючи до себе пошарпаного портфеля, до якого так і не звик за робітницькі роки. Та й сам казав, що туди чужій людині соромно заглянути: замість краси-

вих документів лежали на його дні бутерброд та почорнілі від ужитку інструменти. А ще любив кепкувати, що друзі радять йому для солідності ще й по кілька шматків руди носити з собою, щоб не поривати зовсім із колишньою професією.

— Ну справжнісінький тобі заокеанський дипломат, — весело зустрів Морочковського. — Тобі годилося б відразу зайняти найбільший кабінет в училищі.

— Мені б ліпше морську каюту, — в тон Крукові пожартував капітан.

— Пора забувати, дорогий мій, пора. Ось зараз як потрапиш в училище, відразу зрозумієш, що й семибальні шторми — ніщо проти хлоп'ячих вирувань. І з ніг можуть звалити, коли що не так. Наш корабель теж розхитує.

В училищі панував спокій — почався перший урок, і лише чергові снували довгими коридорами. Десь ізнизу різко озивався метал під різцями та свердлами, набираючи оберти, підвивали електромотори.

Крук упевнено попростував до дверей, на яких червоніла табличка — «Директор». Для годиться постукавши, потягнув на себе оббиту дерматином створку і пропустив поперед себе Морочковського.

— Петре Павловичу, привів того чоловіка, про якого казав, — кивнув Степанович на Морочковського.

З простенького крісла підвівся молодик, ретельно прилизаний, нагороїжений, поправив галстук, мов зайшло до нього якесь несподіване начальство, і зненацька усміхнувся ніяково, наче вибачення за щось наперед просив.

— Бус, — кинув коротко, простягнувши і відразу ж забравши руку. — А я вже, грішним ділом, подумав, що передумали, що наш Степанович за звичкою туману в очі мені напустив.

— Це коли я туман пускав? — ніби аж розсердився Крук. — Від мене ще ніхто не втікав.

— Ну, коли б я збирався втікати, то важко було б наздогнати, — заперечив Морочковський. — Принаймні в морі.

— Про море забудь, дорогий капітане, як я про завод. Наше діло тепер стояти бакенами на мілководді й іншим шлях показувати, щоб на киль не сіли.

Розмова з директором училища була ділова. Він лише перегорнув капітанові документи й мовив:

— Така людина нам потрібна. Знаєте, Ярополку Івановичу, в якому становищі ми знаходимося? Всі кричать: система профтехосвіти — новий прогресивний напрямок освіти. Чи так це? Ніхто не заперечує, в тім числі і я. А що для того робиться, аби слова не розходилися з ділом? Навчальні класи — в школах такі пошукати, майстерні обладнані, спортзал є, самодіяльність, кіно крутимо.

На заводській практиці такий собі зелений хлоп'як заробляє по дві сотні на місяць. Як бачите, ця сторона не викликає особливих хвилювань. Зате загляньмо в корінь нашої справи, отоді й заболить серце. Скажіть, ви людина нова, чи багато хто своїх дітей поспішає віддати в училище?

Ярополк Іванович збентежився.

— Знаєте, я над цим якось не замислювався, знаєте, в мене своїх немає, а за іншими з моря було не встежити.

— Так-от, нам доведеться докорінно змінити саму психологію батьків, зламати її, коли хочете. У декого синок давно у виправну колонію проситься, в школу на мотузку ходить, а батьки бездонну траншею між ним і училищем риють: встигне, мовляв, на завод піти, стояти за верстатом не престижно, бо ми самі не один рік простояли.

— Не престижно, — хмикнув Крук, викладаючи на стіл важкі, мов довбні, кулаки. — А я оцими руками тільки те й робив усе життя, щоб їм, пацанам, зараз про шматок хліба не думати.

— Відвикли про хліб думати, — кивнув Бус. — Людина, знаєте, завжди хоче чогось недосяжного, а воно найчастіше виходить, що діти просто пустоцітом виростають. Деталі виточувати чи метал варити вони навчаються, а от нам треба дбати найбільше про духовний світ їхній.

— Петре Павловичу, хіба ми попи, щоб молитви читати? — обурився Крук, мало з місця не підхоплюючись. — По мені, так щоб майстром став сьогоднішній розгільдяй, а про що він думає, хай при ньому залишається.

— Е ні, дорогий майстре, — заперечив Морочковський. — Довелося мені бачити, як матроси в далеких водах раптом прозрівати починали. На берег зійде, бродить собі морським вовком, легенди розказує, себе вихваляє, а як із місяць не побачить жодної живої людини, тоді й жалкує: і в театр не сховався, і в Москву чи в Київ не з'їздив. Отоді й прокидається в такому душі, про яку ми мовимо.

— Про це й турбота, — схвально кивнув головою Бус. — Учні в нас різні, більшість таких, що школа й досі радіє, що позбулася їх. Скільки бійок у кожного за плечима, скільки неподілених сфер впливу! Слобідські вечорами ганяють жабівських, гнилозубівських — садчан, а нам із усіма треба справитися.

Морочковський уважно слухав відверті слова директора і дедалі більше проймався його тривогами.

— Я чув, що по сусідству з вами яхт-клуб знаходиться, — обережно вставив своє слово. — То, може б, до моря дівтору прив'язати...

— Капітане, ти в своїй посудині, — зареготав Крук. — Сидів оце, слухав вас і все чекав: ось він зараз потягне всіх нас до води, ось він займеться перевихованням начальства.

— А ви, Степановичу, не смійтеся,— знову поправив галстука директор.— Самі ж знаєте, що яхт-клуб для училища — як вітрило надії. Скільки наших хлопців через нього од вулиці відбилися.

— Еге ж, відбилися, ніде правди діти,— підтакнув Крук.

Бус на мить замислився, знову потягнувся до галстука.

— Знаєте, Ярополку Івановичу, ми хотіли б вам запропонувати роботу завуча. Ви людина бувала, будете авторитетом для учнів. Вони ж біля моря повиростали, і кожний прислухається до думки колишнього капітана.

Морочковський зняковів.

— Та який із мене завуч?

— А хіба що? — не стерпів Степанович.— Ти ж таки капітан.

— Одна справа — на кораблі, інша — тут. Дітлахам морську команду не видаси.

— Головне — у вас є авторитет командира, а цього на перших порах досить. Придивитесь, признайомитесь — і піде діло. Коротше, пишть заяву і приступайте. Педколектив у нас хороший, ось хоча б Степановича візьміть, чим не наставник?

— Таки так,— задоволено усміхнувся Крук, якому припала до душі директорська оцінка.

Морочковський замислився. Треба було погоджуватись, кидати якоря надовго, але в душі все одно кублився страх: це ж не в юначі літа міняти життєвий курс, тоді ще не раз можна кинутися в пошуки, а зараз...

— Добре, спробую,— пристав він на пропозицію.

— Коли так, то завтра о пів на дев'яту прошу до роботи. Кабінет зараз покажу, ходити далеко не треба. А про інші тонкощі роботи, про учнів поговоримо опісля.

Вийшли з кабінету. Степанович підштовхнув Морочковського.

— Ось так, приймай нового корабля, і щасливого плавання. Я побіг у майстерню, а ти обживай кабінет, свою нову капітанську каюту...

Ярополк Іванович мовчки походжав безлюдними коридорами, придивляючись до табличок, прислухаючись до гомону голосів за дверима. Усе сталося так несподівано, дякуючи наполегливості Степановича, що він ніяк не міг осмислити нові завдання, а тому губився, наче учень перед екзаменом, і ніхто не міг допомогти йому тепер, відколи поклав на директорський стіл заяву вкупі з іншими документами, котрі засвідчували його, капітанове, чесне життя в далеких і близьких широтах. Головне тепер — залишитися самим собою, стати учням цього училища порадником, а не наглядачем, саме в цьому він і вбачав основне призначення.

З думками про завтрашній перший день нового життя Ярополк Іванович попростував на подвір'я, аби пильніше оглянути все доквіл.

Олег прокинувся рано. Віктор ще спав. Його кудлата голова сповзла з подушки, Олег не захотів будити товариша, хутко натягнув одяг і випорснув за двері. Тітка Ольга вже поралася зі сніданком і здивовано глипнула на хлопця.

— Куди це так рано?

— Та додому піду, а то раптом мати цілу ніч шукала.

— Поснідав би...

— Дома нагодують. Спасибі вам за нічліг.

— Ходи здоровий.

Олег швидко простував вузькою вуличкою до моря. Земля парувала під скісними сонячними променями, блакитне небо обіцяло ясний день, і хлопцеві здалося, ніби й не було важкої дощової ночі, ніби тільки вчора звечора пішов у Сінгапур білобортий батьків корабель. Море проблискувало крізь дерева та кущі, ще не заспокоєне, збаламучене, смуга туману клином вбивалася в простір аж кудись на Тамань, позначаючи мілку піщану косу. Чим далі йшов хлопець, тим упевненіше почувався: не все таке страшне, як здавалося, з матір'ю помириться, побіжить у школу.

Хвіртка була прочинена, він протиснувся в неї боком і намагався якомога бадьоріше зайти до хати. Та не встиг переступити поріг, як на нього налетіла мати. Видно, їй теж не мед пився цієї ночі — була непричесана, червоніли натерті щоки, позад неї виднівся неприбраний стіл, наче з-за нього тільки зараз повставали гості.

— Ти де був цілу ніч, де волочився, бандюго слобідський? — накинулася вона. — Ось я тобі покажу!

З цими словами вхопила віника і вперідила Олега по спині. Хлопець відчув, як загорілася душа, як образа охопила горло, аж дух забила, його ніхто ще не бив навіть за якусь шкоду. Мати знову замахнулася віником, але він устиг перехопити його, різко смикнув на себе, вирвав з матеріної руки й пожбурих геть у двір.

— Не смій! — крикнув він, не таючись уже від сусідів. — Сама ти волочишся!

Він злякався останнього слова, але вже було пізно. Якби було покарано за діло, інша річ, тоді зігнув би шию і покійно приймав удари, але ж він знав, що нема за ним неправди. І доки мати, оторопіла від почутого, ловила витрішки біля порога, миттю проскочив через кімнату, хряснув дверима й зачинився на ключ. Тут уже була його територія, на яку ніхто віднині не міг претендувати, тут був його тісний куточок, з якого міг піти хіба що за велінням батька. Мати то гриміла об двері кулаками, то голосила, мов за покійником, але він вирішив мовчати до кінця. Упав на диван, втупився в стелю... Море було поруч, але він не чув його постійного заспо-

кйливого шуму — свідомість залила гаряча хвиля гніву, палила лице, не давала зосередитися.

Полежавши трохи, Олег піднявся, глянув на годинника і почав збиратися до школи. Там, серед хлопців, буде краще, а далі щось придумав, може, й справді піде в училище, коли вже так склалося.

На уроках сидів неуважний, мов чекав чогось незвичайного, що допоможе розірвати пекуче коло, але все проходило повз його увагу, наче тінь чогось украй потрібного, але й такого, що не стало часткою життя. І коли прозвенів останній дзвоник, він зібрав портфеля, вийшов із класу й зупинився в нерішучості. Йти додому — значить знову вислуховувати материні тиради. І він раптом відчув себе таким самотнім, нікому не потрібним, що аж світ загойдався в очах. Трохи перестоявши, нога за ногу полпентався до майстерні, за дверима якої чулися голоси.

На довгих столах стояло кілька моделей кораблів. Одні були майже готові, хіба що пофарбувати — й можна показувати на виставці, інші різали око неоковирними каркасами, на які ще треба не один день нарощувати необхідні деталі, аби вони виструнчилися, набрали обтічної форми. Кілька хлопчиків із молодших класів вовтузилися в кутку, звідти гостро пахло клеєм, розпеченим пластиком. Олег підійшов до своєї моделі.

То мав бути звичайний мирний суховантаж, на відміну від інших, що копіювали бойові крейсери, протичовнові кораблі, ракетноносці. Не знати звідки прийшло до нього бажання зробити маленьку копію батькового судна, і ось уже кілька місяців, навіть не один канікулярний день, він витратив на модель. Не раз і не двічі уявляв собі, як справжній суховантаж розсікає необмірні води океану, занурюється в нічну непроглядь, оповитий сигнальними вогнями, наближається до низького східного сонця, котре виринали, здавалося, з водних глибин, — судно завжди ніби знаходилося в такі хвилини на дні величезної чаші, а небопруг, майже непомітний проти води, зводився високо над бортами. Під кілем сріблилися косяки риби, загравали з небаченим гостем і розліталися увсібіч, ледве потрапивши в рухому тінь. А на високому капітанському мості, прикипівши до пульта з багатьма кнопками, важелями, з обов'язковим секстантом та навігаційною картою, стоїть його батько. Яка б спека не гуляла над водою, він ніколи не дозволить собі скинути офіційного кітеля, хіба що в тропіках зодягне добре випрасувану білосніжну сорочку, але кашкета з великим краном не скине, бо негоже радянському капітанові бути розхристаним, навіть перед своїми моряками.

Олег тільки зітхнув, уявивши, де зараз може перебувати батько, і схилився над моделлю. Вона була майже готова, лишилося тільки припасувати кілька деталей на палубі — й можна виставляти на огляд судномоделістів Приморського. Він і сподівався, що ви-

ставити її під кінець року, до того часу можна буде випробувати її на плаву, аби не довелося потім червоніти, коли на воді станеться раптом аварія. Виставить і потім подарує батькові, нехай модель мандрує по світах.

Та сьогодні такий день, що опускаються руки. Олегові здається, що коли б хоч Віктор був поруч, може б, і доробили, а так усе чомусь видалося дитячою забавою.

Поміркувавши, підійшов до інструктора.

— Іване Івановичу, можна, я заберу свою модель додому?

Той здивовано запитав:

— А тут хіба тобі хтось заважає?

— Та ні, просто вдома буде краще доробляти.

Йому раптом спало на думку, що ця модель повинна бути з ним, що коли й не прийде більше сюди, то буде згадка про батькове судно, а модель він таки доробить, хай не для виставки, так для себе.

Але інструктор хитрувато зиркнув на хлопця:

— Звідки в тебе приватновласницькі замашки? Гарна модель, доробиш, от і хай малеча дивиться та вчиться, як треба працювати.

— Та я тільки дороблю її вдома,— засоромився Олег власної брехні, але вже не міг спинити потік слів.— Мені зараз не можна тут залишатися, сестричку доглядати треба.

— Ну, це поважна причина,— гмикнув старий,— але не настільки, щоб тягти важку модель з майстерні. Хай постоїть, а коли повернешся — доробиш.

Та Олегові вже не терпілося, він одійшов, діждався, доки інструктор вийде з кімнати, похапцем розгорнув кілька газет, обмотав ними модель і напокрадьки вислизнув за двері. В коридорі вже нікого не було, і хлопець тихцем подався до виходу. За огорожею непомітно озирнувся, наче назавжди прощався зі школою. Новий білостінний будинок виглядав із зелені акацій, на спортмайданчику галасували дітлахи з групи продовженого дня, у деяких вікнах бовваніли учнівські постаті — тривало приборання приміщень.

Він ішов, притискаючи тверду модель до бока, і відчував себе злодієм. Але що поробиш, коли в школу дорога йому перекрита, не візьмуть до училища — піде вантажником у порт чи ще кудись.

Вдома нікого не було, і це трохи заспокоювало. Прослизнувши поза двором, підійшов до дверей із чорного ходу, які вели прямо до його кімнати. Тепер він так і буде ходити, аж доки не повернеться батько, тепер тільки море буде повірником його таємниць. Хай і так, але поступатися своїми принципами він не збирається. Олег поставив модель на столику, де лежали книги й зошити, і відійшов до дверей. Лискучі борти засяли в променях сонця, здавалося, корабель зараз загойдається на хвилях і рушить у далечінь моря, котре шуміло зовсім поруч, загоряться сигнальні вогні, заснуть

матроси, ожививши кожний життєво важливий відсік, слухняно виконуючи всі його команди. І кімнатка видалася такою тісною й необжитою, що він вирішив одразу ж іти до Віктора.

Друг був дома, і звістку про те, що Олег таки намислив перейти до училища, зустрів гаряче.

— Будемо знову разом. Знаєш, як цікаво на заводі? От і сьогодні були на практиці. Доменна піч гоготить, а як лютку проб'ють, такі іскри з ковша скачуть, що куди тобі фейєрверки, які по телевізору на свята показують.

— І що, тебе теж до лютки допускали?

Віктор замислено почухав потилицю, аби надати собі поважності, й відповів:

— Не допускали. Знаєш, для цього не один пуд солі треба з'їсти. Але Степанович сказав, що через рік мені доручать не тільки шихту готувати, а й до печі пустять.

Олег спробував і себе уявити біля печі, але так і не зміг. Та й не збирався ніколи йти в металурги.

— Знаєш, я все-таки в море хочу. Як батько.

— Подумаєш—море! Нікуди воно не втече.

— Та воно то так, — замислено відповів Олег. Він не звик міняти рішення, а тому поклав собі завтра ж забрати документи зі школи.

А повернеться батько, усе розкаже йому, і той простить, а може, й похвалить. І так закортіло швидше здійснити задумане, що він мовив товаришеві:

— Вікторе, давай зараз підемо до директора. Я йому все розкажу.

— А чого, ідея,— підхопився той.— Ти ж не в банду йдеш, а в робітничий клас, як сказав би Степанович. Пішли!

Чим ближче підходили до школи, тим невпевненіше почувався Олег. Ну добре, скаже директорові, щоб віддали документи, адже той і сам не раз у гніві кричав, що хто не хоче вчитися, того відправлять на перевиховання до профтехучилища. Але ж він задніх не пас. А раптом директор вижене за двері й говорити не схоче? Що тоді робити? Вкрадеш документи, то таке навздогін напишуть, що міліція додому прибіжить.

Коли хлопці зупинилися перед директорськими дверима, Олег тривожно глянув на товариша. Віктор, певне, зрозумів його стан і весело підморгнув:

— Давай, моряче, сміливіше. Коли що, я тут...

Директор ще не пішов додому. Сидів у кабінеті, занурений в папери, і тільки чмихнув, помітивши на порозі Олега.

— Тобі що, Нужденний?

Окуляри сповзли на ніс, довгі пасма волосся прикривали здоровенні вуха, про які в школі казали, ніби вони крізь двері чують. Він не належав до тих, кого беззастережно приймають учні, але й не кривдив нікого просто задля примхи, не виділяв улюбленчиків, за якими могли стояти впливові батьки. Знаючи це, Олег вирішив не шукати підхідних шляхів, а викласти все, як є.

— Семене Михайловичу, прошу віддати мені документи. Хочу перейти в профтехучилище.

Окуляри з директорського носа грімко впали на стіл, він помацав рукою по паперах, а сам підсліпувато втелюючись на хлопця, мов на якогось пришельця з космосу.

— Ти що, сам надумався?

— Ну, не зовсім,— засоромився від брехні хлопець.— Хочу стати металургом.

— Вперше чую таку сміливу заяву,— відкинувся до спинки крісла Семен Михайлович.— До печі не заведено проситися. У космонавти чи директори гастрономів, у музиканти чи артисти претендентів хоч відбавляй, а тут на тобі...

— А мені до печі кортить,— запалився Олег.— Я давно мріяв про це, тому й прийшов.

Директор пильно вдивлявся в хлопця. Він зрозумів, що тут щось не те, що сам Нужденний не міг зважитися на подібне, коли б не якась житейська ситуація.

— Тобі що, шматка хліба не дають?

— А може, й не дають,— зірвався Олег.— Вам яке діло до цього? Я ж не прийшов до вас по сухарі, не прийшов?..

Директор спантеличився від такого напору.

— Але ж навчальний рік розпочався...

— В училищі теж.

Директор замислився.

— Тебе що, хтось підговорив?

Олег спалахнув, згадавши слова свого товариша, але вирішив стояти на своєму.

— Ніхто мене не підговорював. Просто надумав — і все. А документи не маєте права затримати.

— Та не про це мова,— заперечив директор.— Просто незвично, щоб просилися в училище.

Він ще раз пильно поглянув на хлопця і мовив:

— А документи я й справді не маю права не віддати, тільки що подумає батько...

— А він сам мені казав про це, коли в рейс ішов,— вирішив ще раз покривити душею Олег, бо хіба вже не однаково, а тут коли б тільки швидше за поріг.

— Добре, йди. Може, колись гордитися будемо, що і в нашій школі вчився знаменитий металург.

Через якусь годину Олег уже тримав папку з документами і вирішив одразу ж похвалитися успіхом перед Віктором, який нетерпляче сновигав по вулиці. Той поплескав друга по плечі.

— Тепер ми знову разом. Подумаєш — школа! Та у нас ти зразу відчуєш, що не дарма хліб їси.

Хлопці вирішили забігти додому до Нужденних, а тоді вже рушити на скіфську могилу, щоб подивитися з неї на море.

Вдома нікого не було, й Олег полегшено зітхнув, проводячи друга через свою хвіртку.

Згодом повільно рушили до могили. Вже вечоріло. Опале листя золотіло під ногами, шурхотіло так, що й вітру не стало чути, хлопці навмисне загрибали його ногами, сходячи зі стежки в пожухлу траву. На пологому схилі посвіжішало, таманський вітер заходив колами, і хлопцям закортіло позмагатися з ним у швидкості. Не змовляючись, кинулися вгору й зупинилися тільки тоді, як видерлися на розтоптану віками вершину.

Олег пильно вдивлявся в голубу далечінь і відчував, як полишають його тривоги Те, що здавалося ще кілька годин тому безпросвітним, трагічним, тепер виглядало хіба що черговим випробуванням. Чомусь згадалися батькові слова:

«Буде, синку, важко, а ти сам собі скажи, що людям буває ще важче. Подумаєш отак, іншим послівчуваєш, і твоя біда меншою стане...»

Він спробував уявити нещасних людей і відчув, що й справді

полегшало, думки перестали клубочитися довкола домашніх прикрасів, і він побачив такі далечини, про які міг лише мріяти на самоті. У нього є друзі, є надія на швидке повернення батька, є завтрашній день у новому колективі, а цього вже досить, аби відчувати себе твердо на ногах.

Море плескалося спокійно, дахи й дашки будинків зигзагами входили в його сліпучу мерехтечу, прозначаючи безліч бухточок, і трохи далі від берега прокладав білий слід на воді самотній упевнений вітрильник.

V

Не сподівався Ярополк Іванович на те, що нові обов'язки виявляться такими клопітними. Минуло вже більше місяця його роботи в училищі, а він почувався так, ніби цілий світ навалився на нього й не дає продишу ні на хвилину. Вже не раз ходив до колег, пробував придивлятися, як вони працюють, вивчав особисті справи учнів, щоб, як казали педагоги, швидше знайти стежку до дитячого серця, але весь час ловив себе на тривожній думці: ні, не виходить із нього вихователя, не вловлює він незримої гри, яку постійно вели вихованці з наставниками.

Не дуже допомагали і фоліанти мудрих педагогів, хоч, правда, макаренківська виробнича лінія знову нагадала йому власні дитячі роки...

Батько не повернувся з війни, і матері доводилося самій виводити сина-одинака в люди. Але спробуй це зробити, коли післявоєнні літа видалися важкими, коли дитвору так і тягло на всілякі подвиги.

Не раз і не двічі, зморена роботою, мати усовіщала сина:

— Ярику, ти б хоч себе пожалів, коли мене не шкода. Гасаєш десь, чого доброго, влетиш. Скільки вже хлопців загинуло. От якби був батько...

Еге, якби був батько, а то ж від нього лишилася тільки похоронка, яку мати заховала на дно шухляди, а коли діставала, то тихенько плакала, аби син не чув.

Якби був батько... Ходив би із ним по вулицях рідного міста, як рівний із рівним, і ніхто б не посмів задаватися подвигами своїх батьків, котрі вернулися і згадували тепер бойові походи.

Ярик належав до переростків. Фашисти, захопивши Приморське, відразу ж позакривали всі школи, а йому ж якраз випадало ходити в сьомий. І коли нарешті їхня школа знову ожила, учнів можна було зараховувати в студенти або випускати з атестатами зрілості. У класи позалисувано дітей різного віку — від підпарубків до школяриків, які мусили наздоганяти згайні літа.

Він понад усе любив географію і математику. Був би й пішов після школи кудись на математика вчитися, коли б не вчитель Яценко, який заронив у хлопчачу душу відразу до точної цифри, формули. О, той Яценко, ще й зараз при згадці щемлять пальці...

Вчитель працював ще в дореволюційній гімназії і довірявся давнім звичкам більше, ніж новим законам. Отож і діяв так, як йому підказував власний досвід.

Ярик саме писав чергову записку білявці Оленці. Від дошки чувся сиплуватий голос Яценка:

— Так-от, корінь квадратний дорівнює...

Заколисаний учителевим голосом, Ярик старанно виводив ніжні слова на клаптику газетного паперу і вже уявляв, як підпільна пошта принесе його послання дівчині, як вона зраділо зиркне на нього через два ряди парт. Зненацька над самим його вухом пролунав різкий голос:

— Морочковський, чим займаєшся?

Ярик мало не підскочив. Над ним нахилився Яценко, тримаючи перед собою горезвісну метрову лінійку, яка служила йому ще з дореволюційних часів. Скільки учнівських плечей та пальців відчули на собі її вагу, знав хіба що сам учитель. Ось і зараз він різко замахнувся дубовим приладдям і крикнув:

— Встань!

Ярик слухняно підвівся, ледве випроставши ноги під замалою партою, і заховав папірець у кишеню. Та вчитель помітив це і східно мовив:

— Ану покажи, чим ти займаєшся на уроці математики.

Хлопець почервонів. Еге, покажи йому записку, весь клас сміятиметься. Ще глибше засунувши папірець, мовив уперто:

— А навіщо вам знати, чим займаюся? Я ж учора відповідав на чотири.

— Вчора було вчора, а сьогодні давай папірця!

Менший на зріст за учня, Яценко загрозливо нахилився вперед і простягнув ліву руку — мовляв, поклади на долоню по-доброму. Але Ярика охопила злість: і чого він лізе в душу, чого так прагне осоромити перед всіма! Та хай краще зовсім із школи виженуть, але записку не віддасть.

— Ну! — гримнув математик.

— А може, я карикатуру маюю, — знайшовся Ярик.

— На кого?

— Не на вас же.

І в ту ж мить дубова лінійка опекла хлопцеві плече. Він аж присів од несподіванки, відчуваючи, що не так болить плече, як ображене самолюбство. Так оце задля цього він старався вдома, намагався готуватися до уроків математики якнайкраще!

А Яценко знову замахнувся лінійкою. Та цього разу Ярик уже

не чекав, доки вона опуститься на плечі: кинувся до проходу, ледве не перекинувши парту.

А навздогін йому чувся крик:

— Щоб я тебе не бачив на уроках математики! З батьками прийдеш...

Ярик довго гуляв у скверіку, намагаючись заспокоїтися. От тобі й корінь квадратний...

Згодом була розмова в директора, материні сльози, вибачення. Але Ярикові вже перекортіло розбирати формули; як тільки брався за підручник, перед очима знову й знову виникало розлючене обличчя Яценка і метрова дубова лінійка...

Часи змінилися, але чи змінилися педагоги?

Досить швидко він визначив кілька категорій вихователів. Найбільшу групу складали вчителі різних загальноосвітніх предметів, які дбали про свою спеціальність і не більше. Виробничі ж наставники, навпаки, вважали за потрібне повсякчас підкреслювати: раз училище готує робітничу зміну для металургійного гіганта, то й нічого займатися всілякими там літературою чи естетикою, вони, мовляв, годяться для вибранців школи, а не для майбутніх роботяг. Друга група у свою чергу ділилася ще на дві частини, які складали старі майстри і ті, що прийшли в училище з педагогічних вузів.

Такі основні конфліктні вузли визначив Ярополк Іванович, і тепер шукав способи об'єднання колективу, бо кому-кому, а завучу доводиться вгамовувати людські пристрасті.

Що ж до учнів, то він покладався скоріше на досвід учителів та вихователів, які вже не один рік працюють в училищі, і втручався лише в якихось особливих випадках.

Серед учнів було багато таких, кого давно знала міліція, хто наводив жах на своєму кутку, та й на уроках не дуже дотримувався суворих педагогічних принципів. Таких Морочковський вивів у окремий список і приглядався до них найпильніше, не поспішаючи робити висновки чи атакувати порушені душі, сподіваючись, що список той буде поступово скорочуватися. Часом пригадував, як узяв колись у плавання юнака, для котрого були вже закриті всі порти країни. Зустрів біля пивного бару обшарпаного, жалюгідного, а той почав проситися: візьміть і візьміть у море, не можу на суші, штормить під ногами.

Ярополк Іванович пильно обдивився всю його зім'яту постать, неголене обличчя і вже хотів, було, піти геть, але раптом наткнувся на глибокі сумні очі й вичитав у них щось таке, що круто поміняло всі плани. Призначив юнакові назавтра побачення у відділі кадрів, а через кілька днів уже зарахував матросом. Як виявилось, причиною морального падіння юнака стало розлучення з дружиною, яку любив над усе у світі.

А згодом був рейс у В'єтнам. Судно пришвартувалося в Хайфонському порту і почало вивантаження. Капітан без поспіху керував роботою команди, котра не встигла навіть побувати на мальовничому зеленому березі. Портальні крани повагом рухалися по бетонному березі, переносючи ближче до складів важкі контейнери з верстатами, червоні трактори, автомобілі. Навіть не вірилося, що десь у джунглях іде кривава війна, вмирають люди, горять будинки й дерева. І лише зенітні установки та протиповітряні ракети, обриси яких проглядали крізь густу зелень, нагадували про небезпеку.

І війна не обминула їх. Десь надвечір другого дня, коли всі вже ледве ноги пересували, з моря налетіли американські літаки. Довгі та насирливі, як осінні оси, вони напосілися на порт, витискаючи з реактивних турбін всю потужність, і ракети відривалися від фюзеляжів, цілячись у десятки кораблів з різних країн світу, розпорювали тиху воду, шматували берег. Зенітки відбивалися, але поки що безрезультатно — жоден літак не впав, а нові хвилі нападників налітали на порт із неймовірною люттю.

Що могли вдіяти радянські моряки, аби допомогти зенітникам? На борту було хіба що з півдесятка рушниць для підводного лову риби. Всі поховалися глибше в трюм, сподіваючись, що смертоносні бобголовки не пошматують їхній плавучий дім. І коли, здавалося, повітряна атака захлинулася, судно струсонувало так, ніби воно мало переламатися надвоє й опуститися на морське дно. Хтось закричав, хтось забився в напівтемний куток, прикривши голову руками. Капітан теж заціпенів на якусь мить, а потім кинувся до металевого трапу, що вів на палубу. В метушні відчув, як хтось боляче штовхнув його, але не звернув уваги — всі думки були там, нагорі, де прогримів вибух. Адже він відповідав за судно, він, капітан, і коли що не так, питають з нього.

На палубі вони опинилися майже разом — капітан і матрос Кулагін, отой новачок, якого пожалів тоді в порту. Довкруг тріщали вогні пожеж, у небо тяглися хвостаті дими, завивали американські бомбардувальники, кружляючи над іншими кораблями, їхній корабель теж стрімко оповивався димом, що виривався з підпалубних глибин. Матрос метнувся до пожежного ящика і звідти вже крикнув щосили:

— Капітане, людей на палубу! Я подався...

І доки Морочковський добирався до капітанської рубки, над пробоїною біля правого борту заметушилася невелика постать. Команда виспала на палубу без вказівки і захопилася боротися з вогнем, який, уже коли вривався на корабель, насичений всілякими швидкозаймистими матеріалами, то не збирався швидко відступати.

Капітан наступав на пожежу разом із усіма. Смерділа фарба,

пластмаса, тріщало дерево, ставав напівм'яким метал, а вони дружно збивали клубки полум'я усім, що знаходилося під рукою: і піною вогнегасників, і піском, і водою з забористих брандспойтів.

Пожежу вдалося погасити лише під ранок. Капітан тої ночі майже не бачив Кулагіна, а коли, закіптужений, просмерділий до кісток, перевів подих, то запитав старпома:

— Наші всі живі?

— Наче всі. Трохи попечені та один руку поламав.

— Хто саме?

— Кулагін. Балка впала і якраз на руку. Молодчина виявився, до кінця з вогнем боровся, навіть з однією рукою.

Капітан повільно рушив до каюти, в якій мешкав новачок. Той лежав з високо піднятою загіпсованою рукою. Вона лише й біліла при світлі вранішнього сонця та блідої лампочки, все ж обличчя вкривали чорні струпи опіків, обгоріле волосся стирчало над лобом. Кулагін побачив капітана й силувано посміхнувся, кивнувши на руку:

— Оце нагородили американці...

— Терпи, козаче, — мовив капітан, проймаючись до матроса теплим почуттям. — Спасибі тобі, першим повів людей на вогонь.

— Пусте, — спробував той махнути правицею за звичкою, але тільки скривився від болю. — Лежу оце й думаю, хто за мене судно розвантажуватиме?

— Розвантажимо. Тут хоча б швидше та з порту виходити, доки не повторилося...

Кулагін неохоче відлежувався всі дні, коли поверталися в рідні води, згодом ліг у лікарню, але, як тільки став на ноги, знову з'явився на судні, яке стало віднині його рідним домом...

Згадавши свого колишнього моряка, Ярополк Іванович подумав, що й в училищі зібралося чимало подібних заблуканих хлоп'яків, котрі ще повинні знайти свій корабель, повинні пройти через справжні випробування, без яких характер — що пісок у приморській дюні.

Найменший вітерець розвіє його по піщинці, крутить у всі боки. Тут не треба поспішати, як і на кораблі: море не любить метушливих, нетерплячих, це він випробував на собі у час довгих переходів, коли безконечно тягнеться час, порушуваний хіба що короткими жорстокими тривогами, котрі сам же і влаштовував, аби розбуркати команду, заколисавши розміреним буденням. На кораблі він досить тонко відчував ту мить, коли навіть близькі за характером люди раптом ставали агресивними, нетерпимими — було це особливо відчутно напередодні шторму, коли води завмирили, а до землі була ще не одна миля. Тоді він сам чи через старпома, який водночас виконував і обов'язки замполіта, знаходив можливості

«випустити зайву пару», і за авральними днями боротьби зі штормом, коли вже й не нудило, а тільки страшенно боліла голова, наставало якесь усезагальне полегшення.

Коли б і тут пошвидше знайти невидиму відмичку до сердець колючкуватих хлопчиків, він би почувався щасливим...

Двері його кабінету рвучко відчинилися, і на порозі став розгніваний Крук. Його довгі руки й справді нагадували в ту мить крила великого птаха, котрий зібрався злетіти. Не кажучи ні слова, він упав на стілець і сердито засопів:

— Ні, ти подумай, яйце курку учить...

Морочковський усміхнувся про себе, спійманий на потаємному порівнянні, яке щойно промайнуло в думці, але спробував одразу ж перейти на діловий тон.

— Що, Степановичу, сталося, де те яйце взялося?

— Ат, їх зараз безліч. — Присунувся впритул до столу й застроїв так, ніби боявся, що хтось його переб'є, не дасть вилити душу. — Прислали на мою голову трьох із свіженькими дипломами. Ну, і висловився оце один зараз: застаріли ви, товаришу Крук, із своїми «педагогічними» мірками, кричите на учнів, а то й стусани даєте. А що мені з тими розбишаками, казочки розказувати? Тут тільки попусти — на голову сядуть. Мене, слава богу, ніколи медяниками не годували, а от же став знатним металургом. А він мені мораль читає. Та я таких бачив на своєму віку...

Ярополк Іванович зрозумів, що справа зайшла далеко, якщо вже Степанович закипів так, що й не зупиниш. Спробував догадатися, з ким це міг старий наставник побити горшки, але так ні до чого й не додумався. Нинішньої осені в училище справді прислали трьох випускників педінституту — двох вічно розгублених дівчат і вчителя фізвиховання, схожого скоріше на художника.

— Так хто все-таки мораль читав?

— Фізкультурник, хто б іще? — мало не сплюнув спересердя майстер. — Хоча б уже сам був учитель як учитель, а то м'яча по стадіону ганяє та у свистульку посвистує. Ну, замахнувся я ключем на одного пацана, так заслужив же. Не встиг у майстерню зайти, а вже коники викидає.

— Даремно ти, Степановичу, так із хлопцем. Він, може, ласки домашньої зроду не бачив, а ти — з погрозами.

— Я їм не нянька, моє діло — ключа в руках навчити держати, а там і до печі привести не в гості.

Морочковський замислився. Він і радий був би щось порадити розгніваному майстрові, але й сам не знав, як чинити в подібних випадках. Зрештою, примирливо мовив:

— Не звертай уваги на все це. Просто старайся, щоб діти до тебе горнулися, от і вся педагогіка. А з учителем я поговорю. Тільки ти теж, здається, в даному випадку не правий.

— Ти комісар, ти й розбирайся,— підвівся Крук.— А я не збираюся терпіти, щоб мене, заслужену людину, шпетили. Я не прошився в училище, самі за мною бігали. Коли що не так — піду бичків ловити.

Ярополк Іванович залишився в кабінеті сам. Його вразив конфлікт між педагогами. Тому вирішив, не відкладаючи, поговорити з учителем фізкультури, Юрієм Дмитровичем Кияницею, бо розумів, що від завуча найбільшою мірою залежить мікроклімат в училищі.

Кияниця лише розпочав своє вчительське життя. Перед цим юнак добряче помандрував світом, борозничи морські води на яхті, та й цього літа не уявляв себе в якомусь училищі, оскільки мав захищати прапор збірної команди республіки. Але несподівано для друзів по команді, запалених жадою нових перемог, він раптом відмовився від тренувальних зборів. Найближчі друзі, правда, знали, що Юрій одружився. Зрештою, всі були впевнені в тому, що немає на світі такої сили, котра б змусила людину проміняти на щось безмежжя моря, проміняти змагання, до якого готуєшся, як до найбільшого свята.

І тут — на тобі: надія команди, Кияниця, списується на берег. В останній розмові тренер, звиклий до того, що його слово завжди останнє, почав докоряти Юрію, що він погребував честю команди, що стільки на нього витрачено зусиль, що він — не мужчина, коли так легко полишає бойову ескадру вітрильників, і ще пошкодує не раз, та буде пізно, оскільки від таких тренерів спортсмени не йдуть, він їх просто виганяє. І тоді Кияниця мовчки хряснув дверима.

Чи ж міг він признатися тренеру, що опинився перед дилемою, яку поставила йому дружина: або безконечні мандри з командою, або домівка? Здавалося, це було жорстоко — відірвати його від улюбленого заняття, ає в тому була й своя суто життєва логіка: не все ж життя людське вміщується в оті морські гонки. Хай вони будуть захопленням, ає не суттю людської душі. Тим більше, що дружина виявилася досить упертою, наполягаючи на своєму, не бажаючи ділити особисте щастя навіть із морем.

А море ніхто в нього не віднімав. Прийшовши в училище, він одразу ж почав придивлятися до хлопчаків, приміряти їхні характеристики до вимог яхт-клубу, який працював неподалік і в якому знайшлося тренерське місце й для нього. По собі знав, що море любить людей впертих, хай навіть із перцем, отож часом ловив себе на думці, що й поміж учнів вибирав саме тих, кого всі боялися, хто став грозою вулиці. Їм ніде подіти надлишки енергії, і хто знає, куди заведуть випадкові знайомі його крутих вихованців.

Поміж інших Кияниця безпомилково виділив визнаних лідерів — Гришу Петькуна, Віктора Чепіжного та Олега Нужденного.

Схожий на борця-важковаговика, Гриша не уявляв собі й дня, щоб когось не зачепити; з майстрами говорив зверхньо, навіть з учителем фізкультури, хоча той часом прищіпав до піджака значок майстра спорту, намагався триматися запанібрата. Щуплявий Віктор був прямою протилежністю: тихий, обережний, він і ходив за дебелим товаришем якомсь боком, неодмінно припрошуючи за собою й Олега. Така міцна зв'язка, диктуючи свою волю іншим, могла не боятися ніяких наскоків інших групок не те що на своєму кутку, а й будь-де в місті.

Саме за оте лідерство й ухопився Кияниця.

Вся група якраз коло за колом бігала по стадіону, проводячи розминку, і в цей час Кияниця помітив високу, зграбну постать Морочковського. Завуч не любив засиджуватися в кабінеті, а тому вчитель і не здивувався, побачивши його на зеленому полі. Подумав тільки: придивляється до всього, значить, цікавиться роботою.

Ярополк Іванович мовчки присів на обшмулянй лаві.

— Як наші справи?

Кияниця вже звик до такої форми звертання, а тому відповів якомога байдужіше:

— Бігаємо за здоров'ям.

Завуч спершу думав знайти якусь зачіпку, аби перевести розмову на сьогоднішній інцидент, але глянув на відкрите, обрамлене каштановою борідкою лице учителя й вирішив не шукати обхідних шляхів.

— Заходив оце до мене майстер Крук. Скаржився на вас, що ви при учнях підривали його авторитет.

Кияниця спалахнув.

— А він що, хотів, щоб я відводив його в темний закут і там займався педагогікою?

— Ну, так не можна, ніхто б не похвалив вас, що із старою людиною навкулачки...

— А ніхто й не збирався навкулачки, хіба що сам Крук ганяється за учнями. Та коли б мене хто-небудь дурнем чи бездарою обізвав, я б не змовчав.

— А хіба він?..

— А наш шановний Крук без цього не може жодної хвилини. Кому потрібне таке виховання, коли одна сторона принижує гідність іншої, а та не може постояти за себе? І при чому тут колишні трудові заслуги? Ними гордитися треба, але не використовувати як виховний засіб. Так ото я йому й сказав і нічого не бачу крамольного в тому, що при ображених учнях. Так можна догратися до того, що той же Петькун, на якого напосівся Крук, перестріне в темному провулку свого наставника й учинить розправу.

— Ну, на те є закон, — спробував заперечити Морочковський.

— Закон прийде потім, коли ми втратимо хлопця. Я так думаю, Ярополку Івановичу, і ніхто мене не переконає в іншому.

Морочковський відчув, що Кияниця має справу з найбільшим непослухом? Адже грубість завжди викликає таку ж грубість, що переростає у ворожнечу. Треба буде поговорити із Степановичем окремо, коли пристрасті вляжуться. Подумавши отак, він перевів розмову на інше.

— Юрію Дмитровичу, я вже кілька днів хочу запитати вас про дитячий яхт-клуб. Знаєте, я ж сам колишній моряк...

— А що, клуб перспективний, тільки мало хто ним займається. За шматок берега треба гризтися з різними чиновниками, котрі думають про своїх дітей, а про чужих їм ніколи. Бачите, в клубі діти усього міста, а отже, не заводські, ніби ті діти з народження поділені на дві категорії.

Морочковський із задоволенням вслухався в гарячу мову Кияниці і відчував, як зростає повага до нього. Зрештою, наважився і мовив:

— Мені б теж хотілося якимось ближче до клубу...

— Так у чім питання? — усміхнувся Кияниця. — Виберіть час і приходьте надвечір.

— Неодмінно прийду, — пообіцяв Морочковський і підвівся з лави. — Тільки ви про той інцидент із Круком нікому ні слова. Знаєте, різні люди бувають.

Кияниця бадьоро кивнув головою так, що аж борідка розпушилася.

— А я вже давно про все забув. Тільки щоб не повторювалося...

— Думаю, не повториться, — пообіцяв завуч і рушив до майстерень, звідки чути було вищання металу, різнотонне дзвякання молотків та голоси хлопців.

Кияниця скликав свистком розіпрілих од бігу вихованців, ланцюжок яких замикав вайлуватий Петькун зі своїми нерозлучними друзями.

VI

Як не гриміла мати, врываючись у синову кімнату, як не проклинала свою долю, що послала їй такого неслуха, який покинув школу, ніби йому чогось у житті бракувало, Олег напоїг на своєму. І вона махнула рукою, вирішивши, що з часом та з поверненням чоловіка усе владнається. В хаті встановилося якесь непевне перемир'я, і хоча гамірливий Геннадій Аполлонович більше не засідав за чаєм, проте Олег не раз бачив його довгов'язу постать у вуличці. В такі вечори мати теж не засиджувалася вдома, і тоді Олегові ста-

вало нестерпно боляче за батька, він ладен був перекинути світ заради справедливості. Одного такого вечора він і задумав спровести настирливого гостя геть від хати.

Якось у кутку майстерні, куди не сягало насторожене око Крука, Олег сказав Вікторові:

— Скажи, ти мені справжній друг?

— Питаєш,— зневажливо закопирив губу той, витираючи ганчіркою замаслені руки.

— Питаю, бо хочу звірити один задум.

Вікторові очі загорілися від зацікавленості, він аж голову в плечі втягнув, аби краще приховатися від чужих очей.

— Коли про дівчат, то я вважаю це зайвим. Знаєш, вони мене зовсім не цікавлять.

— Та ні. Один мухомор мало не щовечора під нашими вікнами тупає. Давай віднадимо.

Віктор відкинув ганчірку й підсмикнув штани.

— А чого б і ні? Тільки треба Гриші сказати. Знаєш, можна б і вдох, але для солідності така фігура не завадить.

Петькун у цей час возився з якоюсь заготовкою деталі біля токарного верстата.

Хлопці підійшли до Гриші.

— Чуєш, тут виникла одна ідея,— пошепки мовив Віктор.

— Приймається,— навіть не знаючи, про що йтиме мова, прогукнув Петькун.

— Треба з одним піжоном поговорити. Олег розкаже.

Гриша відразу ж погодився на пропозицію, мало того, вирішив не відкладати справу.

— Якщо в нього ребра ще цілі — будуть поламані,— стулив пальці в здоровенний кулак і для певності підніс під самий ніс Віктора.

Той відсахнувся.

— Ти не дуже, ще своїх зачепиш.

— Не зачеплю,— гигикнув Петькун, швидко нахилиючись над верстатом.— Ша, хлопчики, Крук летить.

Олег з Віктором не встигли дременути в свій куток, як у проході виріс майстер.

— Знову байдики б'єте? Ану марш на робоче місце, поки ключем не огрів! — загорлав Крук.

— Фантомас розшумівся,— крадькома підморгнув Віктор і запетляв поміж верстатами.

Вже добре звечорло, коли всі троє зібралися біля моря. Проходний вітер курів піском, шарудів об борт шлюпки, поставленої на прикол. Сонце закотилося за обрій, і по воді брижами коливався вогненний слід. Удалині темніли силуети кораблів, і Олегові знову закортіло покинути берег та й полинати у невідомі світи, десть там

зустріти батька, від якого прийшло за цей час лише дві телеграми. Покинути геть усі неприємності, що звалилися на голову, і почати нове життя. І хоча він розумів, що мрії його — то ніби отой червоний рухливий слід на воді, проте не міг відігнати гостре бажання змінити все життя.

— Отже, хлопці, складемо план, — розважливо мовив Петькун, притуляючись до високого борту. — В дворі його не займеш, мати Олегова може гвалт підняти.

— Куці треба знайти, щоб туди його, — загорівся Віктор.

— Тобі б іще цілий ліс посадити, — проказав уїдливо Петькун.

— А Віктор правду каже, — несподівано підтримав Олег. — Не будеш же бити його прямо на вулиці. Ще хто побачить.

— Ти тут живеш, мусиш кожну яму чи дерево знати.

— Так я й кажу, Гришо, про це. Давайте зараз пройдемося берегом аж до того місця, де скіфська могила. Там вулиця вривається в схил, рогіз росте, а дядько Василь таку огорожу поставив, що і з драбини не побачиш нічого, що робиться на вулиці.

— Годиться, — ствердив Петькун, шаснув рукою в кишеню і раптом дістав щось опукле. — Тут я на всяк випадок, коли дуже бурушкатиметься, сувенір припас.

Він розгорнув хусточку, і хлопці побачили круглий камінь, обточений морем.

— Ти що? — злякався Віктор.

— А що? — зареготав Гриша. — Це на крайній випадок. А раптом він теж щось із собою носить?

Хлопці вражено примовкли. Петькун знову загорнув камінь у хустку.

— А навіщо загортати? — спитав Олег.

— Щоб не так боліло, — підморгнув Гриша і сховав камінь у кишню.

Всі троє рушили понад морем до могили. Слобідка вкладалася на сон, збираючись із силами на завтрашній робочий день. Тут звикли рано лягати і рано вставати, особливо робітники, яких щоранку забирали на заводи автобуси. До того режиму позивкали й дітлахи, наче і від них залежала ритмічна робота промислових гігантів. Вікна будинків засвітилися зсередини, звідкись долинули приглушені звуки музики — очевидно, хтось відчинив двері, і знову залягла тиша. Покручена вулиця вела вгору, аж доки не вперлася в пологий схил.

На ньому шрамами зяяли глибокі ями — покоління за поколінням люди брали тут глину і таким чином підточували колись високу могилу. Хлопці ховалися тут, коли грали в піжмурки, а то й від спеки залазили в глинища. Там завжди було прохолодно, таємниче, над тишею підземелля прокочувалися вітри, посвистували в тонких стеблах польової трави, в дощову погоду дзюріли струмки,

а знизу, із глибин землі, ніби щось шепотіло, ніби далекі віки озивалися до них.

Ще минулого літа вони надумали були шукати скіфські скарби, почали рити шурфи, але через якихось два дні, якраз коли всі троє добряче виморилися й пересиджували спеку в глинищі, приїхали незнайомі люди і добряче всипали копачам за самоуправство, оскільки могильник охоронявся законом. Відтоді хлопці перестали перелопачувати збиту сонцем і дощами глинясту землю, не наважуючись іти всупереч закону.

Перше глинище було біля самої вулиці, і вони швидко залізли в нього. Під ногами шаруділо сіно, ніби хто навмисне облаштував схованку для них. Петькун розпорядився:

— Вікторе, ти станеш на варту.

— А чого я? — заперечив той. — Треба ж його впізнати, а я хіба що віддалік півтора рази бачив.

— Того, що зараз він навряд чи йтиме, ще рано. А потім спостерігатиме Олег. Давай, команди не обговорюються.

Віктор припав до сухого бруствера й пильно водив очима довкола. Його напарники лежали на сні й принюхувалися до його запаху, до нуднуватого духу глини, що ніколи не вивітрювався. В підземеллі швидко потемніло, і тепер вихід із нього тьмяно світився блідуватою блакиттю.

— Хтось іде! — тривожно прошепотів Віктор.

Три голови з'явилися в отворі. Від порту справді наближалася одинока фігура. Та Олег, ледве прискалившись на чоловіка, спокійно мовив:

— Не він. Цей якийсь товстий.

— Будемо ждати тонкого, — буркнув Віктор. — Може, ти вже станеш на пост?

— Стій, коли довірили, — гупнув його кулаком у спину Петькун.

— Ой, дірку проб'єш, — засичав вартовий, але після цього вже стояв і дивився невідривно.

Олегові стало шкода товариша, і через кілька хвилин він одсунув його від отвору.

— Давай тепер я. Скоро йтиме...

Петькун мовчки стягнув із плечей широкого піджака, кинув на глину.

— А це нащо, жарко? — не зрозумів Віктор.

— А це на голову накинемо, щоб не бачив, хто битиме.

— А-а-а, — протягнув у відповідь хлопець. — Нас-то він не знає, а от Олегові не варто на очі потрапляти своєму незваному родичеві.

Час минав повільно. Сутінки поглибшали, і світло від ліхтарів пояскравішало, відбившись од бронзового падолисту, від хатніх білих та червоних стін. Олег пильно вглядався у вуличку і нама-

гався відігнати тривожні думки. Тепер йому не дуже подобалася власна затія. Але він уже не міг виступити проти бажання друзів провчити зальотника, бо ще подумують, ніби матері злякався. А коли розібратися, то той таки заробив на калачі, і не жаліти треба, а морду бити, як каже Гриша.

Олег відігнав прикрі роздуми й несподівано побачив добре знайому довготелесу постать.

— Іде, — чомусь прошепотів Олег, хоча до журналіста була ще добра сотня кроків.

Петькун стрепенувся, мов яструб.

— Слухай мене, — скомандував він, хапаючи піджака. — Починаю я. Віктор заходить збоку, щоб, якщо той захоче втекти, дати підніжку. Олег залишається в запасі.

— Чого це я в запасі? — спалахнув Олег. — Він мене образив, а я?..

— Мовчи, дурень, вистачить і тобі роботи. Давай за куц, ззаду підстрахуєш. Ясно? І не дрейфити!

— Знайшов перед ким дрейфити, — зневажливо закопчили губу Віктор. — Та я його одним духом покладу.

— Побачимо, — кивнув Петькун і спритно поліз із глинища.

Край вулички росли куці бузку, і хлопці покрадьки заховалися в заростях, як і домовлялися: Гриша ближче до глинища, Віктор заскочив праворуч, Олег пробрався метрів на чотири вперед.

А журналіст безтурботно посвистував, наближаючись. На худих плечах погойдувався в такт крокам піджак, наче тіль, котра ніяк не могла відірватися. У світлі ліхтарів зблискували окуляри, наче світлячки на гнилому пні, а потім знову зникали в мороці. Гриша намацав камінь у кишені, хоч і знав, що навряд чи доведеться його діставати, бо журналіст видався йому цілковитим слабаком. Намагався не ворушитися, щоб не злякати жертву, і коли все-таки відчув, що почали німіти ноги, зігнуті в колінах, визначив, що до пішохода залишилося якихось п'ять метрів. Тоді рішуче виступив із-за куца, виставивши праву руку вперед, а в лівій затиснувши піджака.

Журналіст від несподіванки завмер, високо задер підборіддя і вшніпився в хлопця.

— Тобі чого? — запитав хрипким голосом.

— Поговорити закортіло, — відповів спокійно Петькун і підступив до незнайомця.

— Може, закурити попросиш, як у таких випадках буває? — схибно відпарировав журналіст і зіщулився усім тілом.

— Не курю й тобі не раджу.

Журналіст придивився до Петькуна і, відзначивши, що перед ним підліток, трохи заспокоївся.

— Правильно, рано ще.

— А тобі зараз дам прикурити,— посунув на нього Гриша, нагнувши вперед широкі плечі.— Щоб знав, як на Слобідку потикається.

— Тільки спробуй! — загорлав журналіст. А тоді раптом підстрибнув на місці і перебрав перед собою руками, ніби наносячи невидимому супротивнику різкі удари.— Я самбіст, не таких укладав.

Це не на жарт розізлило Петькуна, вся вайлувата фігура його зненацька напружилася.

— А-а, так ти ще й валяти збираєшся? — засичав він і в ту ж мить кинувся вперед.

Той, мабуть, не чекав-таки нападу, бо не встиг ще раз перебрати руками. Від різкого удару в груди він перехнябився і ледве не впав. Гриша вирішив не чекати, доки супротивник оговтається, й огрів його лівою. Журналіст уже не показував прийомів, а намагався піднятися чи то для відсічі, чи для втечі. І тут Віктор, якому так і не вдалося застосувати хитру підніжку, кинувся йому на плечі і накинув на голову піджака.

— Пустить, кому кажу! — глухо долетіло з-під піджака.— Я журналіст, за мене так перепаде...

— Тобі першому,— злорадно усміхнувся Петькун і загував кулаками по спині.— Щоб не ходив на Слобідку, щоб не був сучим сином...

Віктор і собі піддавав жару, кружляючи довкола розпростертого тіла. І тільки Олегові чомусь стало бридко на душі, він як стояв за кущем, так і не зрушив з місця. І з отаким жалюгідним слюнт'ям водиться мати? Та коли б напали на батька, він би всіх розметав, як горобців, а не скавулів би жалібно, мов цуценя.

Зрештою йому набридло спостерігати, як молотять друзі, і він підскочив до них:

— Годі, ще печінки відіб'єте.

Петькун зло скривився:

— А тобі що, шкода? Мало він сала за шкуру залив? Ось я його ще каменюкою по голові, а тоді в глинище затягнем, хай шукають.

Журналіст, почувши погрозу, завив од страху, забив ногами по землі:

— Не робіть цього, не робіть, кажу-у-у!..

Петькун ніби тільки й чекав такої реакції. Кивком наказав Олегові заховатися за кущі, підвівся, відсторонив рукою Віктора, який намагався ще бодай раз прикластися, і почав очікувати, доки журналіст підведеться.

Геннадій Аполлонович відчував таке приниження, що, коли б зміг, зітер би з лиця землі цього дебелого підлітка із залізними кулаками й отого скуленого пацана, котрий виключно виставляв плече. Адже ніхто іще не смів качати його по землі. Однак він лише

поправив окуляри, тремтячими руками шаснув у кишені піджака і рушив туди, звідки прийшов. Через кілька кроків зупинився й озирнувся. За кущем побачив ще й третю постать, яка здалася йому знайомою. Олег! Так от яка шпана вчинила на нього напад! Тепер стало зрозуміло, що це — не випадкова сутичка. Ну що ж, треба все добре обміркувати, може, й поскаржиться, куди слід. Але чи не впечуть і йому за аморальність, бо як же тоді пояснити свої візити в дім моряка? Повагавшись, вирішив поки що не поспішати, хоч і кортіло тут же знайти управу на забіяк, і лише прокричав:

— Підождіть, ще зустрінемося, пацани!

— Ану, ще скажи що-небудь, самбіст нещасний! — вихопив Петькун каменюку й замахнувся.

Той, мабуть, вирішив не гратися з вогнем і, втягнувши голову в плечі, підбігцем рушив уздовж вулички. За хвилину морок проковтнув його худу постать.

Хлопці зійшлися біля глинища. Уже впала рання осіння ніч, і лише тьмяне світло ліхтаря лилося на їхні схвильовані обличчя. Петькун розмахнувся й кинув подалі непотрібного тепер каменя.

— Ну, як ми йому?! — злорадно розреготався.

— Та... якось воно неприємно, — промимрив Олег.

— Тютя ти!.. Я б йому ще й не таке зробив!

— Ну, навіщо так страшно? — засміявся Віктор. — Воно ж болить.

— Таких гадів мені не шкода. Батько в морі, а вони... Ну, та нічого, більше не поткнеться.

— А якщо в міліцію поскаржиться? — обережно мовив Олег.

— Ха, отак і поскаржиться. Не вішай носи, братва! Діло зроблене, але щоб ніде ні слова. Ясно?

— Ясно, — в один голос відгукнулися друзі.

Вони розпрощалися й рушили по домівках. Олегові не хотілося повертатися додому, але згадав, що пообіцяв сестричці посидіти з нею над книгами, і прискорив ходу. Поступово з нього вивітрувався неспокій, бо Гриша таки правий, кажучи, що з такими гадами треба боротися всіма засобами.

Слобідка засинала, та не спало море — її одвічний супутник, частина її великого багатогранного життя. Олег постояв біля рідної хвіртки, хотів, було, як раніше, натиснути на клямку й зайти у двір, але передумав і рушив стежкою до свого персонального лазу, обсипаного вічно рухливим піском.

VII

Через якихось два місяці, коли почала налягати справжня осіння прохолода, коли й море поступово виходило, між ним і Олегом почав рости інший образ: то був задимлений, пропахлий окалиною

і гіркуватим червонястим шлаком, металургійний гігант. Олег ще не відмовлявся від мрії стати морським капітаном, ще марив стати батьковим помічником, але час од часу ловив себе на думці, що принаймні можна працювати й металургом.

Це бажання вкорінилося в нього ще глибше в той день, коли Гриша Петькун, завжди врівноважено поблажливий із учнями, перед останнім уроком зайшов у клас і оголосив:

— Сьогодні замість майстерні наш визнаний педагог товариш Крук поведе нас у доменний цех.

— Та не дури голову, — обурився хтось із закутка.

— Вона в тебе й так дурна, то навіщо б я ще калічив? — відпаривував Петькун і переможно обвів поглядом клас. — Зараз знайде і сам оголосить, бо мені оце в коридорі сказав.

— Ура!.. — дружно відгукнулися хлоп'ячі голоси, бо хто б не був радий замість нидіння в напівпідвальної майстерні над старими допотопними верстатами проїхатися вулицями міста, зайти на заводське подвір'я, куди не кожного пускають. Правда, з нового року у них розпочинається там справжня практика. Але коли ще те буде!.. Так усі жданіки можна поїсти.

Між стінами колотився неймовірний гвалт, і саме в цей час увійшов Карпо Степанович. Невдоволено насупившись, він поставив обпатраного портфеля на стіл і почав чекати, доки всі заспокояться. Нарешті не витримав і гаркнув:

— А щоб вам заціпило! Батога на вас не вистачає!

Гамір ущух. Хлопці звикли до подібних погроз і не прислухалися надто до них, але щоразу, як майстер починав учити подібним тоном, навіть найзубастіші трохи губилися — якимось воно не в'язалося з загальноприйнятими нормами стосунків між учнями та педагогами. Петькун у таких випадках удавано підтримував Крука, щоб згодом заливатися від задоволення, що обвів старого довкола пальця.

— Слушайте, коли вам старші кажуть! — підскочив цього разу до столу і насварився кулацюрою. — Бо якщо Карпо Степанович не дадуть хуліганам по писку, то я не промахнуся.

Хлопці пирскали потай, але таки змовкли. А Крук нарешті задоволено кркнув і поважно мовив:

— Так воно краще, щоб без директора чи завуча. Я вас сюди за віжки не тягнув і дармоїдів не потерплю. — Витримав чималу паузу і раптом засвітився приязною усмішкою. — Так-от, пацани, сьогодні я поведу вас туди, де прожив добрих тридцять років. У доменний цех поведу! — закінчив урочисто.

— Ура! — знову загорлали учні, але то вже був злагоджений крик схвалення.

Крук потягнув до себе портфеля і мовив:

— Галасуйте тут, на комбінаті не прийнято. Дивіться, не осо-

ромте училище, та й мене, старого, не виставте в дурні перед колишніми друзями.

До металургійного комбінату автобус дістався швидко. За вікнами промайнули хати Слобідки, далі закружляли ажурні електроопори, над якими все небо здавалося заснованим дротами, заболочена заплава колись повноводної річки диміла крізь очерети, і ось уже до салону все гостріше проникав ідкий запах шлаку. На широкій площі перед прохідною снували заклопотані люди, металеві ворота то розтулялися, випускаючи чергову машину, то знову ховали могутнє господарство, яке по праву називалося серцем міста.

Хлопці висипали на асфальт. Крук відразу ж попростував до прохідної, якийсь споважнілий, серйозний. Плащ лопотів на легкому вітрі, і він притискав його портфелем, від чого йшов трохи боком, ведучи за собою учнів. Похмура тітка взяла в майстра папірець і махнула рукою. залізна вертушка закрутилася, пропускаючи хлопців по одному, і незабаром вони опинилися на заводській території.

Якщо за нею ще деінде росли дерева та кущі, то тут було справжнє металеве місто. Високі естакади пролягали між стінами цехів, широкі й вузькі балки схрещувалися над асфальтовими проходами, вигнуті в найрізноманітніші форми труби тяглися рядами над опорами, звідкілясь долинали сердите сичання спущеної пари, із якихось підземних глибин виривався дим, а десь іще далі, від самої затоки, вогненні язики лизали щілини в закіптуженій стіні.

Олег у першу мить аж злякався — таким мізерним відчув себе серед отого нагромадження конструкцій, проте глянув на Петькуна і заспокоївся: той почувався і тут, як удома, весело посвистував і примацувався до труб. Олег прощтовхався до товариша і голосно спитав:

— Ти що, бував тут?

— Був раз, коли школу приводили. Сватали в горнові.

— А я вперше,— признався Олег.

А Крук тим часом упевнено рушив поміж високими гуркотливими спорудами до тієї затоки, де було найбільше диму. Стрункі стіни, геть повиті трубами, напівсферичні нарости якихось загадкових конструкцій, що попихкували, наче живі,— все це було настільки велетенське, що в порівнянні навіть самохідні баржі з червоноюстою рудою, подані під розвантаження, скидалися на мініатюрних мурахів.

— Доменна піч! — прокричав на вухо Петькун, радий щось пояснити товаришеві, аби ще більше утвердити свій авторитет.

Вся група обережно зайшла в жарке приміщення. Десь у його глибині чувся розмірений гул, від якого все довкола тонко тремтіло. Хлопці піднімалися слідом за Круком залізними сходами, що

кружляли впритик до стіни, аж доки не опинилися досить високо, очевидно, в тому місці, звідки вже нікому з робітників не заважали варити метал. Майстер штовхнув плечем залізні двері, й учні почали протискатися за ним ще ближче до нутра, до жаркого дихання велетенської серцевини печі, аж доки не поприкипали до трубоподібного перила, яке страхувало кожного, хто піднімався сюди.

Олег ухопився руками за трубу, поглянув униз і відчув, як запаморочилася голова, загули у вухах джмелі. Він поспішив заплющити очі, сподіваючись, що відчуття падіння в прірву полишить його. В обличчя віяло гаряче повітря, обпікало щоки, дихалось важко, ніби десь на піщаній косі, залитій липневим сонцем, але як там був простір, там поруч було море, в яке можна шувовснути при першому ж бажанні. Якийсь ніби підземний, нутрянний гул бив у вуха, глушив чийсь голоси, що чулися буквально поруч. І Олегові нараз стало соромно: а коли хлопці запримітять, як він од страху очі заплющив, приліплять якесь прізвисько, що й за три роки не здереш. Те відчуття обпекло його, напевне, сильніше за гаряче повітря, і він чимдуж розплющив очі. Цього разу спокійніше поглянув униз і прикинув, що знаходиться десь не нижче десятого поверху, бо саме такими бачив людей, коли дивився на гамірливу ківську вулицю з висотного готелю.

Йому не раз доводилося бачити в кіно чи по телевізору, як плавлять метал, а тому намагався відразу вгадати, де замазаний спеціальним місивом отвір, із якого має политися розпечений струмок, де велетенський ківш, у якому буде холонути метал, пострілюючи окалиною. Але як пильно не придивлявся, не міг нічого цього помітити. Робітники снували поодаль розпеченої печі, про щось спокійно говорили, ніби й не від їхньої волі залежить оце народження металу, ніби не вони тут владарюють над усім. І чим більше придивлявся хлопець до величезного цеху, тим сильніше відчував повагу до сталеварів: адже не кожному дано керувати отаким титаном, тут не лише відвага потрібна, коли на те пішло.

Карпо Степанович помахом руки скликав групу на широкий оглядовий майданчик, вистелений рифленими залізними листами, і, коли зібралися всі, почав голосно пояснювати, що і як називається, за яким принципом працює піч. Слух різали незрозумілі слова: «вагранка», «шихта», «льотка», а майстер називав їх одне за одним і ніби виростав на очах у хлопців, перетворювався зі сварливого непосиди на спокійного приборкувача вогненної стихії. Олег не все розчував, але слухав як заворожений, і коли майстер наказав їм спускатися вниз, рушив майже автоматично. Уже біля самих дверей не втерпів, озирнувся на піч і подумав: колись і йому дозволять походжати біля самого вогненного пекла, тільки для цього доведеться не один пуд солі з'їсти, як говорив у таких випадках батько.

Карпо Степанович, розчервонілий від спеки і хвилювання, повів групу до самого берега затоки. Звідти відкривалася широка панорама комбінату, не затінена відстанню. Ритмічно працювали баштові й козлові крани, спорожняючи баржі, сюди-туди снував маневровий тепловозик, смішний у порівнянні з височеними цеховими спорудами. Повітря було настільки насичене газами, що навіть не чулося прохолодного дихання широкого водного плеса.

Бетонний пірс був захарашений сотнями ящиків і контейнерів, залитий мастилами, і хлопці довго лавірували між усім тим неодмінним бедламом, який назавжди приростає до великих промислових підприємств, живить їх роботу. Зупинилися над самою водою. Звідси могутні стіни комбінатівських цехів були ще вищими, підперті коли не природними, то насипними пагорбами. Вони були повиті смогом і видалися хлопцям приспаним кратером вулкана, що от-от може прокинутися і сипонутися на все місто розпеченою магмою. Крук задоволено озирався довкола, наче не був тут принаймні кілька років, наче занудився без усього цього краєвиду, створеного людськими руками.

А він таки справді занудився і не так за ливарним комплексом, як за своїм минулим. У першу мить хотів було розповісти хлопчачка про власну молодість, але глянув на Петькуна, котрий одвернувся до води і шаркав черевиком по металевій рейці парашету, і подумав, що нікому з них не потрібні його давні дні, що не така зараз молодь, аби задумуватися над минулим. Йому стало гірко: для кого ж тоді все оце, коли воно не зворушує пам'яті, не передається із покоління в покоління? Адже в доменній печі не лише метал плавиться — коло неї гартується людина, її душа крилатіє, щоб перелітати через десятиліття, навіть через власну смерть перелітати.

Гримів, сичав, тремтів оповитий смогом комбінат, який розлігся по берегу на кілька кілометрів, а він пригадував інші дні, важкі й світлі водночас...

Крук прибув сюди на початку тридцятих років із голодного, забитого пісками Полісся. Не сказати б, що дух романтики завіяв аж до Приазов'я непоказного підпарубчака, це зараз усі налягають на це слово, — тоді більшість сільських дівчат і хлопців їхали у світ по шматок хліба та сяку-таку одежину, а ще щоб і своїм батькам чимось підсобити. Бувало, недалеко їхали, за якихось три десятки верст, але скільки було тих сліз прощання, скільки суворих батькових напучувань, наче діти мали не інакше як переходити чужий кордон і жити у ворожому оточенні. Якраз у сільраду надійшло розпорядження про набір робітників на новобудови, і юний Крук обрав собі теплий край — мати казала, що там хоч на одязі можна буде зекономити, це ж не Сибір несходимий, а зайву копійку меншим пришло.

Таких же юнаків, як і він, — збентежених побаченим, поселили в довгезелні дерев'яні бараки, що тулилися до заміських пагорбів. На березі затоки височіли величезні штабелі лісу, який прибував і прибував баржами з далеких країв, може, і з його ж таки Полісся. Доводилося майже вручну відвойовувати у води простір, аби згодом укріпити його, затісуючи й забиваючи поглибше дерев'яні палі. Довготелесому Карпові десь уже на другий день нестерпно пекли мозолі на долонях, і млоївся світ в очах від безконечного нахилання над дебелими колодами, і не вистачало пайка для того, аби насититися, поновити сили. Десь у місті, казали, щовечора веселилися греки, добре спровадившись на базарі, проте хлопцям — аби добратися до бараків, а звідти не виманиш ніякою гармошкою чи бубоном, живого ведмедя покажи — і то не піднімуться після важкої роботи.

Але він поступово втягнувся в напружений ритм, йому навіть почав подобатися молодечий запал, із яким накидалися на піщаний берег сотні юнаків і дівчат. І хоча металургійний гігант поки що існував лише на кресленнях, а в будівельному хаосі важко було розібратися навіть досвідченому спеціалістові, та місяць за місяцем юнак тесав палі, брьохав по воді, збивав кліті, на які потім насипали пісок, готуючи основу під майбутні фундаменти, і вірив у те, що неодмінно добуде до того дня, коли почнуть виростати стіни цехів.

Часом, правда, шуміли йому далекі поліські бори, жебоніли чисті струмки блакитною водою, а коли одного разу вирішив перевірити, чи справді морська вода солона, й набрав з пригорщі в рот, то потім довго відпльовувався. Зате тут, на півдні, ходило гаряче сонце, луки пахнули запаморочливими дикими квітами й травами, і весь цей світ поступово вростав у нього, ставав часткою життя. Мати писала, що і в селі стало трохи легше, тож можна і повертатися. Але Карпо вирішив дочекатися пуску першої доменної печі.

Це було ніби вчора: і духовий оркестр, і гудок басовитий, і промови, і перший виплавлений метал, до якого збуджені будівельники могли б губами припасти, коли б не знали, скільки в ньому градусів таїться, яке пекло вогняне розпавило червонясту залізну руду. Саме в той день, очевидно, наштовхавшись у радісному натовпі, він і зрозумів, що віднині цілий світ зосередився для нього на цьому приазовському березі. А невдовзі попросився учнем у доменний цех, щоб вийти із нього тільки на пенсію...

Крук замилувано глянув на комбінат, ніби хотів побачити все минуле, до найменшої дерев'яної палі, забитої його руками в пісок, але тільки зітхнув: час зробив свою справу, невпізнанно змінивши все довкола, навіть знищене фашистами знову відновив. Подумавши так, він роздумливо мовив хлопцям:

— Оце все моє життя тут пролетіло. Як не важко було, а зга-

даєш — і подумаєш: щаслива пора — молодість, ні на який портфель начальницький не проминяв би.

— А ви Макара Мазая знали? — через голови передніх прокричав Ванько Заєць, такий боягузливий, що й свого власного голосу завжди лякався.

— Еге, як не знати, — повеселішав Крук. — Ми ж, вважай, з десяти років одними стежками ходили, один метал варили, тільки біля різних печей. Ну, за ним було не угнатися, хто не брався, пупа надривав. Горів у роботі чоловік, от і ставив світові рекорди. З усіх усюд сюди гості з'їжджалися подивитися, як Макар працює. І німці були, — спохмурнів нараз Карпо Степанович. — Не вберегли ми тоді Мазая. Вивозили в тил завод наші кращі металурги. А Макар залишався до останнього. Коли надумався і він сідати у вагом, було вже пізно, фашисти зайняли майже все Приморське і дороги відрізали. А як вирішили пустити завод, то спершу розшукали Мазая, щоб він до печі став. Тільки не такий був наш Макар, щоб отим звірам служити. Отоді гітлеряки й розправилися з ним. Славний був чоловік, — схвильовано хитнув головою Крук і знову задивився на комбінат, наче прагнув побачити колишні руїни, залишені після короткого панування фашистів, од яких зараз і згадки не залишилося.

Олег недоволлювався Круку за уїдливість і грубість, а тут раптом помітив у ньому щось таке людяне, тепле, що подумав: не такий уже й злий їхній старий майстер, як здавалося, певне, хоче показати себе строгим, а слів для цього гарних не вистачає, от і обзиває всяк, і штурхани роздає.

Зграйка хлопців вискочила за прохідну і відразу розбилася на групи. Одні добиралися на Садки, іншим їхати на Гнилозубівку, Петькунова ж трійка побралася занедбаним пустирем у напрямку Слобідки. За їхніми спинами так само розмірено, потужно гув комбінат, аж тонко двигтіла під ногами земля, і широченька смуга води відрізала місто від нагромадження цехів та причалів, облитих низьким осіннім сонцем.

VIII

Авторитет Крука зріс і здавався Олегові майже непорушним, коли б черговий вибрик майстра не зруйнував доброго ставлення до нього буквально за якусь хвилину.

Їхня група токарювала в майстерні. Олег неохоче орудував напилком, затиснувши в лещата залізний прут, із якого треба було зробити конус. Його думки витали дуже далеко, та й по душі коти шкрябали кігтями. З одного боку, нічого було тривожитися: відколи Петькун затягнув його до яхт-клубу, де ними опікався фіз-

культурник Юрій Дмитрович, де нарешті відкрився доступ до справжнього морського діла, Олег іще більше оцінив усі принади навчання в училищі. З іншого — чергова сварка з матір'ю, після якої він майже всю ніч не спав. Журналіст таки не втримався і проговорився. Мати влетіла до Олега мало не з кулаками, кричала, що він її зжене зі світу, що краще б йому в колонії бути, доки нікого не зарізав з друзками. Олег терпів мовчки, вирішивши не вступати в суперечку, хоча від злості ледве вгамував тремтіння в руках. Забившись у куток, він затулився книгою, вдаючи, ніби щось уважно читає, хоч ось уже кілька днів не брався за жодну. І мати, відчувши, що всі її умовляння та погрози відлітають, як горох од стіни, нарешті розплакалася над своєю долею і грюкнула дверима, залишивши Олега в безвиході.

Коли б якийсь гуртожиток при училищі був, Олег, не задумуючись, перейшов би туди. Але до училища набирали тільки місцевих хлопців, а вони всі мали житло. До Віктора переходити, незважаючи на умовляння товариша, він не хотів: там і без нього тісно.

Олег нехотя водив напилком по круглому пруту і не помітив навіть, що рубцем прорізає в залізі тонку канавку. Зненацька крізь чиргикання металу об метал над самим вухом прозвучав виляском голос майстра:

— Звідки в тебе руки вирости?

Олег облишив напилка. Крук нахилився ще нижче, пропікаючи хлопця очима наскрізь. І тут Олега ніби прорвало. Він розмахнувся і щосили пожбурих напилка в куток.

— Ти що робиш? — загорлав Крук, перекривши стукіт і чиргикання майстерні. — Ану підніми зараз же!..

— Не буду!

Вся група застигла за столами, чекаючи, що ж буде далі. Майстер нахилився ще нижче:

— Будеш як миленький, піднімеш.

Олег зрозумів, що відступати нікуди, десятки очей спостерігали за поединком, і здатися зараз — значить назавжди втратити авторитет. Зіщулившись, відступив до стіни. І тут Крук несподівано кинувся на нього, рукою вхопив за комір спецівки й здавив так, що хлопцеві перехопило подих. Олег не чекав такого повороту й зазмер. А Крук різко смикнув його до себе й потягнув у куток, де лежав напилком.

— Зараз я тобі допоможу, зараз ти в мене...

Образа потроїла Олегові сили. Він підтягнув кулаки вгору й несподівано вдарив Крука під груди. Той охнув і відразу ж відпустив комір. Почувши волю, хлопець кинувся до виходу з майстерні, навіть не глянувши ні на кого, вилетів у двір і тільки там перевів дух.

Все, тепер шлях в училище закритий. Були ж недавно збори, на яких розбирали двох випускників, котрі намагалися винести із заводу дефіцитні інструменти, а коли вахтер затримав їх, побили його. Обох виключили з училища, незважаючи на прохання батьків та всієї групи. А чим він, Олег Нужденний, кращий? Ну, нехай Крук стусанами учнів годує, але щоб самому руку підняти на старшого?.. Як не крути, доведеться документи забирати. А, будь що буде. Не вийшло з морем, тут усе полетіло шкереберть, але ж на той таки комбінат можна піти бодай вантажником.

Ледве стримуючись, Олег рушив куди очі дивляться.

Минав час, а він усе бродив берегом моря, то подивляючись на ривний стик неба й води, то окидаючи поглядом почужілі обриси великого незбагненого міста, оповитого димами, обрамленого безлистими масивами дерев. Неподалік стояли радгоспівські сейнери, ждучи виходу на рибну ловлю, на березі копошилися рибалки в брезентових робах, і на обвітраних, просолених бризками обличчях панували спокій і впевненість у собі. Як би хотілося Олегові отак само бути при ділі, знати, що чекає тебе завтра, через місяць, рік! Але сьогодні він ще не знав, чим закінчиться день, куди податися на ніч, бо, якщо розголос про його вчинок дійшов до директора, не минути ще й домашньої розмови: Бус не мав звички відкладати надалі розбір конфліктів і відразу ж підключав до виховання батьків.

До краю зажурений, Олег зайшов на територію яхт-клубу.

Метрів за п'ятдесят від води височів довгий двоповерховий будинок, обшитий вигорілими на сонці дошками. Там знаходилися кімнати для тренерів, спортивний зальчик, сауна, склади, на яких зберігалася вся оснастка ялів і яхт. Самі ж суденця бовваніли на піску, закріплені за берегові кнехти товстими мотуззяними кінцями.

Прямо проти будинку стояла і недобудована пластикова яхта — предмет особливої гордості юних мореплавців, які взяли самі зробити її від кіля до корми, прочувши, що десь у Польщі робляться подібні швидкохідні й надійні тренувальні судна. Без вітрил, щогл, без матросів яхти скидалися на самотніх підкорювачів морських широт, списаних на берег за якусь провину, і це ще більше вплинуло на мінорний настрій Олега. В одному з вікон на другому поверсі брязнуло, але хлопець навіть не подумав, що можна зайти до людей, зігрітися теплом щирої розмови чи просто посидіти в куточку й поспостерігати за ходом шахової партії. Неподалік стримів однопалубний річковий катер, викинутий на берег штормом і залишений поки що без нагляду, і хлопець рушив до нього.

Палуба була засипана піском, таке ж запустіння панувало і в ходовій рубці, куди він протиснувся крізь прочинені скрипучі двері. Проте сам корабельний дух розбудив у хлопцеві інтерес до не-

знайомої обстановки. Він усівся в крісло капітана, поклав руки на панель приладів і спробував уявити, як веде катера по воді, як побіч кружляють береги, ніби танцюючи на radoшах, миготять піщані коси, брижачи на своїх краях мілку хвилю. І що б для цього, здавалося, треба? Бажання є, от тільки б трохи підучитися, щоб не побоялися доручити кермо. Але ж скільки-то років батько проплавав, доки став капітаном? Ні, певно, не так усе просто, як здається. І чи не вперше так гостро Олег пошкодував, що іще не виріс, що ніби засидівся в підлітках: адже вірив, що все зможе зробити, а от проклята метрика видавала.

Швидко сутеніло. Прохолодний вітер, що налітав із моря, бився в залізу обшивку надбудови, але та надійно захищала. Олег сидів мовчки, поглядаючи то на безлюдне море, вже досить темне, то на крутий берег, який усе рясніше засвічував вогні. Вирішив побути отут ще трохи, доки зовсім заспокоїться й надумається, що далі робити. А плескіт хвиль, шарудіння піску, посвистування вітру обгортали його, й Олег навіть не помітив, як забився в тривожний сон...

Він, певна річ, не знав про те, що в майстерні розгорілася справжня баталія, яку підняв Гриша Петькун. Напосівшись на майстра, він запропонував хлопцям зараз же піти як не до директора, то до завуча. Даремно кривав Крук, що це їм так даром не минеться, що в часи його дитинства за таке шкуру б здерли, — кілька одчайк рушили до Буса. Але директора кудись викликали, і хлопці, доки не перегоріло бажання, постукали в двері до Морочковського.

Ярополк Іванович запросив учнів сісти, і ті навперебій почали розповідати про те, як виховує їх Крук. Чим далі вслуховувався завуч у слова, тим більше хмурнів. Він болісно переживав новий факт грубощів майстра, надто ж коли згадував, що саме той привів його в училище.

Вислухавши хлопців, похитав головою і спитав:

— А де зараз Нужденний?

— Та як чкурнув із майстерні, так ніхто його й не бачив, — відповів Петькун.

— Не вчинить якусь дурницю?

— Та ніби ні, — протягнув Гриша. — Психом його не назвеш, але все може бути.

Морочковський встав.

— Ось що, хлопці. Звільняю вас од навчання. Гадаю, що найближчі друзі повинні знати, куди міг Олег забігти. Отож вам завдання — знайти його ще до вечора й доповісти мені.

Хлопцям не треба було наказувати ще раз. Вискочивши з кабінету, вони рушили до Нужденного додому.

А Ярополк Іванович пішов шукати Крука. Той сидів у глухому кутку і напokrадьки знервовано потягував сигарету. З розпатлано-

го, найжаченого виду майстра було видно, що про якийсь порозуміння годі й мріяти. Так воно й сталося. Ледве Морочковський попрорив Крука зайти до нього в кабінет, як той кинув недопалок і закрутив на ньому черевиком.

— Що, мораль старому робітникові читати будеш? Так я теж можу, і не тільки тобі.

— Тихше, давай не тут,— тихо мовив Ярополк Іванович і перший рушив по сходах.

У кабінеті Крук не змінив своєї агресивності. Навпаки, ледве впавши на стілець, мало не загорлав:

— Щоб мене, людину заслужену, під дихало прилюдно били? Та не було ще такого! Все зроблю, всіх обійду, а випру з училища того молокососа...

— От-от,— обірвав тираду Морочковський,— впізнаю стиль виховання. Скажи мені, Степановичу, де і з ким ти працюєш?

— Знаю, себе спитай, ти ж у нас без року тиждень,— схибно скривився Крук.— Не чіпайте мене, і я не кусатимусь. Та я за свій чесний вік не таке бачив.

— Ніхто в тебе не відбирає заслуг. Але, як на мене, зараз ти не своїм ділом займаєшся. Доброти в тебе не вистачає, от що.

— Для доброти в них батьки вдома, а тут мають знати тверду руку.

Морочковський замислився. Він ніяк не міг зрозуміти — чи це вихована роками манера грубуватого ставлення до всіх навколо, чи це сама душа, озлоблена чимось, відкривається йому. Похитав головою і відпаривував:

— Знаєш, я десятки років бачив лише воду, чужі береги та зануджених моряків, а от ніколи не давав волі рукам, не озлоблював їх. Читав я колись, що древньоіндійська філософія давно визначила: кожна людина є джерелом променів добра і зла. Так-от, ті промені, облетівши всю планету, неодмінно повертаються до адресата. Подумай про це.

— А я ще з дитинства чув нашу приказку: не копай на когось яму, бо сам у неї потрапиш. Так-от, я й попереджаю тебе: не підігруй пацанам, не розігруй із себе добренького тата, бо поплатишся.

— Ну, це вже занадто, товаришу Крук,— Ярополк Іванович уперше несвідомо перейшов на офіційний тон.— Ідеться про те, що вам необхідно якнайшвидше перебудувувати стиль роботи, інакше...

— Що інакше? — перекинувся через стіл Крук.

— Інакше доведеться говорити про вас на педколективі.

— Ова! — зареготав Крук.— Ти спробуй з моє потрудитися, а тоді й залякуй.

Ярополк Іванович підвівся, даючи зрозуміти, що розмова закінчена, і майстер, постоявши мить, грюкнув дверима.

Завуч був у нерішучості. Вперше в житті йому доводилося потрапляти в подібну ситуацію, і він хотів усе зважити до кінця; хоча вже зрозумів, що колективної розмови не минути, проте неприємна роль судді-інформатора виводила його з рівноваги. Зрештою, вирішив повідомити про все директора, а тоді вже й радитися, що робити далі.

Задзвонив телефон, порушивши роздуми, і Ярополк Іванович зрадів цьому голосу. На проводі був секретар райкому комсомолу. Він нагадав, що через два дні в місті суботник, отож учням їхнього училища належить зібратися у шефів, а там уже скажуть, що робити. Завуч хотів, було, і секретареві розповісти про прикрий випадок, але вирішив поки що не розголошуватися. Поклавши трубку, задивився у вікно.

Здається, ні про що не думав, просто сидів і відпочивав, спостереігаючи за вулицею, училищним двориком, проте раз по раз ловив себе на тривозі: чому не повертаються шукачі, де зараз Нужденний?

Не витримавши більше, замкнув кабінет і вийшов із училища. Назустріч йому йшов Кияниця, несучи спортивне збіжжя. Ярополк Іванович згадав, що саме той відповідає за групу майбутніх ливарників, і вирішив, що не зайве буде повідомити його про випадок. Юрій Дмитрович похитав головою.

— Не знаю, що й робити із Круком. Який я для нього авторитет?

— Ну, це ви даремно, — заперечив Морочковський.

— Зовсім ні, — наполіг на своєму вчитель. — Від нього можна всього чекати. Знаєте, є такі в'їдливі старигани, яким власна старість не дає з повагою глянути на молодий світ. Усе їм здається не таким, усе гіршим, а надто молодь.

Морочковський усміхнувся, зловивши себе на думці, що й у нього часом просакували подібні критичні іскри в душі, коли бачив на вулиці галасливі компанії з гітарами, коли починав порівнювати своє дитинство, обпалене війною, голодне й холодне, понівечене кулями та осколками випадкових снарядів.

— Нужденний утік із майстерні, — повідомив нехотя. — Не знаєте, куди він міг забитися?

Кияниця збентежився.

— Якщо дома нема, то тільки в яхт-клубі. Знаєте, прив'язався хлопець до моря, кілька разів був на заняттях, але я відчув, що з нього може вирости відмінний спортсмен.

— В усякому разі, в армії не буде зайвий, — підтакнув і Ярополк Іванович. — То де ж його тепер шукати?

— Зачекайте хвилину, я перевдягнуся й підемо разом.

Не встиг Кияниця зайти в приміщення, як у двір влетіли збуджені учні. Петькун геть ухекався, але вів за собою двійку хлопчаків, як визнаний лідер.

— Замок на хаті,— випалив без передиху.— Ми з Віктором усі наші схованки знаємо, обшукали скрізь, а його нема.

Морочковський поглянув на хлопців, які розгублено попустили голови. В цей час підійшов Кияниця.

— Ну що?

— Всю Слобідку обшукали,— розвів руками завуч.

— Гайда в яхт-клуб,— трусонув борідкою Юрій Дмитрович і закинув за плече спортивну сумку.

А вечірня мла вже облягала місто. Проїшовши через криву вуличку, на якій двом козам важко розминутися, шукачі вибралися на морський берег. Тут було ще темніше, хіба якась випадкова лампочка з чужого двору кидала снопик проміння, а потім знову пісок висвітлював тільки ледве помітне блискотіння заходу. Через деякий час біля покрученої смуги берега забовваніли баркаси, моторки, малопомітні без вітрил яхти, над якими під дашком двоверхової споруди яхт-клубу теліпалася лампочка. Там уже нікого не було, не знайшли навіть сторожа, що мав охороняти збіжжя клубу. Всі дружно розбрелися по березі, заглядали в кожную шпаринку. Кияниця відімкнув приміщення, обшукав його, але Олега не було й тут. Лише тепер Ярополк Іванович збентежився посправжньому.

Шукачі розійшлися далеко. Він і сам відійшов од будинку метрів за сто. Холодний вітер налітав із моря й пронизував наскрізь плац. Тоді завуч заховався за височенький борт річкового катера, щоб трохи зосередитися, і відразу ж почув монотонне скрипіння металу — наче хтось невидимий водив напилком. Морочковському здалося, що на катері хтось заховався й дратується з ним, торигаючи дверима. Не гаючись, він звично вихопився на перекобочену палубу.

Двері до капітанської рубки були прочинені, очевидно, саме вони й поскрипували од вітру. Морочковський смикнув їх на себе й мало не остовпів: у м'якому кріслі-вертушці бовваніла згорблена постать Нужденного. Хлопець заснув, знайшовши притулок у покинутому катері.

Обережно, щоб не налякати хлопця, завуч підійшов до нього й м'яко поклав руку на плече. Олег не відреагував на це, тоді Морочковський натис міцніше. Хлопець миттю підхопився, знятямленими очима повів довкола.

— Так от куди ти забився,— поспішив розвіяти переляк Ярополк Іванович.— А ми вже геть усе місто оббігали.

Олег нарешті впізнав завуча і миттю похнюпився — його діймав сором, перемішаний із відчаєм та гнівом на весь світ. Йому й справді хотілося забитися в якусь нору й ніколи більше не бачити людей. Іще не знав, що робитиме, чим займатиметься на самоті, але не хотів міняти її на людські образи.

Морочковський розгадав стан його душі й обережно обійняв за плечі.

— Ну, дорогий товаришу, якщо так нюні розпускати, то навіть й жити на світі. Подумаєш, його образили. Будь мужчиною. Коли б я чи такі ж, як я, моряки, як твій батько, зрештою, не навчилися собою володіти, гріш ціна усім нам уже на березі, не те що в морських широтах.

— А чому він до мене пристає, що я йому зробив? — мало не закричав Олег.

— По-перше, не пристає, так не говорять про старших, та ще й вихователів. А по-друге, не тільки до тебе. Розумієш, хлопче, у Степановича характер не медовий. От говорив я недавно з одним прославленим металургом, запрошував його до училища. Так знаєш, що він відповів? Боюся, каже, дітей, з ними важче, ніж рекорд поставити. А сам же завжди лагідний, спокійний, скромний. Зірку Героя чіпляє до піджака, коли вже хтось наполяже.

Знадвору вдарив вітер, зателенькала якась металева деталь, ніби нагадуючи, що тут — не затишна домівка. Морочковський крадькома зиркнув на насупленого хлопця й мовив:

— Отака-то гречана каша, Олег. Та не вішай носа, а то горбатим станеш. Життя тільки починається, в золоту пору входиш — і на тобі. Пішли-но звідси, доки сторожі не накрили.

Олег сьорбнув носом і озвався несміливо:

— Нічого ті сторожі не зроблять, я їх знаю. Та й поховалися десь, у козла ріжуть чи в шахи.

— Давай-давай, моряче,— підштовхнув його до дверей Ярополк Іванович, відчуваючи, що крига розтала.

Неспіхом вибралися на палубу, й обоє разом помітили, як між покинутими човнами шастають чорні тіні, зазираючи в кожний закут. Олег зрозумів, що шукають його, і глипнув на Морочковського, ніби чекаючи підтримки. Той усміхнувся і почав спускати-ся на пісок. Олег пішов слідом.

Першим до них підбіг Петькун. З виразу його обличчя важко було зрозуміти — чи кинеться з кулаками на втікача, чи впаде на пісок, знеможений тривалими пошуками. За хлопцями вже виросла висока постать Кияниці. І Ярополк Іванович вирішив розрядити обстановку.

— Все гаразд, товариші. Коли б мене хто образив, я б аж на Тамань утік, а Олег молодчина. Так що рушаймо по домівках.

Завуч трохи відстав і крокував поруч із Кияницею, прислухаючись до збуджених хлоп'ячих голосів. Гриша майже не крився, штовхав усіх плечима й гув, як у бовдур:

— Знаєте, братва, треба Крюку темну влаштувати, щоб до нових віників пам'ятав.

— Ага, а нас у прийомник затирять,— обережно заперечив Вік-

тор. — Думаєш, у дитячій кімнаті міліції будуть розбиратися, хто винуватий?

— Дурний я, чи що, туди потрапляти, — цвіркнув крізь зуби Петькун. — На те ж і темна, щоб ніхто не бачив.

— Шила в мішку не втаїш...

Олег слухав їх і думав: як добре, що в нього є друзі, що з ними і Ярополк Іванович, і Юрій Дмитрович. Нараз йому стало соромно за свій вчинок і за те навіть, що не хотів бачити людей. Що б він робив нині без них — у цій прохолодній ночі, що облягла місто, на цьому безлюдному лисому березі, над котрим зверху висяють тисячі вогнів, але всі вони чужі?

— Що робити з хлопцем? — збентежено запитав Кияниця. — Ясно одне — вдома у нього не все гаразд, принаймні так мені підказує куций педагогічний досвід.

Морочковський тільки зітхнув.

— У мене ще куцший. Запрошу Олега до себе. Дружина вечерю зготує, от і погомонимо. Хлопець у такому стані, що відпускати самого не варто. Був би дома батько — інша справа, а так — хто його знає.

На тому й порішили. І коли зупинилися біля автобусної зупинки, Морочковський без зайвих слів, тоном, який не викликав заперечень, сказав:

— Тепер по домівках, а я, з вашого дозволу, хочу запросити Олега на чай. Справжній, морський.

Олег хотів заперечити, але Морочковський удавано насупився й мовив:

— На кораблі накази капітана виконуються без обговорень. Топайте, хлопці, хто куди, а ми якось доберемося.

Автобус швидко випетляв на широкий проспект і помчав до нового масиву, де нині мешкав відставний капітан. Олег притулився лобом до вікна і переймав очима мерехтіння вогнів. Він зрадів цьому запрошенню — принаймні не треба було йти додому, де не знати що чекатиме нинішнього вечора. Та й кому не хотілося б побувати в товаристві справжнього морського капітана, хай навіть і списаного на берег.

Назустріч вилітали автомобілі, і, коли вони ще були далеко, складалося враження, ніби всі йдуть на таран, із ляку щосили засліплюючи їхній автобус фарами, та щоразу вогні шарпалися вбік, і на якусь мить асфальт заливався спокійним потоком їхнього світла. Голі чорні дерева привидами вривалися в поле зору й знову, крутнувшись наостанку, зникали в безмірі ночі.

Морочковський випустив хлопця і сам протиснувся в двері автобуса. Лише тепер згадав, що не попередив дружину, але тут же заспокоївся: повечеряти в їхній напівсамотній хаті завжди знайдеться.

Його подружнє життя склалося на диво просто. Юнаком рушив у море. Гадав, краще не зв'язувати морським вузлом чуже життя, та й своє не спалювати тривогами. Та одного разу був запрошений у гості, з яких усе й почалося. Дівчина з голубими, як море в штиль, очима, в неймовірно білому у великий голубий горох платті прийшла проводити їхнє судно, а через півроку Оксана стала його дружиною. Відтоді між ним і південним берегом натяглася ще одна пружна нитка, яку, проте, не могли розірвати найлютіші штормові вітри.

Дітей у них не було, отож із часом, надто ж коли капітан списався на берег, вони самі ніби здитиніли, зрослися в усіх уподобаннях, твердо засвоївши те, що ніхто про них не потурбується, крім самих себе. Так і жили, спокійно дожидаючи старості.

Щоб не тривожити дружину, Ярополк Іванович відчинив двері сам і мовчки підштовхнув хлопця в коридор.

— Хто там? — почувся грудний голос із глибини квартири.

— Ми, Оксано. Тобто я і мій юний друг Олег.

Не встиг хлопець оглянути стіни передпокою, щедро завішані навігаційними корабельними приладами, як на порозі постала господиня.

— А я думаю, жартує. Ну, проходите, чого до порога поприлипали?

— Прилипати ніхто не збирається, не в гостях же. А ти, мати, нагрій нам справжнього морського чайку, бо над морем позамерзали. Оце, Олег, і є моя вірна подруга, Оксана Андріївна.

Олег ніяково кліпав повіками. Йому й кортіло щиро глянути на дружину завуча, і водночас було чомусь соромно. Та поволі оговтався, подумав: побуду трохи, поїю чаю, не ображати ж Ярополка Івановича, роздивлюся між тим, як живуть списані капітани...

Вони пили чай на кухні, й аромат його був такий сильний та приємний, що Олегові здалося, ніби то й справді якийсь особливий, морський напій. Оксана Андріївна не переставала підносити різні тістечка, мало не напихала ними хлопця, і він утомився віднікуватися, що й не голодний, і солодке не їсть, от його сестричка — то знана солодкоїжка. При згадці про Іринку в грудях запекло, і він підхопився.

— Куди так прудко? — стривожилася господиня.

— Додому пора, — відповів автоматично й затнувся. — Сестричка жде.

— Хіба вона сама в хаті? — пішов у розвідку Ярополк Іванович, пробуючи проникнути в домашні таємниці вихованця.

Олегові стало знову так самотньо в цьому затишному помешканні, що він мало не заплакав. Захотілося викласти всі свої нещастя, а тоді із спустошеною душею вийти в ніч та й загубитися в ній.

Ледве стримуючи сльози, він забився в куток і одним духом виповів своє життя.

Ярополк Іванович, суворий і спокійний капітан, цього разу не стримався — поліз у шухлядку, дістав просмолілу люльку і глибоко затягнувся димом. Хіба годен він називатися вихователем після всього почутого, хіба так повинен був знати своїх учнів? А ще розпікав сьогодні Степановича. Ні, правий був старий майстер, коли погрожував, що сам з нього спитає.

Гнів і обурення вирували в ньому. Звідкіля така легковажність у нинішніх жінок, чому його Оксана два десятиліття виглядала свого капітана, а та... Відразу ж порушилася спокійна рівновага дому, родини, він грюкнув люлькою об стіл, підхопився і голосно вигукнув:

— Чого ж ти мовчав?!

— А що, він, по-твоєму, повинен був кричати на все училище? — заступилася Оксана Андріївна.

— Я ж — не все училище.

— Значить, не довіряють тобі учні, — підсипала пороху в вогонь господиня. — А хіба Олег один такий?..

— Годі! — крикнув Морочковський і перевів дух.— От що, юний друже, сьогодні ночуєш у мене.

Олег злякано підхопився, вперше побачивши завуча таким рішучим. Але той уже перегорів, перегнівився.

— Я піду додому,— затято мовив хлопець, накидаючи на плечі піджака.

— Ти додому не підеш,— ще владніше проказав Ярополк Іванович.— І взагалі... залишайся поки що у нас.

Ця пропозиція була настільки несподіваною, що всі, в тому числі й господар, заклакли. Та було вже пізно, і Морочковський не збирався забирати своїх слів назад.

— Як це? — майже пошепки спитав Олег.

— А так,— рубонув повітря долонею Морочковський.— Я капітан і твій батько — капітан. А що б сказав твій батько, якби я був у морі, а мій хлопець потрапив у складну ситуацію? Мовчиш? Ото ж бо й є. У нас на цей рахунок є давнє прислів'я: сам гинь, а товариша не кинь! Так що, юний друже, обживай територію.

— А якщо мати кинеться? — затривожилася Оксана Андріївна, водночас радіючи такій okazji.

— Сказав завтра, значить, завтра,— поставив крапку Морочковський.— Гайда до телевізора.

— Може б, я з'їздив по книжки й зошити? — уже здаючись, несміливо заперечив Олег.

— Зранку візьмеш. Все одно вже ніколи готуватися. Надолужиш...

Як не старалася господиня вкласти своїх мужчин, вони довго не могли розійтися по кімнатах. Капітан таки не стримався, щоб не похвалитися колишніми походами, й розповів кілька історій. Олегові найбільше запам'ятався похід суховантажу на Кубу під командуванням Морочковського. Уже й засинаючи на м'якому ліжку, він усе чув розкотистий, нерівний від хвилювання голос капітана, що служив йому тієї ночі за колискову.

— Все було так, як і завжди, коли судно вирушало в тисячомильний перехід. Гарячкові дні вантаження в рідному порту, коли сильніше за магніт притягує близька домівка, але капітан мусить забути про неї, бо вже немов не на корабельні трюми, а на його власні плечі лягають десятки контейнерів, сотні різних ящиків із дрібними механізмами й деталями, металорізальні верстати й зернозбиральні чи які ще там комбайни. Все треба припасувати, ув'язати, перевірити по накладних, опломбувати. А там уже й хвилини прощання з рідними, а там уже й безмежність води з її несподіванками та випробуваннями.

На кораблі — як на кораблі. Хто думає, що морський перехід — то суцільна радість, той глибоко помиляється. На маленькій ко-

манді лежить уся робота — від управління могутніми машинами до підтримання чистоти в гальюні. А який, скажи мені, юний друже, капітан допустить, щоб корабель не мигтів, ніби альбатрос? Та він сам облазить борти до останнього сантиметра, а не дозволить зустрічним мореходам шкільювати. Так-от, часом буває й так, що найбільші друзі по кілька днів одне одного й у вічі не бачать. Той звільняється із вахти, той заступає.

А що вже казати про те, коли десь у Атлантиці заштормить, коли анамометр із рук вітром вириває, черпачків не видно, а шкала Бофорта показує бали вище понад усі норми? Тоді, юний друже, найбільші романтики позвають, як краби, одне одному в очі стараються не дивитися, бо не встигають бігати до бортів на побачення із свіжим вітром.

Того разу, правда, штормило не так щоб і дуже, і судно пробилося благополучно. Почистішало небо, на палубу босими ногами не ступиш, доводиться повстяні тапки припасовувати — все ж південні широти. Але народ звеселився, через кілька днів на горизонті мали з'явитися висотні маревні будинки Гавани. Я не раз бував на острові Свободи і чекав побачення з ним, як із добрим товаришем. Зате новачки місця не знаходили, хоч до ліжка в каюті прив'язуй.

І ніхто з нас не знав, яке випробування чекає на судно біля кубинського острова. Коли засвічували сигнальні ходові вогні, океан був порожній, а десь опівночі справа по борту пропливли чийсь блимавки. Тільки-но почало сіріти, старпом, що був за капітана, покликав мене нагору. Глянув я — й очам не повірив: спереду і з обох боків над водою височіли сірі борти військових кораблів різних типів і призначення. Було таке враження, що вони повільно затискають нас у кільце, пересікають курс. Такого ще в моєму морському мандрюванні не траплялося — щоб у міжнародних водах, де вільно ходити всім торговикам світу, раптом заступали шлях. Як виявилось, були то кораблі американського військового флоту, які постійно дрейфували довкола Куби, не даючи їй продику.

Що робити нам у такій ситуації? Іти вперед — неодмінно наперешся на когось із їхніх вояк, а це вже — міжнародний конфлікт, і хто знає, чим він може закінчитися. Зупинитися — так на скільки часу? Повернути назад — до Приморського надто далеко.

Вирішую йти вперед, а сам даю команду радистові з'єднатися з Москвою. Буквально за кілька хвилин одержую наказ: йти своїм курсом. Як же йти, коли для маневру лишилися лічені хвилини, коли через півмилі чи милю вже пізно буде уникнути зіткнення? Радист знову проривається в Москву, а звідти — ще твердіша команда: не звертати нікуди. Я прикипів до пульта, скоряючись наказові. І тут попереду щось, очевидно, сталося, якась невидима

сила змусила американських одчайк розвернути свої найжачені ракетами та гарматами кораблі й дати нам коридор. Ми йшли ним, зблідлі од напруження, і намагалися запам'ятати і обриси кораблів, і веселі усмішки на обличчях горе-жартівників, яких добре проглядали в біноклі.

Певне, налякали їх наші вантажі, оті комбайни, що в очах недругів обов'язково перетворюються на балістичні ракети чи танки. Так що краще десять разів здолати штормову смугу, аніж раз та пережити подібне випробування.

Проте якою страшною не була історія одного з далеких походів капітана, Олегові все ж спалося спокійно, і снилося йому блакитне небо, синє море й білий корабель, на капітанському містку якого стояв він, син капітана Нужденного.

ІХ

Олег прокинувся дуже рано. Відмовившись од сніданку, чимдуж наліг на ноги — хотів узяти необхідні зошити, глянути на Іринку і встигнути в училище. Вікна в хаті не світилися, і він подумав, що вже всі порозходилися. Вставивши ключ у замок, крутнув ним і штовхнув двері.

В його кімнаті все чомусь видалося чужим. Увімкнувши світло, ледве не кинувся назад від несподіванки: на його дивані лежав здоровенний чолов'яга. Одяг валявся у кріслі, з-під ковдри виглядала морська тільняшка. Чолов'яга повільно розплющив очі, кліпнув ними, втелющився спершу в лампочку, а згодом у хлопця і смачно потягнувся.

— Ша, юначе, не шуми. Ти хто такий?

— А ти хто? — тремтячи від збудження, запитав у свою чергу Олег.

— Протри баньки. Не бачиш — моряк далекого плавання.

— А що тут робиш?

Моряк позіхнув.

— А я тут трохи поживу, доки знову в море...

Погляд Олегові затягла темна поволока. Якби його сила, якби якесь диво допомогло, він би одним ударом підняв оцього нахабу зі своєї постелі, викотив би за поріг. Але він тільки затремтів увесь, знітився, підійшов до столу, мовчки згорнув кілька випадкових зошитів, хотів щось сказати, але передумав і рушив до дверей. Моряк здивовано хихикнув услід:

— Тю, дурний, так це я, може, тебе виселив? А чого ж ніхто ні слова не сказав, що в чуже хазяйство мене запускають?

Олег мовчки вискочив у двір. Солонувата прохолода остудила лице, пригамувала дрібне тремтіння в руках. Він підійшов до по-

кинутої шлюпки, притулився до її холодного борту й мовчки задивився у безмежну далечінь. У ці хвилини він сам собі здавався покинутим човном, якому закриті всі затишні гавані й затоки, де можна відігрітися, відстоятися перед новими далекими мандрівками. Та коли ще вчора йому кортіло втекти подалі від людей, нині нестерпно потягло поділитися з кимось своєю бідною, позичити спокою і впертості. Згадалися друзі, Ярополк Іванович, Кияниця з його романтичними задумами, і він поспіхом подався до училища...

Морочковський, вражений до глибини душі почутим напередодні від Олега, вирішив негайно порадитися з директором, зокрема поговорити про інцидент у групі ливарників. Зрештою, можна більшу частку вини взяти на себе, бо успіхи в навчанні та поведінці учнів є кому ділити, а от прорахунки найбільше торкаються директора та завуча. Зрештою, треба було б подумати, де бодай на певний час поселити Нужденного. З поведінки хлопця він догадався, що той не піде жити до нього, так і сказав сьогодні Оксані, коли вирушав на роботу. Дружина лише всміхнулася печально.

Ще до початку занять Морочковський зайшов до Буса. На молодому обличчі директора, з якого ще не зійшла літня засмага, відбивалися відразу всі клопоти, навіть окуляри не могли приховати їх своїми величезними квадратами. Він і підняв їх назустріч завучеві.

— Добре, що самі зайшли. Ледве день почався, а голова пухне від проблем.

— Така наша доля,— спробував усміхнутися Морочковський, передчуваючи, як зустрине повідомлення Бус.

— Так коли б менше помічників було, коли б не закидали паперами з різних інстанцій, можна було б хоч учнів бачити. Ні, кину я все це коли-небудь і подамся кудись у тайгу на новобудови. Сьогодні тільки поріг переступив, телефонують із комсомолу: училище має провести суботник у шефів.

Ярополк Іванович знав уже Бусову звичку побурчати, а тому лише усміхнувся.

— Все треба, Петре Павловичу, такий час. І на суботник підемо, то ж наш рідний комбінат. А щодо паперової завії, то тут ви праві.

— От-от, вона мене й заїдає. Видав би хто-небудь циркуляр про заборону всіх непотрібних циркулярів.

— Колись і до цього дійде. А я оце якраз і хотів поговорити з вами про наш учбовий процес. Як не прикро, майстер Крук учора знову образив учня.

Бус знервовано підхопився і кинувся до розчиненого вікна.

— Лиха мені година з цим Круком. Говорив же з ним не раз, попереджав. Це мені попередник такі кадри підсунув. Сам теж був із практиків, педагогів-самоуків. Знаєте, як колись заводські учили-

ща формували? Біля печі вже не можеш, у керівному кабінеті не справляєшся — іди у вихователі чи директори. І що ж ми з вами, Ярополку Івановичу, будемо робити?

Морочковський замислився. А дійсно, збереться педколектив, по зав'язку всиплють Крукові, можна й звільнити майстра, а де заміну знайти? А коли інші майстри за Круком підуть? Вирішив прислухатися до думки директора й стримано, скупно переповів учорашню пригоду, нічого не втаївши, хіба що свою надію на те, що Олег бодай на якийсь час залишиться в їхньому домі.

Слухав Бус, то знімаючи, то вдягаючи окуляри, а під кінець рішуче смикнув до себе календар-розкладку.

— Сьогодні ж і зберемо педколектив. Не думаю, щоб ця історія не розійшлася по всіх групах, і нам з вами треба покласти край рукоприкладству. Займіться зараз суботником, а я зберу після закінчення колектив.

Морочковський вийшов від директора, а в душі не вщухала тривога: якось воно не так виходить, Крук увів його в колектив училища, а він, виходить, не порахувався з цим. Водночас вірив, що чинить справедливо, що коли б не зробив так, перестав би поважати себе.

Олег, не чекаючи дзвінка, зайняв своє місце за столом. Якесь сонлива байдужість скувала його. Ні хлоп'ячий галас, ні всілякі цікаві історії, в яких оповідачі були мало не героями, не обходили його. В думках панував хаос, і як він з ним не боровся, як не прагнув прислухатися до голосів учителів, таки заробив двійку з фізики, відмовившись відповідати біля дошки.

— От тобі й кращий учень, — скрушно похитала головою фізичка, виводячи оцінку в журналі. — Гадаю, Нужденний, це в тебе лише епізод, і через пару днів на місці двійки стоятиме відмінна оцінка?

— Побачимо, — буркнув Олег і понуро сів за стіл.

— Ой! — раптом підскочив його сусід, вертлявий Мишко Піріжок, і скрушно похитав головою.

— Не пиши, бо вріжу, — прогук ззаду Петькун і потягнув того за піджак. — Олег, ти що, на зло їм?

— Та ні, — знехотя відповів Нужденний, повернувшись до товариша. — Просто все осточортіло.

— Коли ти про Крука, то ми йому таки повинні влаштувати темну, не я буду.

— Хай собі живе, — байдуже махнув рукою Олег і задивився у вікно.

Вітер вихилитував самотню акацію, на її найжачених гілках подекуди метлялися висохлі стручки, які стійко трималися за дерево, наче в ньому був їхній порятунок, їхня надія на майбутню весну. Крізь чорне гілля проглядало виблякле осіннє небо, і дріб-

ні хмарки летіли так прудко, що той рух відчувався майже фізично. Олегові стало ще тоскніше, і, коли б не дзвоник, він би вистрибнув у вікно.

Петькун потягнув його до туалету, в якому збиралися затяті курці, остерігаючись пильних вихователів. Як правило, двоє хлопців ставали на варті, решта, вдаючи із себе поважних, зі стажем курців, затулювалися «Примою» чи іншими дешевими шипучими сигаретами аж до посиніння, до сліз в очах. Дим витягувався в усі щілини, видаючи їхню схованку, але ніхто на те не звертав особливої уваги: варту завжди бачила когось із учителів у дворі і неодмінно попереджала про небезпеку. Олег не курив, але мовчки рушив за Гришею.

Врозвалку, як справжній моряк, Гриша вліз у двері, і курці без протестів розступилися перед ним, аби не заробити запотиличника, на які Петькун був завжди щедрий. Він таки й цього разу не стримався, щоб не показати свою зверхність: висмикнув у худого, як жердина, акселерата сигарету й відвалив йому стусана:

— Дай поговорити з людиною!

Олегові було завжди приємно відчувати покровительство друга, бо сам не відзначався особливою силою. І зараз захоплено дивився на Грицька, який похапцем затулювався відібраною сигаретою, зверхньо поглядаючи на сусідів. Олегові кортіло розказати про свої найновіші прикраси, але ж тут було стільки зайвих вух. Коли нарешті вийшли у двір, Олег одним духом випалив новини. Петькун глянув на нього й прогук:

— Нічого, ми не сльоньтяї якісь, щоб бульки пускати. У мене он, знаєш, сама бабця, а мати в Норильськ за щастям подалася, і я ж не хникаю. А наш завуч, виявляється, нічого чоловік.

— Нічого,— згодився Олег.— Тільки я не піду до них жити. Краще виїду кудись.

— Куди ти виїдеш? — зневажливо цвіркнув крізь зуби Гриша.— Твоя ж дорогенька мати такий гвалт підніме, що вся міліція кинеться на розшуки. Треба щось інше придумати. А сьогодні давай увечері в порт навідаємося. Знаєш, є там один гарний тип, весело з ним.

— Доживемо до вечора, побачимо,— невпевнено мовив Олег.

Різкий дзвінок, схожий скоріше на сирену повітряної тривоги, покликав їх до класу, і все пішло своїм заведеним ладом. Добре, що сьогодні не було практичних занять, отож і зустріч із Круком була малоймовірною, не треба було силувати себе й удавати або впокореного, або змиреного.

Та коли закінчився останній урок, у двері просунулася секретарка, поводи́ла очима по класу і гукнула:

— Нужденний, до директора.

Петькун лише свиснув:

— Не забули. Ти, Олег, не дуже там пір'я настовбурчуй, а ми підждемо. Коли що, ми в коридорі...

Бус зустрів учня на диво лагідно. Запросив сідати і вже потому примусив розказати все про вчорашній випадок у майстерні. Вислухавши, хмикнув і сказав:

— От що, Олег, не бери все близько до душі. Знаєш, людина стара, вироблена, нервів у неї залишилося на макове зерня. А що так не годиться робити навіть заслуженому майстрові, ти, мені здається, теж добре знаєш, як і я. Так що вчися далі. Ти ж у нас серед перших. Ну, бувай здоровий.

Олег нічого путнього не міг повідомити Грицеві з Віктором, які підпирали стіну в коридорі. Не змовляючись, усі троє рушили до ідальні.

Чергова, дебела тітка в заляпаному халаті, похмуро глипнула на них.

— А чого з групою не приходили?

— Виконували важливе стратегічне завдання дирекції,— знайшовся на слові Пегькун і сміливо поставив підноса на стіл біля вікна роздачі.

Тітка довго торохтіла черпаком, доки не вибрала з денця рештки борщу, далі повагом заходилася вивершувати тарілки картоплею.

— Компот самі візьмете,— ще раз буркнула й зникла за дверима, звідки долинали жіночі голоси, вилітало гаряче повітря, напахчене всілякими трунками.

Попоївши, друзі вирушили в місто.

А в цей час в учительській збиралися педагоги. Декому довелося нести із собою стільці з класів. Бус нервово поглядав на двері, ждучи, доки всі всядуться. Ніхто, крім директора, завуча й Кияниці, не знав, чого їх збирають, і тому педагоги обережно перемовлялися, гуртуючись у групки. Ветерани, які пережили не одне педагогічне потрясіння, були готові до всього, і коли б зараз Бус повідомив, що має зайти сам голова Державного комітету профтехосвіти, вони б тільки ще більше згрупувалися, аби захищати свої неприступні права, потверджені багатолітнім досвідом. Дві нові вчительки горнулися одна до одної, почуваячись іще гостями в чималому колективі, підковані теоретичними вузівськими настановами, які не завжди співпадали з практикою. Майстри, здебільшого пенсійного віку, окупували за звичкою дальній куток, ніби збираючись пошвидше зчурнути звідси до вудочок чи шахів.

Морочковський дивився на всіх і відчував, що не готовий до такої розмови, що не зможе знайти якісь особливі слова на захист Олега. Зрештою, завуч сподівався на авторитет директора, якого і любили, і побоювалися водночас.

Нарешті вляглася тиша, і Петро Павлович скинув окуляри, ніби хотів, щоб ніщо не розділяло його з колегами.

— Знаєте, товариші, у час, коли всі радянські люди почали дбати про перебудову самого мислення, коли ми стали учасниками могутнього прискорення всього суспільства, особливої уваги потребує кожна жива душа. Вчора нам потрібен був справний виконавець норми, плану, сьогодні — вдумливий, ініціативний господар. І хто забуває про це, той не має права називатися вихователем майбутніх робітників. — Бус перевів подих, кинув погляд у куток, де з непроникливим виглядом сиділи майстри. — Не хочу сказати, що наш колектив виявився неспроможним перебудуватися в процесі роботи. Але трапляються випадки, коли дехто із старших товаришів, м'яко кажучи, забуває, що перед ними діти, колючі, нетерпимі, категоричні, але все одно діти.

Морочковський помітив, як зайорзав на стільці Крук, підштовхнув такого ж сивочубого сусіду і підморгнув: знаємо, мовляв, куди хилить директор. Отже, не витримає старий, учинить кавалерійський наскок на директора.

— Наша педагогіка давно відкинула старорежимні прийоми виховання, нам ніхто не давав права принижувати людську гідність, навіть якщо учень у чомусь неправий.

І тут Крук не витримає.

Схопившись із стільця, торигнув ним так, що двоє молоденьких учительок злякано стрепенулися.

— А чого ви, товаришу директор, усе колами та колами заходите? — кинувся в атаку Крук. — Ви б зразу поставили мене в куток колінами на гречку — і годі. А то «людська гідність», «старорежимні прийоми».

Бус чекав на таку реакцію, а тому зовні спокійно відреагував на випад.

— От і добре, Карпе Степановичу, що самі до розмови пристали, а то й справді довелось б в куток запрошувати. Саме заради вашої персони я й змушений був відривати людей від роботи. Як виявилось, моїх із вами особистих розмов мало, доводиться просити допомоги в колективу. Ви поки що сідайте, сідайте.

— Ноги не куплені, послухаю і так, як ви над моєю старістю глумитися будете.

— Тут не самосуд, товаришу Крук, — скипів директор, але знову опанував собою і звернувся до Морочковського. — Ярополк Іванович найбільше поінформований у справі, отож давайте послухаємо його.

Всі очі звернулися до завуча. Він розумів, що повинен не лише переповісти все, що сталося, а й дати власну тверду оцінку. Саме це його й страхало особливо, а тому, переказавши все до найдрібніших деталей, утримався від присуду.

Не встиг сісти, як у кутку підвівся кремезний майстер, прокашлявся і заговорив вкрадливо:

— Так що ж воно, як би сказати, виходить? Оті пацани нам на голову нехай сідають, а ми плечі підставляй? Ні, не для того ми сюди прийшли, щоб різні неучі робітничу честь ногами топтали. Ви зайдіть у майстерню, що вони там витворюють.

— Вони ж діти, — втрутилася сивочола фізичка.

— Діти? — визвірівся на неї майстер. — Так давайте дозволимо їм робити все, що заманеться.

— Спокійно, товариші, — озвався Бус. — Тут у мене одне питання до вас, товаришу Сverbивус.

— Ну, давайте, — спантеличився майстер.

— Ви своїх онуків часто б'єте?

Сverbивус закліпав очима, покрутив головою і усміхнувся:

— Так то ж онуки. А спробуй дай ременяки, так невістка таке підніме...

— Все зрозуміло, — кивнув головою директор. — А товариш Крук вважає, що шттовхнути учня у кутку, аби ніхто не бачив, обізвати його вуличним словом — це норма. Ви теж?..

Майстер ніяково опустився на стілець. І тут підхопився Крук, метаючи іскри з очей.

— Що ви з мене виховання вимагаєте? Моє діло — навчити пацанів ключ у руках тримати, до печі довести, щоб метал варили. Он хай Морочковський мораль їм читає. — Він повернувся до завуча і запричитав: — А я ж тебе, капітане, рекомендував на роботу, а ти мені ножа в спину...

Ярополк Іванович зблід. Йому хотілося встати і вийти з душного приміщення, покинути все к бісу — хіба йому пенсії не вистачає, хіба хочеться серце надривати? А це ж виходить, що вся історія — то лише якась помста з особистих мотивів. Він уже поривався встати й висловитися до кінця, але відчув, як хтось натис на його ногу. Кияниця кивнув головою і мовив пошепки:

— Спокійно, Ярополку Івановичу, це вас не стосується. НП стала в моїй групі, отож мені й відбиватися. Прошу слова!

Кияниця звівся пружно, ніби на старті, і Крук присмирнів. Каштанова борідка вчителя м'яко вилягала на груди, очі дивилися спокійно, тільки руки дрібно тремтіли над столом.

— Тут Карпо Степанович знову доводить свою непогрішимість і правоту. Ясна річ, він завжди правий, бо старший, бо має купу нагород. Спасибі вам, дорогий товаришу Крук, за те, що ви такий. Але ніякий орден не осяє добром дитячу душу, коли ви перед цим у неї плюнете.

— Ти мені не давав їх, — підскочив Крук.

— Знаю, і заслужили ви все в житті своїми мозолястими руками. Але інколи треба заглядати правді у вічі. І коли б ви загля-

нули цього разу, то покликали б того Нужденного та й вибачилися.

— Он чого захотів!

— І цього, Карпе Степановичу. Ярополк Іванович тут ні при чому. А от учні моєї групи називають вас не інакше як вороною.

— Якою вороною? — зірвався Крук.

— Звичайною, що каркає де треба й де не треба.

— Спокійно, Юрію Дмитровичу, ви теж, здається, не на вулиці, — втрутився Бус.

— Саме тому, що не на вулиці, а в колективі, я й хочу висловитися до кінця. Пропоную вирішити питання про перебування шановного Карпа Степановича в ролі майстра. Інакше я не беру відповідальність за свою групу.

Кияниця сів. У кімнаті запанувала тиша. Присмирнів і Крук, удавано зневажливо поглядаючи за вікно. Бус несміливо гмикнув, зашелестів паперами.

— Таку розмову треба було б запротоколювати... Ну та не будемо бюрократами. Хто ще хоче висловитися? Марія Василівна?

Сива фізичка завчено підбила тугий вузол волосся, підійшла до столу, ніби збиралася дати показовий урок, і почала монотонним голосом:

— Те, що сталося, виходить за всякі межі. Я працюю понад тридцять років, різні часи пережила, а таке не часто зустрічала. І справа тут не в одному випадку. Нужденний справді якийсь невірноважений, тепер і нам зрозуміло, в чім причина. А от ви, Карпе Степановичу, як вступили в педколектив із нечищеними черевиками, так і продовжуєте слідити в училищі. Не одне нарікання на вас чулося, не раз ми в кулуарах перешіптувалися, і лише тепер отак прямо в очі наважилися сказати вам правду. Так-от я вам скажу: ніяка гайка, ніяка електронна машина не замінить людину. Думайте про це, коли переступаєте поріг майстерні, думайте, якщо збираєтеся залишитись із нами. Ми з вами уже в літах, але не такі сліпі й глухі, щоб не реагувати на запити часу. І взагалі... що вам сказати? — вона раптом нагнулася і почала тулити хусточку до очей.

На таке ніхто не сподівався, навіть найближчі подруги Марії Василівни, які достеменно знали її тонкосльозистість. Морочковський опустил очі, ніби відчував вину за все. Лише Бус вирішив твердо вести далі директорську лінію.

— Та-ак, товариші. Хотілося б тепер послухати й шановного Карпа Степановича — які в нього плани, що б він хотів од нас.

— А які можуть бути плани? — приглушено мовив Крук. — Якщо я вже набрид усім, як гірка редька, можу сьогодні ж подати заяву.

— Та не в цьому справа,— заперечив Бус.— Ідеться про те, що ви чудовий майстер, що у вас золоті руки й авторитет на комбінаті он який, а от стримувати себе нікому не зайве.

— Та вже якось постараюсь,— і розвів руками, наче птах крильми.— Розумієте, часом нерви здають, а я ж їх так люблю, голопуцьків.

Всі полегшено заворушилися, і Петро Павлович поспішив підсумувати розмову.

— Отже, обмежимося на цей раз чесною розмовою. І подумаємо як слід над кожним своїм вчинком...

Всі покvapно розійшлися, ніби хотіли скоріше позбутися неприємного осадку. Бус притримав завуча за лікоть.

— Не ображайтеся, Ярополку Івановичу, на Крука. Він і на мене таке, буває, сказоне. Знаєте, рубака.

— Та чого б то я мав ображатися,— усміхнувся Морочковський.— Старорежимні діди завжди нетерпимі.

— От-от. А про Нужденного я сам перепитаю в дирекції комбінату, може, прилаштуємо хлопця на якийсь час у робітничий гуртожиток...

Морочковський повертався додому надвечір. Якась спустошеність переповнила його, пекла образа за незаслужений випад Крука, хоча й знав, що той знайшов невдячний аргумент доказу своєї правоти, що, можливо, й кається. Занило серце, ніби колись, у минулі роки, за домівкою, за рідним берегом, і він повільно покрокував до автобусної зупинки.

Х

Життя в порту не завмирало з настанням вечора. Бетонний пірс ішов далеко в море, розрізаючи його вічно живу поверхню; розкошлані безладні хвилі билися в нього із зовнішнього боку, закипали жовтуватою піною, яка на якусь мить засвічувалася в коливливому ліхтарному сяянні і знову зникала в мілководді. Різноманітні судна терлися кранцями об бетонну твердь, майже не погойдуючись на дрібних хвилях, розкривши всі потаємні закапелки трюмів, широких і вузьких палуб, а над ними діловито вимахували довгими дзьобами баштові крани, виколупуючи різноманітні вантажі. Козлові крани порипували на рейках, снуючи вздовж пірса, підвиваючи електромоторами, надто ж коли піднімали вгору важенні контейнери, обсіпані білою фарбою, обцяцьковані заморськими таврами та символами. Здавалося, в цьому закутку міста зібралися посланці всього світу, принесли в затишну гавань вітри всіх широт, пекуче сонце Африки, холодне світіння Скандинавії, легкі марева Азії. Запахи мастил, мазуту, вугілля переплі-

талися із трунком апельсинів та лимонів, луджені металеві деталі машин проглядали з добре потрочених дорогою дощок, сталеві троси оповивали тюки з чимось надто таємничим, захованим од людських очей. І над усім цим господарством різко й лунко перегукувалися веселі гудки й гудочки буксирів, які безперервно снували між високими корабельними бортами з ватерлініями, позеленілими від морської солі.

Кожен корабель поспішав розвантажитися і знову рушити до своїх рідних країв або відійти на внутрішній чи зовнішній рейд, аби звільнити місце котромусь із тих кораблів, які нетерпляче перемигувалися вогниками в морі. А на березі, видершись на круті пагорби, манливо світилися вікна ресторану, звучала розколикана вітерцем весела музика, від якої смутком наповнювалися серця моряків. Не часто їм випадає щастя побути на землі, відчутти під ногами її твердь, посидіти в великому залі, а не в тісній каюткомпанії, де кожен предмет кріпиться до стіни або ж до підлоги, де й сам ти вічно увібганий у замкнений простір. Отож усі вільні від вахти, роботи різноплеменні робітники моря висипали на берег, насолоджуючись прохолодним осіннім вечором.

У цей потік влилися і троє слобідських хлопців. Петькун впевнено протискувався між плечистими моряками, що перехильцем походжали алеєю парку, зачіпаючи дівчат незлобивими жартами. За кілька хвилин зупинилися біля газетного кіоска, обставленого барвистими журналами, фоторепродукціями знаменитих кіноакторів та співаків, заваленого пачками сигарет та разками значків. З його скляних глибин тьмяно висвічувала лампочка, ніби залишена для того, щоб оберігати живий людський дух. Гриміла музика, перекриваючи віддалений гуркіт вантажного порту.

— Де ж твій знаменитий друг? — запитав Віктор Петькуна, котрий незворушно розглядав перехожих.

— Не спіши поперед батька в пекло. Сказав прийде, значить прийде.

В цей час на залитому світлом майдані з'явилася група юнаків із червоними пов'язками на рукавах. Олег штовхнув Гришу під бік.

— Дружинники!

— Ну й що? — цвіркнув той крізь зуби. — Ми хіба діти, що без батьків із двору не можемо вийти? Головне — не дрейфити, коли підійдуть, я буду говорити.

Юнаки й справді рушили прямо до них. Олег відчув, як тонко зателенькало серце, і притулювся до холодного кіоска. Чорновусий юнак підійшов упритул і запитав із напускною суворістю:

— А ви що тут робите?

— Друга чекаємо, — спокійно відповів Петькун.

— Якого друга?

— Двоногого. До батька в порт побіг, він у нього там якийсь начальник.

— А не полюєте часом за іноземцями?

— Що ми, шмоточники якісь? — щиро обурився Гриша. — Подивіться на нас, які наклейки носимо на джинсах.

Дружинники обдивилися хлопців, на яких і справді був далеко не вишуканий одяг, хіба що на Олегові дерев'яні подаровані батьком американські штани.

— Ну, дивіться, щоб не попалися з простягнутою рукою.

— Постараємось, — усміхнувся єхидно Петькун, відваживши уклін.

Дружинники рушили далі, і Гриша задоволено засміявся.

— Ну, як я їх, га?

Друзі тільки захоплено покрутили головами й знову заходилися спостерігати за перехожими. Цього разу Олег і справді помітив, як біля деяких іноземців крутяться хлопчачки, про щось змовляються, щось показують і час од часу зникають у затемнених куточках. Еге, таки справді розвелися в місті нечисті на руки пацани! А він би посмів тинятися з іноземцями, клянчити якусь жвачку чи майку з чужою наклейкою? Ні, сто раз ні! Розповідав же їм Кияниця, як одного разу якийсь учень мало не на коліна ставав перед іноземцями, аби одержати пакет жвачки, а ті заходилися фотографувати оту сцену. Добре, що нагодилися портові вантажники і розігнали жартунів, добряче нашльопавши малого негідника, а так би пішла гуляти фотографія по світах.

— Привіт, піжони! — почулося з-за кіоска.

Юнак у джинсовому костюмі підійшов до них так непомітно, що друзі аж здригнулися. А він, зневажливо усміхнувшись, поплескав рукою по плечу Петькуна.

— Пардон за запізнення, але на те були вагомні причини. Коли не заперечуєте, похилиємо зараз до однієї затишної хавіри. Можна б у ресторан забрести, але хто ж вас, молокососів, пустить?

Олегові відразу ж сподобалося відкрите мужнє обличчя Ігоря, атлетична фігура так і пружилася прихованою силою, і він якось ніби ненавмисне хизувався нею, похитуючи крутими широкими плечима. Що ж, коли є що показувати, то чому б і ховатися? Ігор дружньо тицьнув кожному широку тверду долоню, ніби підкресливши цим, що віднині між ними встановлені приятельські стосунки, і кивнув:

— Так рушили? Дуже багато всякого люду штовхається на цьому п'ятачку, не люблю, коли на горло наступають. Зараз я вас представляю такому товариству, що пальчики оближеш. Як ви нащот дівчат?

— Ги-ги, — дурнувато зареготав Петькун, поглядаючи на знічених друзів.

— Розберемося,— авторитетно заявив Ігор і рушив у парк.

Вони досить швидко проминули припортові споруди й заглибилися у приморську вуличку. Слобідка влягалася спати, на прощання виблимаючи блакитними телевізорними екранами. За розмовами незчулися, як зупинилися біля старого глинобитного будинку, оперезаного штахетником, на який попадали сухі стебла жоржин та інших квітів. Шибки від вулиці були затулені віконницями, лише біля ганку світилося.

— Тут кореш мій живе,— пояснив хлопцям Ігор і впевнено смикнув хвіртку.

Олегові стало не по собі за такий пізній візит до незнайомих людей, але цей миттєвий сигнал сумління відразу ж зник — манила незнаність усього, що мало статися. Коли вірити Грицькові, який уже бував тут, люди вміють веселитися, не те що в училищі.

Ігор стрімко вискочив на ганок і тричі постукав у лутку вікна. Гамір, який виривався з хати, вщух, хтось рипнув дверима, і на порозі виросла дівоча постать.

— Кого я бачу! — врозспів протягла дівчина, розводячи руки.— Сам Сохатий та ще й соханчиків привів.

— Не викаблучуйся, Клавочко! Пускай у хату.

За густим димом Олег не сразу розгледів тих, для кого надривався магнітофон. Петькун підштовхнув його вперед, і хлопець на решті призвичаївся до напівмороку. Під стіною стояв старий стіл, на якому безладно вилаштувалися пляшки, тарілки, чарки й склянки. Дві яскраво розфарбовані дівичі напівлежали на дивані, посмоктуючи сигарети. Двоє юнаків ляпали картами об край столу і не звернули спершу ніякої уваги на прибульців. Лише коли Ігор лягнув Клаву нижче спини і та щасливо вереснула, один із них, кремезний здоров'як у тільняшці, кивнув головою на хлопців.

— Кого привів?

— Хлопці хоч куди, слобідські,— присів Ігор до столу, розкрив сумку і грюкнув пляшкою.

— Це мої друзі, Олег і Віктор,— сміливо озвався Петькун на правах давнього знайомого.

— А вступне принесли? — захмеліло спитав другий.

— Я за них,— виставив ще одну пляшку Ігор.— Так що норма. Сідай, пацани, до столу, побачимо, чим тут пригощають.

— Один момент, хлопчики,— крутнулася на одній нозі Клава.— Зараз наздоженете, а то ці вже напилися по зав'язку.

Перед хлопцями виросли чарки, і доки дівичі на дивані гасили об тарілки недопалки та намагалися набрати вертикального положення, доки кремезняк у тільняшці згрібав крабастою долонею виграні монети, Ігор поналивав по вінця.

— Я не п'ю,— збентежено мовив Олег, поглядаючи на Ігоря, мов шукаючи в нього захисту.

— Ах, який пупсик, який чистюля,— глузливо запримовляла чорнява дівчина, ляпаючи себе руками по товстих колінах.— А чого ж ти сюди прийшов? В мамі дозволу хоч випросив?

— Лера, заткнися,— гупнув кулаком по столу Ігор.— Без твоїх умовлять вип'є.

— Та він же такий чистенький, прилизаний, хоч у віньєтку вставляй,— не стрималася її подруга, відкинувши різким помахом голови пишне біляве волосся.

Олегові стало не по собі від її слів — подумаєш, на якихось півдесятка років старша, а поводиться, мов не одну собаку з'їла. Не тямлячись від гніву, він вхопив чарку, зажмурився й сьорбнув пекучу гірку рідину. Клава, що якраз примощувалася біля Ігоря, заплескала в долоні, нагадуючи в цю мить занадто розповнілу дитину. А Ігор спокійно усміхнувся і тикнув Олегові в рот солоного огірка.

— А ви шум підняли, мов ми не мужчини. На кусай швидше, загризи, доки не розібрало.

Олег похапцем їв усе, що лежало скраю, і відчував, як невидимий страх наливає все тіло. Тепер, здавалося, варто було встати й ступити бодай один крок, як розтягнешся на підлозі на сміх усім. Бачив же не раз, як валялися на березі в піску п'яні пляжники. Йому здавалося, що вся компанія не зводиться із нього очей, але вона дружно налягала на харчі, галасуючи так, що й магніфона не було чути. Віктор теж змушений був випити горілку, аби не висміяли і його, і тепер блаженно усміхався, кидаючи погляд з одного обличчя на інше. Гриша мовчки посопував, працюючи обома руками.

Кремезний матрос, якого звали Костею, раптом нахилився у їхній бік і прохрипів простудженим басом:

— Чим займаєтесь, пацани?

— Вчимося в ПТУ,— пробелькотів Віктор, не встигнувши пережувати добрий шмат хліба з ковбасою.

— В капітани готуетесь?

— Та ні, метал будемо варити.

— Отуди к бісу. Жити над морем і в пекло лізти. Лера, ти полюбила б металурга?

— Якби добре заплатив, а так,— зареготала та і повалилася на спинку дивана.

— Чуєте, пацани? Це вам справжня морячка говорить.— Налив склянку води і продовжував замріяно: — А я не можу уявити себе без моря, душа стогне, як в дев'ятибальний шторм, ноги трусяться.

— Це в тебе після того, як перестали на судно пускати? — зареготав напарник.

— Моська сухопутна, помовч! — гатнув кулаком по столу колишній морський вовк. — Я своє відсидів, погуляю і знов проситимуся на борт корабля. Тому що без нього не можу. Давай, братва, за це зсунемо тару.

Олег знову сьорбнув пекучої горілки і через кілька хвилин занурився в якийсь густий туман. Ледве звівшись, він тут же впав на диван і звідти глипав довкола дурнуватими очима, в яких усе коливалося, двоїлося. Знову загримів магнітофон, забухкали ударники, захрипів саксофон, і в цій звуковій заметілі затіпалися фігури танцюристів. Особливо старалася Лера: мов чорна блискавка, вона шарпалася з кутка в куток, падала на груди партнерів і знову вислизала з їхніх рук, викручуючись, мов дзига, на вільному п'ятчку.

Білявка й собі носила за собою сніп волосся, і тонка біла теніска на ній поступово набрякала від поту, з відкритого рота вивалося хрипке дихання, мов от-от вона мала знеможено впасти прямо на підлогу.

Моряк вибрав паузу й кивком голови поманив Ігоря. Той витер чоло й рушив за ним із хати.

— Де ти взяв отих шмаркачів? — спокійно запитав він.

— А вони що, в борщ тобі плюнули?

— Сохатий, ти мене знаєш,— загрозово присунувся Костя.— Кому треба зайві очі?

— Спокійно, Костику, спокійно,— перехопив його руку Ігор.— Ти теж мене знаєш, не одну миску помиїв разом у колонії висьорбали.

— Так що, знов у барліг захотілося? Лісоповал згадується?

— І не те й не друге. Ти, Костику, не вмієш кадри готувати. А нам, як і кожному спеціалісту, вони потрібні будуть.

— Розжуй толком,— покрутив головою моряк.

— Розжуй, не спіши. Так-от, невже тобі самому хочеться на хліб щоденний жили рвати? Мені так ні. Уже коли йти на діло, то щоб шикарний узяток мати. А на щодень мої пацани розстараються. Дійшло?

— Ну, Сохатий, мені б твою голову,— захоплено покрутив головою Костя.— А не будуть твої пацани язиком молоти?

— Швайкою проткну, коли дзвякнуть.

Гримів магнітофон, гупали ноги, дзвеніли склянки, торкаючись одна об одну, а Олег сидів у кутку і усміхався. Кортіло тут же щось таке утнути, після чого всі б прийняли за свого, за рівного. Він потягнувся до столу, намацав склянку, вихлюпав у неї рештки горілки з пляшки і гукнув:

— П'ю за чесну компанію!

Лера кинулася до нього і, ледве не вибивши склянку, охопила гарячими руками.

— Мій ти хороший, єдиний. Випий, а я тебе за це поцілую. Тебе ніхто ще з дівчат не цілував, признавайся, не цілував?

— Ще б чого,— захихотів Олег і перехилив склянку.

Горілка потекла по підборіддю, але він героїчно проковтнув рештки і ледве не задихнувся — Лера навалилася на нього дебелим тілом і затулила рота мокрими губами. Він почав пручатися, відчуваючи, що от-от втратить свідомість, але дівчина не відпускала його з обіймів.

— Так його, так його! — заgrimів Костя, нахилившись над ними.

Олег сидів, наче приклеєний до дивана, і дивився, як Лера знову закружляла в танці. Його й справді ніхто в житті ще не цілував, і почуття вдячності заливало душу теплом. Тепер він міг зробити все, що забажала б оця чорнява дівчина, сказала б зараз у морі викупатися — не роздумував би ні секунди.

Віктор притулився до його плеча і теж очманіло дивився на танцюристів, і тільки Петькун, їхній заводіяка, витинав колінця в колі.

— Чуєш, Олег? — прокричав Віктор у вухо.

— Що?

— Здорово ти Леру...

— А що, знай наших,— загордився Олег.— Ось посиджу трохи, а там видно буде.

Що буде видно, він так і не сказав. А коли всі знову всілися за стіл, відчув, як сон налягає на очі.

— Додому б...

— Ну, коли дозріли, топайте,— згодився Ігор, на якого, здавалося, випите зовсім не подіяло.— Гришо, збирай братву, а ми ще посидимо.

— Я свого красавчика не віддам,— знову підсіла до Олега Лера, склавши на його плечі руки.

— Та нікуди він не дінеться. Проспитесь, а завтра знову тут буде. Будеш, Олег?

— Б-буду,— пробурмотів хлопець і вивільнився з обіймів.

Ледве тримаючись на ногах, вони вийшли з хати. Над містом уже стояла глибока ніч, але хлопці не бачили ні жажтучих південних зірок, ні блимких електролампочок, ні самої вулиці — тісно пригорнувшись одне до одного, брели навмання, перечіплюючись за куцики, спотикаючись об пагорбки, які чомусь повиростали на рівній вулиці.

Вже біля самого порту їх наздогнала крита автомашина, різко загальмувала. З кабінки хутко вискочив сержант міліції.

— А це що за бродяги?

— М-ми не бродяги, ми люди,— спробував і тут показати себе Петькун.

— А ось ми роздивимося, що ви за люди, — спокійно мовив сержант. — Ану залазьте в машину, підвеземо на всякий випадок.

Хлопці ледве втиснулися у вузькі дверцята, які відразу ж різко здвкнули за ними.

— Розпрягайте, хлопці, коней! — загорлав Петькун, ухопившись за ґрати, аби не полетіти шкереберть на повороті.

Та друзі не підтримали його і тільки пригнічено прислухалися до гуркотіння мотора, що ніс їх у невідомість.

У припортовому відділенні міліції, куди вони незабаром приїхали, все з'ясувалося досить швидко. Протокол зафіксував прізвища кожного з них і всі інші необхідні в таких випадках дані. Літній капітан скрушно похитав головою.

— І треба ж так нализатися? От тобі й петеушники. Коли б у школі вчилися та під батьківським наглядом, такого б не вкоїли, а так що з них візьмеш. Нічого, висплються в камері, а завтра ми спитаємо кого слід, як дітей виховують. Ну, герої, пішли бай-бай. Сержанте Петренко, вклади їх.

В тісному закапелку тьмяно блимала лампочка, висвітлюючи довгий ряд тапчанів. На кількох з них уже спали розхристані випивохи. Сержант провів хлопців проходом і порозсовував по тапчанах.

— Спять, герої. Ваше щастя, що сьогодні Чорнота чергус, інший би ще й викупав перед сном.

Сон навалився на хлопців, і вони незабаром дружно захропіли.

XI

Вона влетіла в кабінет Морочковського так, ніби за нею гналося десять вовків. Різко грюкнула за собою дверима, впала на стілець, кинула сумочку перед самим господарем на стіл і мало не закричала:

— Де, де мій син?!

Ярополк Іванович розгублено кинувся до графіна з водою, але жінка заперечливо похитала головою.

— Не треба. Я прийшла спитати, де ви діли мого Олега?

— Якого Олега?

Морочковський гарячково намагався вгадати, чия то мати, але думки викреслювали кола, ніби чайки над водою, і ніяк не могли відшукати рятівний острівець. Правда, останній докір, кинутий розгніваною жінкою, облік йому серце.

— Не знаю, як кому здається, але батьки теж повинні думати про своїх дітей.

— Нужденний, — вигукнула жінка й знову затулила очі хусточкою.

— А-а, нарешті ви здогадалися навідатися до училища,— з якоюсь навіть злорадністю протягнув Ярополк Іванович.— Ну, так що сталося, коли не таємниця?

— А те, що Олег ось уже кілька ночей дома не ночує, а коли й приходить, вовком на всіх дивиться.

Морочковський пильно дивився на жінку і ніяк не міг зрозуміти: чи вдає вона убиту горем матір, чи лише на час одумалася, налякана синовим протестом.

— А вам, шановна, не здається, що ви самі стали для нього гіршою за вовчицю?

— Як це? — закліпала жінка.

— А так. Вовчиця з останніх сил боронить своїх малюків, а ви... Не треба трудитися й вигадувати всілякі легенди про убите материнське серце. Принаймні я знаю, чому Олег не хоче йти додому. До речі, позавчора він ночував у мене.

Жінка розгублено підвела очі й прошепотіла з натугою:

— І він... усе розказав?

— Якщо ви не робите із своїх вчинків таємницю, то чому б і хлопцеві не висповідатися перед кимось? У всякому разі, я йому не чужий, сам був капітаном, як і ваш чоловік. І перш ніж звинувачувати когось, киньте докір самій собі.

— Чи я винна, що так сталося?

— Знаєте, що я вам скажу? — не стримався Морочковський.— На місці вашого чоловіка перше, що я зробив би, ступивши на берег, то викинув би вас к чортівній матері з хати і дітей відібрав. Ідіть додому. Я знайду Олега й приведу, а там розбирайтеся.

Гнівними очима дивився Морочковський на жінку, вдягнену до останньої ниточки в імпорт, і вона зрозуміла, що розмова закінчена. Наспих поправивши зачіску і підтерши очі, рушила до дверей, зупинилася й мовила винувато:

— Ви нічого такого не думайте. З ким не буває. Знаєте, а з ним я попрощалася назавжди.

— Хотілося б вірити,— гірко усміхнувся Морочковський і відвернувся до вікна, не маючи бажання навіть попрощатися з несподіваною відвідувачкою.

Через кілька хвилин він попростував у клас, де вчилися ливарники. Якщо не застане Олега, хтось із найближчих друзів розкаже, де він може загубитися. Хотів розгніватися на впертого учня, але не міг — бачив-бо, в яку смугу випробувань потрапив хлопець, і розумів, що повинен підтримати його, повернути віру в людей.

Але в групі не було ні Олега, ні Грицька з Віктором, і це не на жарт стривожило завуча. Якби не клопоти з підготовкою суботника, він би відразу кинувся на розшуки трійці, а так звільнився десь уже по обіді й зайшов до Буса повідомити про випадок.

Директор сам перестрів його досадливим помахом голови:

— Ось, помилуйтеся, до чого ми з вами докотилися, — і кинув на стіл великий конверт. — Читайте, щойно привезли.

То був лист із міліції, до якого додано акт і протокол допиту затриманих. Ярополк Іванович передчував, що при нинішньому збігу обставин повинно було щось трапитися з Олегом, але щоб усі троє напилися...

— Так-от, Ярополку Івановичу, беріть Кияницю, розшукайте бешкетників, ідіть до їхніх батьків, але щоб мені негайно закрили справу, доки не дійшло до управління. Ідіть, я вас не затримую.

Морочковського здивував такий сухий тон директора, але він звик не звертати на подібні настрої уваги, покладаючись більше на свої власні мотиви, і тому спокійно рушив з кабінету. І трохи пізніше, коли швидко крокували з Кияницею до яхт-клубу — такий маршрут запропонував учитель, покладаючись на інтуїцію, — лише проказував про себе: «Спокійно, капітане, спокійно, шторми на те й існують, щоб їх приборкувати».

Морський берег відлякував пустельністю. Лише на смuzі піску, виділеній яхт-клубу, вовтузилися двоє інструкторів, готуючи на зимівлю пошарпані хвилями яхти. Правда, із нової яхти, котра лише почала обростати оснасткою, чувся стукіт, чиргикання пилки.

Кияниця привітався з юнаками й запитав:

— Не бачили моїх петеушників?

— Там поховалися, — кивнув вихрястий моряк. — Попросили роботу, а самі якісь глизяві, мокрі кури, а ще хлопці.

Морочковський і Кияниця рушили до пластикової яхти.

Петькун чиргикав ножівкою про людське око, його друзі лежали на дні яхти. Коли над ними з'явилося дві голови, всі троє злякано підхопились.

— Сидіть, сидіть, морячки, — усміхнувся Ярополк Іванович. — Ну що, чимало зробили?

— Та... — ніяково прогук Петькун, ховаючи очі.

— Нічого, до весни яхта буде готова. Головне — терпіння. Не розрахуєте щось — не буде остійливості, тоді краще в море не виходити.

Запала гнітюча мовчанка. Кияниця заходився обмацувати борти, перевіряти, чи міцно тримає клей пластикові полотна, а Морочковський ждав, коли спаде напруга. Нарешті не витримав.

— Ви от що, хлопці, ідіть сьогодні по домівках. Тільки не забувайте, що накоїли. Що робити далі, подумаємо разом. Подумаємо, чи бути вам учнями нашими, чи допускати до яхт. І взагалі, не подобається ви мені, хлопчики. Якби це на моєму кораблі, в першому ж порту списав би на берег. Ясно?

— Ясно, — понуро відповіли всі троє.

— А тепер марш додому. Завтра заняття.

— Ми-то додому, — не втримався Петькун. — А куди Олегові?

— Додому хай іде твій Олег,— сказав Морочковський.— Мати он прибігала вся в сльозах, віддайте їй сина і все.

Хлопці повистрибували з яхти і чимдуж подалися в місто.

Олег нехотя зайшов у двір. Лише тепер ніби помітив, як ворущаться під вітром засушені стебла чорнобривців на грядці, як самотньо висить тонка риболовецька сітка, з якою востаннє виходив у море батько. Підійшов до своїх дверей, озирнувся на море, що ліниво погойдувалося за плечима, і згадав усі події останніх днів, і так йому захотілося почути бодай одне ніжне домашнє слово, так закортіло відчутти домашній затишок, просто посидіти поруч з Іринкою біля телевізора, що він тільки важко зітхнув. Коли б уже швидше батько повертався. А чого прибігала в училище мати? Невже прочула про міліцію?

Він обережно повернув ключ і зайшов у кімнату. Перше, що кинулося у вічі, все було прибране, диван застелений, на столі копчилися акуратно складені книжки. Олег покрутив головою і крадькома рушив до шафи, на ходу скидаючи піджак. Вчорашня ніч так перетрусила його, що мав тепер лише одне бажання — упасти на диван і поринути в сон. Навіть їсти перехотілося, хоч із самого ранку не мав ріски в роті.

Та його наміру не судилося збутися. Рипнули двері, і на порозі з'явилося дві постаті — мати й Іринка. Дівчинка злякано трималася за материну руку й не знала — чи заплакати гірко, чи кинутися до братика з обіймами. Олег чекав, що мати гриматиме на нього, але вона раптом ніжно пригорнула сина:

— Олежику, любий мій, синку дорогий! Що ж я, дурна, наробила, куди мої очі дивилися?

Її руки все міцніше притискали Олега до себе, гарячі сльози капали на його щоки, на лоб, і він відчув, як ламорочиться голова, як і сам ледве не розридається. Прикусив губу і мовчки стояв із опущеними руками, наче задерев'янів на мить.

— Прости мені. Нам же так гарно було разом, так гарно, Олежику.

Хлопець випручався з материних обіймів і буркнув:

— А той моряк, що лежав на моєму дивані?

— Так то ж батьків моряк, колись у нього на кораблі плавав.

Ну, попросився переночувати, так я його в тебе поклала.

На душі в хлопця стало легше.

— Та коли б ти знав, що я пережила за ці дні. Іринко, скажи Олежкові, скажи...

Але сестричка замість слів видала такі голосні рулади, що коли б на близькому рейді стояв батьків корабель, він би неодмінно почув дитяче волення. Плачучи, мала кинулася до Олега, і він не втримався, підхопив її на руки і притулив до себе. А дівча щebetало на вухо:

— Олежику, ти нікуди більше не підеш, будеш зі мною гратися в піжмурки? А то я сиджу й плачу, а тебе все немає. А Світланка сказала, що тебе з дому жили. Це ж неправда?

— Бреше твоя Світланка, — заспокоїв її Олег, іще не знаючи, що робити далі.

— І я їй так сказала. Вона бридка, іграшки в мене краде.

— Нічого, татко нових навезе. А поки що будемо кораблика готувати до походу. Згода?

— Угу, — кивнула сестричка і ще сильніше уткнулася головою в його плече.

Мати стояла збоку, заспокоєна баченим, вдивлялася в Олега і помічала, як він схуд, як поруділа від поту й пилюги сорочка, в її очах зачався якийсь невисловлений сум.

Того вечора вперше за два останні місяці Олег почував себе майже щасливим. Викупався, повечеряв, ледве встигав відповідати на безкінечні запитання сестрички, потім удвох вони возилися з його моделлю, дивилися телепередачі, і коли Іринка вляглася, не відпускаючи його від себе, коли нарешті звільнився від гарячих рученьят і ліг на дивані, довго не міг заснути. За стіною чув материні кроки, притамовані зітхання, чув глухий перешум морського прибою — все це накладалося на пережите останнім часом аж до минулої жажної ночі з Лерою та міліціонерами, з недобудованою яхтою на піску.

Уже поринаючи в сон, подумав: все ж, як тільки повернеться батько, він геть усе розкаже йому, між людьми не повинно бути таємниць, які калічать душу.

XII

За традицією, на суботник все училище збиралося на власному подвір'ї, а вже згодом ділилося на групи й роз'їжджалося по місту. Так було й цього разу.

Гриміла музика, у дворі гуртувалися хлопці й дівчата, притупуючи на місці, намагаючись прогнати пронизливий вітер. За ворітьми колоною вилаштувалися комбінатівські автобуси, і шофери спокійно ждали пасажирів. Секретар комітету комсомолу, довгов'язий випускник Микола Щітка, нервово переглядав папери.

Вони вийшли з училища — директор, завуч, учителі з майстрами. Щітка нахилився над папірцем і заукав:

— Товариші, тихіше! Зараз скажу, хто куди їде.

Натовп поступово затих, повернувшись до ганку.

— Група штукатурів і малярів сідає в перші два автобуси, завдання одержите на будівництві нового цеху. Група сантехніків поступає в розпорядження товариша Грицяя на ремонтні роботи.

Дві групи слюсарів і токарів залишаються в училищі для прибирання території. Група ливарників іде в цех. Усе? — розгублено повернувся він до Морочковського, що стояв поруч.

— Все, коли не забувати, що сьогодні свято і з ним треба привітати учнів. Дозволь мені кілька слів...

Він ступив уперед і вловив на собі сотні поглядів — серйозних, байдужих, лукавих, зацікавлених. Здається, вперше після того, як прийшов до училища, доводиться виступати перед усіма зразу. Ну, що ж, давай, капітане!

— Товариші учні! Ви — завтрашній день робітничого класу і тому самі розумієте, якими очима дивляться на вас заводчани. Ви, сьогоднішні учні, стаєте господарями машин, творцями народного щастя.

Незабаром нашій революції виповнюється ще один рік, так би мовити, вона теж подорослішає разом із нами. Згадаймо, з чого починала наша країна, на який суботник виходив наш дорогий Ілліч, і вам стане зрозумілим, чому такий день ми називаємо святковим, чому традиція колективної праці стала вічною. Давайте ж і ми сьогодні вирушимо на об'єкти із святковим почуттям у серці, покладемо і свою цеглину в могутню споруду, яку ми називаємо Вітчизною. По машинах, друзі!

Радист, який приглушив був музику, знову ввімкнув її на всю потужність, і учні групами почали виходити з подвір'я. Морочковський вирішив їхати разом із ливарниками, хоч було й неприємно відчувати присутність майстра Крука. Після педради той замкнувся, міг собі дозволити пошептатися хіба що з кількома такими ж старими майстрами, але на учнів перестав гримати.

В автобусі було гамірно. Хлопці завжди з зацікавленням рушали на практику, а сьогодні ж особливий день, навіть якщо доведеться штовхатися в величезному цеху з лопатою чи віником, все одно вони будуть причетні до свята. Морочковський вибрав очима з гурту Олега. Той мовчки поглядав у вікно, але видно було, що з обличчя зник вираз недовіри, недитячої печалі, як це було ще зо два дні назад. Може, вдома нарешті настав лад?

Біля прохідної комбінату було людно. Ітеерівці весело вимітали з кутків рештки палого листа, подекуди вже й багаття палахкотіли, підносячи вгору гіркаві дими. Гримів репродуктор, закликаючи людей до роботи, заглушаючи потужне сопіння цехів комбінату.

Учнів ПТУ зустрічав заступник директора — чубатий молодик у брезентовій робі, яка не зовсім пасувала до білосніжної сорочки та модного галстука, в руці тримав монтажну каску.

— Майбутнім ливарникам наш робітничий привіт! — гукнув він весело, бо й справді мав гарний настрій, бо почувався в новій ролі якось звично і впевнено. — Морочковський, сподіваюся, ви

швидко освоїтеся на новому місці. Степанович он допоможе, він у нас за свого в училищі.

Морочковський не підхопив грайливого тону заступника директора, який явно недоречно згадав Крука. Майстер теж суворо гмикнув і озирнувся на учнів — чи не почули вони слів адміністратора. Шила в мішку не втаїш, і про педраду всі давно знали. Але хлопці якщо й почули щось, то удали, що ретельно розглядають давно знайому залізну арку, над якою розвіявся прапор.

— Гайда, товариші, за мною, — продовжив після вимушеної паузи молодик. — Тільки сьогодні доведеться нам зайнятися окултуренням цеху, самі знаєте, кожен день бруду набирається.

Морочковський наздогнав учнів, вибрав мить і покликав Нужденного. Той нехотя відірвався від Петькуна, ніби не хотів згадувати минуле.

— Як самопочуття?

— Нічого.

— А дома що?

— Нічого.

Такі однозначні відповіді відбилися в душі Морочковського болем: от тобі й маєш, поговорили ладком. Коли припекло, сам же хлопець відкрився, а тепер ніби чужий. Вирішив не зачіпати болючі струни і повернути розмову на інше.

— Вчора тебе розшукував Юрій Дмитрович, каже, пора флот на зиму консервувати, а ти не з'явився.

— Ніколи було, — вже спокійніше й тепліше мовив Олег, наче застидавшись своєї грубості.

— Ну, дивися сам, не маленький.

Група наближалася до конверторного цеху. Якби навіть ніхто не знав про існування такого, то відчув би, як повітря погарячіло, як ядучий смог шлаку огорнув усіх, проник у легені, аж вони звузилися й задихали надсадно. Вкритий рифленим залізом перехідний коридор відлунював кроки у поки що відносній тиші, знайоме тремтіння стін стривожило хлопців, але вони відважно крокували слідом за молодиком, який жваво перемовлявся про щось із Круком. Старий аж випростався весь, помолодів, утрапивши в рідну стихію, йому не треба було ніякого провозжатога, бо за кілька десятків літ виміряв кожен сантиметр дороги від перехідника до мартена, бо тільки тут почувався впевненим у собі.

У відчинені двері дихнуло палючим протягом, повитим сизою поволокою, і хлопці почали втягуватися в цех. Потужний внутрішній гул мартена домінував над усіма іншими звуками. Здавалося, ще якась мить — і вогнедишний вулкан прорве цегляні охоронні стіни, розшматує залізний кожух та й загуляє по величезному цеху. Але робітники, хто в світлозахисних окулярах, хто й просто з відкритим обличчям, спокійно робили свою справу, давно знаючи

обов'язки, від яких залежав увесь складний процес народження стали.

Горновий, оповитий парою, помітив прибульців і замахав рукою: мовляв, зараз, тільки ще раз загляну в лютку, перевірю, чи зварився метал, чи скоро випускати його у виливниці. Учні стовпилися край стіни й озиралися довкола. Кожного разу, як приходили сюди, їх приголомшували титанічні розміри цехового господарства, навіть не вірилося, що ось уже скоро доведеться ставати до практики, а там уже бути й підпомічниками горнових, а там... Праця металургів у Приморському ставилася, здається, навіть вище за морські походи, а сам комбінат віддавна став серцем міста. І саме їм, якимось трьом десяткам нинішніх петеушників, незабаром доведеться доглядати оце серце, аби воно працювало без перебоїв. Хто б, скажіть, не гордився цим, не вболівав за справу?

Крук мовчки попростував до печі. За начальника зміни — а ним був старший горновий — сьогодні став його колишній учень, Марко Пекельний. Свого часу над ним було стільки кепковано за дивне прізвище, яке так пасувало до справді вогняної, пекельної роботи, та й сам Крук, що був за наставника, не ліз по слова в кишеню, ганяючи підпарубка за найменшою дрібницею. Така вже традиція склалася з незапам'ятних часів — так виганяти учня, так вимуштрувати, щоб пам'ятав до самої смерті, як вступає у коло сталеварів. Учні поступово ставали самі майстрами, часом повстаючи проти несправедливості наставників, дехто й не витримував кепкувань і зайвої шарпанини, але ті, хто приступив самостійно до горна, якимось дивом досить швидко забували власні протести і теж учили новачків давноминулим способом.

Марко Пекельний виріс у знатного металурга, мав навіть орден, їздив за кордон передавати досвід, звідти виніс тверду впевненість, що кращих за приморських майстрів нема у світі, раз він, не кращий серед них, зумів утерти носа десяткам зарубіжників.

Крук потиснув йому руку, з якої той перекинув довгого крюка в ліву, і закричав на вухо:

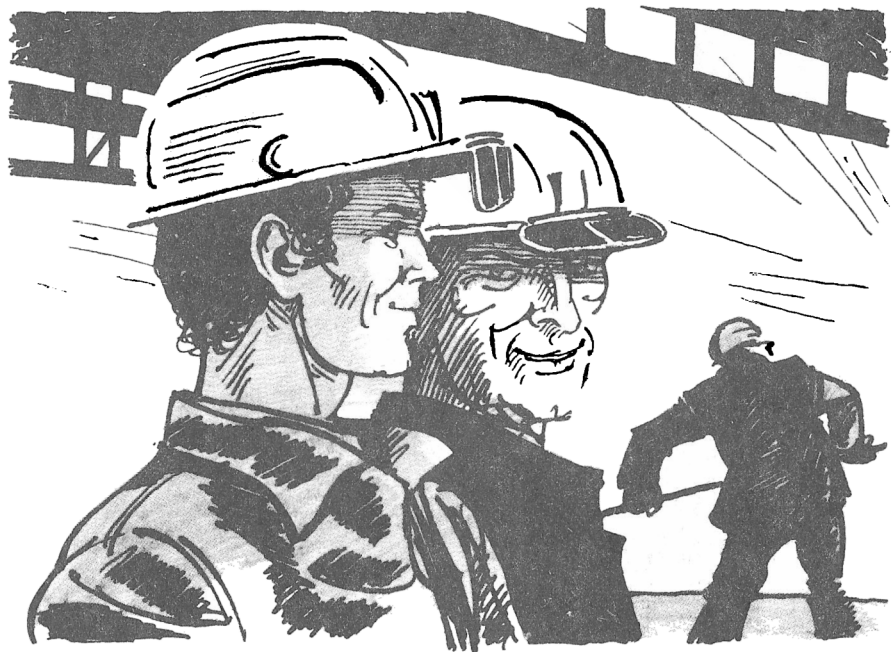
— Як каша, вариться?

— Вариться, Степановичу, а куди ж їй подітися, — усміхнувся той і витер брезентовим рукавом чоло, у зморшках якого збирався рясний піт. — А ви що, пацанів привели на практику?

— Та ні, сьогодні будуть в цеху лад наводити, так ти відірвися на хвилину, розкажи, що їм робити.

— По кутках нехай пошарять, як не дивись, а сміття збирається. Гей! — гукнув до напарника. — Стеж за температурою.

Через кілька хвилин учні були невпізнанні: у нових брезентових робах, понасувавши пластмасові каски низько на лоби, вони скидалися на пришельців із космосу, хоча ніколи їх не бачили, і лопати заміняли їм хитромудрі електронні пристрої для деталь-

ного ознайомлення із землею. Декому дісталися березові віники з довгими ручками, інші відразу ж заходилися висміювати їх, бо лопата все ж таки серйозний інструмент.

Заступник директора вибачився і помчав до іншого цеху, бо сьогодні ж скрізь робота. Пекельний, що й так не дуже бентежився на очах у начальства, ще більше посміливішав. Показавши на купи погубленого шлаку, що рясно вкривали підлогу цеху, гукнув:

— Тепер, хлопчики мої, ви можете показати, на що здатні. Вам кажуть в училищі, що тут чи не суцільна автоматика, але не забувайте, що ніхто ще не знімав із озброєння ось цю лопату, — забрав нехитрий совковий інструмент у Крука. — Доки до горна станете, учіться брати побільше і кидати подалі. Мартен любить чистоту. Ну, гайда!

Учні дружно взялися за роботу. Пилюка піднімалася вгору, і в цеху стало тьмяніше, але на це ніхто не звертав уваги. Перед у всьому вів староста Сашко Крикун. Він користувався у групі непересічним авторитетом. Якщо Петькуна побоювалися, то Сашка поважали за те, що міг відстояти інтереси колективу, не побоятися піти до директора й викласти претензії хлопців. Усім у пам'ятку був випадок, коли одного дня вся група вирішила втекти з останнього уроку на зустріч корабля. Хлопці побували в порту, повеш-

талися між людьми, а назавтра на них чекала серйозна розмова, мало до комітету комсомолу не дійшло. І тоді Крикун узяв усю вину на себе, сказавши директору, що група не з'явилася на урок з його ініціативи, що то він запропонував усім рушити в порт. Все обійшлося, старості зауважили, а групі не довелося червоніти на колективних розборах.

Петькун ревниво ставився до Сашка — адже саме той підривав його авторитет, отож і зараз, коли староста, майже не розгинаючись, працював лопатою, хапався за ручки візка із сміттям, він вряди-годи колупав сухий шлак і тинявся по віддалених кутках, куди не заглядало пильне око Крука. Сашко таки помітив це і зупинився з тачкою в руках.

— А ти чого стіну підпираєш? — напосівся на Грицька.

— Так мені подобається, — цвіркнув той крізь зуби і зневажливо відвернувся.

— Мало кому що подобається. Хай інші пупа надривають, а ти...

— А я вашу роботу затабелюю.

— Ну, дивися, щоб не пошкодував.

— Ану марш звідси, — замахнувся Петькун лопатою. — Поговориш, лопатою огрію!

Олег, що підмітав поруч, випростався і сказав:

— Гришо, Сашко ж правий.

— То й шаркай віником, доки до живої землі доберешся. Ще й ти туди...

Олег нічого не сказав, але йому стало неприємно за товариша — наче тут не всі рівні. Його думки обірвав крик:

— Хлопці, зараз сталь випускатимуть, кидай роботу!

Саме зараз визріла в нутрі печі тисячоградусна сталева магма, градусник підказав Пекельному це, а ще й інтуїція, без якої не дає якісну плавку.

Не маючи наміру допускати до печі зайвих людей, він був таки радий показати оцим метушливим хлопчикам свою майстерність і не запротестував, коли вся група на чолі з Морочковським стирлувалася за два десятки метрів од льотки.

Виливниці, плавно спущені зверху, стояли поруч із мартеном, готові прийняти сталь, козловий кран завмер на місці. Пекельний відбиг у куток, схопив товстого брандспойта, пустив струмисько води, яка обдала його з ніг до голови, передав шланг помічникові й спокійно рушив до печі. Зазирнувши на мить у маленьке вічко, махнув рукою і різко визволив сталь із мартена. У ківш зацебенів метал, сліпучий, важкий на бігу. Потічок був зовсім голий біля льотки, падаючи в ківш, сипав іскрами, наче сердився, що його випустили з затишного осереддя, а вже у виливниці покривався сизуватою окалиною, яка неспокійно дихала, стримуючи внутрішній клекіт сталі. В інший отвір, збоку, випливав потік такого ж роз-

плавленого шлаку, а вгорі вже гриміли нетерплячі завальовальні машини, рихтуючись без передиху знову заповнити шихтою піч.

Хлопці стояли ніби зачаровані всім баченим. Десятки людей працювали одночасно на своїх дільницях, слухняно виконували волю горнового, оцього Марка Пекельного, який ледве встигав обливатися водою із шланга, як знову парував і висихав при нелюдській жароті, але не полишав своє робоче місце. Він був схожий на чародія, від помаху руки якого залежало життя велетенської печі, він скеровував розплавлену сталь куди слід, аби згодом та застигла, заспокоїлася і влягалася на стрічку прокатного стану, звичайна й неоковирна на вигляд, як і все на світі, що переживає період творення. Сліпучі заграви то переповнювали цехове склепіння, і тоді воно танцювало кожною леткою пилінкою, коливалося переливами, то прижухали в нутрі печі, аж доки остання крапля сталі не сповзла з поду. Лише тоді Пекельний рвучко затулив отвір і знову побіг до шланга, не в силі терпіти спеку. Тепер уже і без нього завантажать піч помічники, яких сам же підібрав і розставив на місця, тепер він може затягтися сигаретою і ковтнути газованої води та й не одну склянку, а кілька випити залпом. Ще одна плавка є, присвячена суботникові!

Олег штовхнув Петькуна, нарешті відвівши очі від льотки.

— Здорово, га?

— Нічого, так би і я не зміг,— згодився товариш і в свою чергу ляпнув долонею Віктора.— Як думаєш? {

— Не зміг би,— кивнув той, протираючи заплілі очі.— Хіба якби повчився, ти ж у нас он який вибехкався.

— Ну, думаю, років через два стану до печі,— прогук Петькун.

Розпашівся, помолодшав старий майстер Крук, наче знову сам став до мартена і насолоджувався слухняністю підручних. Цілком несвідомо вимахував руками, плескав ними по боках, не стримуючи захоплення, не звертаючи ніякої уваги на вихованців. У такі хвилини він жив колишніми днями, тими, коли сам заступав на зміну, коли від нього залежала доля всього комбінату і навіть сам генеральний директор шанобливо вітався. Що ж, директорів можна, як азовську тараню, на одну низку десятків нанизати, а от класного горнового спробуй знайти на заміну, тут добрий десяток років треба постояти чоловікові при вогні, доки він душу вогню зрозуміє.

Неспокійно дихала мартенівська піч, гриміли завальовальні машини, скидаючи в неї шихту, шипіли регенератори, підігриваючи повітря і газ, мигали вогниками контрольно-вимірвальні прилади, які пильно стежили за режимом роботи. В такі хвилини Пекельний відпочивав, а тому спокійно перекидався словами з Карпом Степановичем.

Морочковський стояв неподалік і хоч не розбирав слова, проте за настроєм уловлював, що сталевари задоволені плавкою. Подумав раптом: треба зараз же вибрати сприйтливо хвилину й порозумітися із Степановичем, доки той знову не замкнувся в собі, як бувало при зустрічах в училищі. Зрештою, що їм ділити, чому доводиться позичати в сірка очей?

Дочекавшись, коли старший горновий побіг кудись до крана, Ярополк Іванович підступився до Крука.

— Припікає? — запитав лише для того, аби зачепитися за розмову.

Майстер глипнув на нього, не встигнувши прогнати з обличчя відкриті захоплення, і відразу ж потупився, спохмурнів.

— Нічого, ми звиклі.

Морочковський хотів знайти такі слова, які б відразу розтопили між ними кригу недовір'я, але ніяк не міг на чомусь зупинитись. Розсердившись на свою недолугість, вирішив не шкутильгати строною.

— Степановичу, я хотів вам сказати... пора пересердитися, ми ж не діти малі, що посварилися за іграшку. Треба визнати, що ми обоє погарячкували, що я поспішив із тією педрадою. Але ж треба було щось робити, інакше хлопці збунтувалися б, а їм пальця в рота не клади, самі знаєте.

— Та знаю, — примирливо буркнув Крук, якому таки припало до серця те, що завуч першим пішов на мирову. — Тільки скажу тобі, що не до душі мені біля тих старих верстаків лазити, до мартена тягне, тут мені треба своїх горлопанів учити. От і зриваюсь, бува. Та не панночки ж вони, щоб не зрозуміти. А на комбінаті народ суворий, хай зараз готуються, щоб ніхто потім не сукав із них мотуззя. А хіба я не вчу їх напилки в руках тримати?

— Степановичу, зрозумійте, цього зараз мало. Я от теж, хоч усе життя з людьми працював, а й то розгубився. Вихователями треба нам стати, педагогами авторитетними, які можуть у всьому дітям допомагати.

Він говорив самокритично, аби Крук не зірвався, і той піддався впливові чесного слова.

— Знаєш, я й сам відчуваю, що не за своє діло взявся. Подобається мені з пацанами возитися, свої вже давно повиростали, а буває, що й не туди загну. Думаєш, не хотів я вже розрахуватися? Хотів, і не раз. А коли подумаю, що до печі вже не пускають, а ще й до училища шлях закриють, — хоч рятує кричи. Нащо ж тоді жити на білому світі, коли інтерес до нього пропадає? От і тримаюся до останнього, і ти мені по-дружньому допомагай, коли віриш у старого.

— Вірю, Степановичу, вірю, — схвильовано мовив Морочковський, вражений відвертістю майстра. — Тому хочу, доки й мене не

поміняли на молодшого, бачити вас в училищі. Почнуться практичні уроки, передканикулярна практика — ось там ви й покажете хлопцям, скільки поту крапляє металу.

Учні знову взялися за роботу, і через якихось дві години мартенівський цех було не впізнати: залізна підлога сяяла вичовганими смугами, після поливу м'яко пахло паркою водою, і Крук задоволено оглядав своїх вихованців, яким і самим стало радісно від сподіяного. Він насварився на Пекельного.

— Знову ждати суботника? Таке завели, що ноги поламаєш. Ні, повернуся в цех, усім покажу.

— Швидше приводьте практикантів, усім роботи вистачить, — незлобно огризнувся Марко, знаючи буркитливий характер наставника, і знову припав до вимірювальних приладів.

Ціле рукотворне залізне місто відпустило хлопців на волю.

Морочковський прощався з учнями тут же, на широкій площі — хотів проскочити до давнього морського побратима, який жив у протилежному від училища боці.

— Молодці, хлопці, сьогодні вам довелось добряче потрудитися. На те й суботник, а вся праця ваша вкладена в цех, який колись стане вам рідним, як нашому славному Карпу Степановичу. Бачили, з якою шанобою говорив із ним Пекельний? Це треба заслужити.

Крук не пропустив повз вуха слів завуча, і хоч нічого не додав, проте вдоволено простував до автобуса, куди з веселим гамором бігли учні. Він і в дорозі пробував навіть щось мугикати під ніс, проводячи поглядом високі корпуси цехів комбінату, які міг угадати навіть за десятків кілометрів, бо то були обриси його довгого і чесного життя.

Осінь кружелила вітром останнє листя. Синіло добряче вилиняле, але таке ж привітне південне небо, обіцяючи погожі дні.

XIII

Минуло зо два тижні від того вечора, коли троє друзів побували в гостях у Ігоря Сохатого та його друзів. Олег із відразою згадував і присмак випитого, і те, як боліла голова, і невимовне відчуття страху, що почало переслідувати його з раннього ранку. Здавалося, і знайомі, і сусіди, що часом забігали до їхнього двору, і мала потішна Іринка подивлялись на нього осудливо, як на вуличного розбишаку. Добре хоч мати, знайшовши нарешті спокій, намагалася робити все, аби повернути любов сина. Він вирішив замкнути в собі те, що довелось витримати.

Ще одне відчуття не полишало його ні на хвилину — отой поцілунок Лери чи як її там кличуть. Розумів, що не доріс іще до таких

дівци, що їй сумнівної поведінки вона, але нічого не міг із собою зробити й підсвідомо шукав зустрічі. Кілька разів наугад прогулювався десь у районі тієї запущеної хати, блукав у припортовому парку, навіть їздив одного разу в центр, де збирався цвіт місцевої молоді, — дівчина як у море канула. Він не знав іще, про що буде говорити, може, просто привітається чи пройде мовчки повз неї, але жити в невіданні не хотів. Лера здавалася йому вершиною бажань, така красива, запальна й пекуча, мов літнє сонце на пляжі. Вона зовсім не скидалася на знайомих однокласниць, що дозволяли хіба що потриматися за руку, а коли їй пригорнути котрусь, то з перспективою тут же отримати ляпаса.

А між тим минали дні. Яхтсмени «Альбатроса» засиджувалися дотемна в клубі, готуючи судна до зими. Кияниця прискіпувався до всього, дбаючи про вутлі суденця, власне, заради них же й збирався гурт хлопців і дівчат з усього міста. Були то здебільшого такі підкорювачі моря, від яких нікому не було спокою, а дитячі кімнати міліції мали на них грубезні справи.

Нужденний був тут теж невипадково. Пильне око Юрія Дмитровича відразу ж визначило, що з хлопцем щось діється, що їй після замирення з матір'ю його тягне на подвиги. Тому був радий, що учень приходить на їхній вузький бережок.

Хлопці завершили роботу, коли на місто впали перші сугінки. Олег із друзями швидко попрощалися, так що Юрій Дмитрович не встиг поговорити з ними, бо перевіряв кріплення. Хто знає, яка буде зима, чи не заштурмить так, що доведеться виловлювати легкі суденця за межами затоки. Він лише поглянув услід хлопцям і рушив до приміщення.

Олег вирішив не затримуватися ніде — пообіцяв Іринці, що пограється з нею, а хіба ж міг він доводити до сліз сестричку.

Добряче навозившись із нею, рушив до себе. За вікном ходив осінній вітер, торигав бляшаним підвіконням, а в хаті було тихо й тепло, і Олег насолоджувався цим затишком. Згадавши, що вдень не встиг розв'язати задачу з фізики, взявся за роботу. Хто знає, може, доведеться і в металургійний інститут поступати. Після суботника, після сталевої плавки, яку побачив уперше, морська стихія сама по собі відступила на задній план. Він уже бачив себе уславленим горновим, біля мартена. Але для цього треба вчитися, бо хто ж тепер так просто допустить людину до мартена, складних механізмів керування. Це Крук може похвастатися, що коли б допустили до плавки, він би ще деяким рекордсменом носив втер, але хто із знайомих повірить у ті слова.

Зненацька у двері хтось постукав. Олег стрепенувся: хто б то міг бути в таку пору?

— Хто там?

— Я, Гриша. З Ігорем.

Олег загримів замком і впустив у кімнату гостей. Ігор сторожко роззирається довкола:

— Стара дома?

— За стіною.

— Як рипнеться сюди, скажеш про мене, що, мовляв, товариш зайшов, засік?

— Авжеж,— зрадив Олег несподіваному приходіві Ігоря, бо сподівався почути від нього щось про Леру.

Гості повсідалися на дивані. Ігор присунув до себе модель корабля, погладив по лискучих бортах.

— Гарна, нічого не скажеш. Сам робив?

— Сам,— з гордістю відповів Олег.

— Надумашш загнати, знайду багатого купця.— Ігор закуриє, довго шукає очима попільничку, так і не знайшов і збив попіл на блюдце, підставлене під квітковий вазон.— Ну, чого ні про що не розпитуєш?

Олег відчув, як спаленіли щоки.

— А про що питати? — удавано байдуже відвернувся до вікна.

— Ну, хоча б про Леру. Вона, між іншим, згадувала тебе, шкодувала, що на «малину» не ходиш.

— На яку малину? — не зрозумів Олег.

— Тю, дурний,— прогук Гриша.— Та я ж тобі сто разів пояснював, що таке «малина» у справжніх людей.

— Йому не до того, щоб запам'ятовувати всякі дурні слова,— осадив його жартома Ігор.— Бач, над фізикою пріє. Так Лера згадувала.

— А зараз перестала? — наважився Олег відкритися.

— Зараз, колего, їй не до цього. Розумієш, мало їй було того, що нахапала, так зв'язалася з якимось іноземним капітаном, ну, і витягли її мільтони з готелю добре накачану. Тому нічого, а їй — небо в сіточку. Тьху, дурепа! Акуратно треба, акуратно.

Ігор замовк, ніби й справді зажурився, а Олег мовчки чекав, що той скаже далі. Ясна річ, просто в гості такі зайняті люди не ходять, тож намагався вгадати, що треба Ігорю, й губився в здогадках, тим більше, що все заступав образ Лери. Отже, її заарештували, це так приблизно, як їх тієї ночі. Він з надією подивився на Ігоря.

— Може, потримають і випустять? Ну, штраф випишуть...

— Не та вона пташка, щоб на волі пурхати. Знає її Одеса, знає і дальній Владивосток. І треба ж було на шмотки клюнути! — зло проказав Сохатий.— А через неї всіх розігнали, хату стережуть, ніби атомну бомбу. Коротше, попалися.

Запала неприємна мовчанка. Згодом знову озвався Ігор.

— Слухай, у тебе випити чогось нема?

— Я ж не п'ю,— здивувався Олег.

— І правильно робиш. А в старій?

— Не знаю.

— Тоді в мене ідея. Треба повернути одну справу. Зараз ти одягнешся й підеш з нами.

— Куди? — оторопів Олег.

— Куди — скажу. І не смій мені трьопом займатися, бо залишишся без язика.

В Олега очі полізли на лоба — він побачив раптом, як Сохатий невловимим порухом руки вихопив із бокової кишені піджака якийсь предмет, щось у його пальцях дзенькнуло, і прямо перед хлопцем заяріла холодним блиском фінка.

— На дурничку гостювати всі ми вмімо. Пора й відробляти.

— Так я заплачу, зараз у матері візьму гроші...

— Встигнеш, а зараз вдягайся.

— Олег, ти не того, — втрутився Гриша. — Ну, пройдемося, куди Ігор скаже, і по домівках. Ти і вдома нікому. Ігор он каже, що в порт підемо.

Олег ледве натягнув на плечі плащ і мовчки кивнув гостям, щоб виходити. За хвилину вони вже прошкували вулицею. Надворі було незатишно, свистіли голими гілками акації, у когось підвивав собака, ще більше наганяючи тугу. Незабаром зайшли в яскраво освітлений зал морського вокзалу, набитий пасажирами, які нудьгували в чеканні своєї черги. Високо під стелею світився екран величезного телевізора, але більшість людей або дрімала на довгих лавах, або перекидалася словами з сусідами.

Ігор зупинився при вході, швидко окинув очима зал, ніби шукаючи вільну лаву. Нахилився до хлопців і мовив по-змовницьки:

— Значить так, шпана. Я йду попереду й вибираю об'єкт. Забалакую з ним, забиваю баки і махаю вам за спиною рукою. Як тільки я це зроблю, один із вас спокійно бере чемодан, інший прикриває тили, й ви обидва йдете до виходу. Тільки не здумайте бігти — зразу хтось закричить, тривогу зніме. Ви спокійно — повторюю — виходите з цієї коробки й ждете мене на початку каштанової алеї. Усікли?

— Угу, — підтвердив Гриша, якому вже не терпілося відчубучити номер.

— Будемо брати чемодан той, що треба, на середню вагу. Я сам визначу. У кого легкий — то пляжник із санаторію вертається, труси та плавки лишилися, все процвиндрив на морі. В кого дуже важкий — то студент, з дому на учобу рушає, картоплю й сало веде. Цей теж нам не підходить. А от середньої ваги — то наш, то пасажир добре екіпований, повірте моєму досвіду. Ну, я потопав, а ви за мною.

Олег намагався брати ближче до стіни, ніби вона могла в разі небезпеки його захистити. Грицько вайлуватато петляв між чемода-

нами, кошиками, вузлами, між дітьми, що не могли всидіти на місці й затівали всілякі ігри, він тримався так впевнено, наче й сам щойно перетворився на заклопотаного пасажира, якому остобісіло чекання в цьому просяклому стійким запахом поту людському стійбищі. Час од часу обоє позирали крадькома на Ігоря, але той із незалежним виглядом прокладав собі шлях між людьми, на мить зупинявся, майже непомітно торкався носком черевика поклажі й, подумавши, рушав далі. Ось він зупинився, заговорив з двома бронзолицими дівчатами, видно, відпустив дотеп, бо ті залиvisto зареготали, аж заспана молодиця на сусідній лаві осудливо покрутила головою. Олегові стало шкода веселунок — а раптом випадє брати їхні чемодани, тоді порегочуть. Але Сохатий галантно розкланявся з дівчатами і повагом рушив далі. Лисуватий франт теж не випав з поля уваги Ігоря, але був такий заклопотаний власною персоною, що не зреагував навіть на те, як настирливо вистукують ногою по його ноші.

Олегові хотілося, аби на шляху Ігоря були всі пасажири з дуже важкими й дуже легкими чемоданами, щоб пройтись отак до інших дверей і чимскоріше вискочити із залу, не уникати десятків поглядів, які, здавалося, схрещуються на ньому, контролюючи кожен порух. Та Сохатий не поспішав, вибираючи жертву напевне.

Нарешті він заговорив із солідним чоловіком, який явно не дбав про власну спортивну комплекцію, а тому ледве вміщався в модний костюм. З його вигляду важко було визначити, чим він займається, але впевнена постава голови, трохи зневажливий погляд, що ковзав по людях, але нікого конкретно не зачіпав, виказували якогось начальника дрібної руки. Олег і Гриша перезирнулися: здається, клюнуло, тепер не прогавити сигнал. Сохатий підступив до чоловіка ближче і непомітно спробував посунути чемодан по кафельній підлозі. Чемодан піддався на дотик трохи неохоче, і тут хлопці помітили, як ліва рука Ігоря шаснула за спину і пальці кілька разів приклично ворухнулися.

Аж тепер Олег злякався по-справжньому, але вже нічого не міг змінити. Вони з Гришею поступово зближались, петляли в лабіринті поклажі, аж доки не відчувли доторк плечей. Це надало їм відваги, і обоє підступили впритул до чемодана.

А Ігор весело забавляв чолов'ягу:

— Ви, Всеволоде Борисовичу, нічого не бачили в нашому Приморському. Це вам кажу я, людина в місті не остання. Торгівля торгівлею, у вас там свої кола, але ж є ще інші люди, які можуть такі розваги влаштувати, що куди вашим зашмарканим продавщицям. Так-от я й запрошую вас під свою опіку. Правда, це добровільно, від вас мені нічого не треба, просто ви мені симпатичні.

— За так такі діла не робляться, — підморгнув йому чолов'яга. Десь через пару місяців я знову навідаюся.

— От і лади! Давайте я запишу вам свій телефон...

Обоє співбесідників зашелестіли блокнотами, і в цей час Гриша підморгнув Олегові: мовляв, прикрий од людей. Олег розпінув поли плаща, наче вони могли затулити відразу цілий зал, і Гриша скрадливо взявся за ручку чемодана. За якусь мить обоє загубилися в натовпі, а Ігор все щось торочив чолов'язі.

Хлопці чимдалі сміливіше протискалися до виходу, аж доки не вибралися надвір. Прохолода овіяла їм обличчя, недалеко каштанова алея надійно заховала від зайвих очей. Тепер би тільки пошвидше діждатися Сохатого, вручити йому ношу й забитися в теплу домівку, позбутися гнітючого відчуття страху.

Ігор вигулькнув із-за дерева і весело усміхнувся.

— Ну, пацани, вас на будь-яке діло можна брати. А той тюхтя зовсім соплі розпустив, як тільки я йому про дівчаток почав. Навішав лапші на вуха, що довго ще глухим буде. Ну, давай, братва, топаймо звідси. Він там уже крик підняв, але я встиг відірватися.

Вони шмигнули в знайому вуличку і відразу ж поринули в напівморок. Ігор широко крокував попереду, насвистуючи веселенький мотив, а хлопці ледве встигали нести за ним украдену ношу.

— Куди далі? — запитав захекано Олег, помітивши знайомі хати.

— Куди? — різко повернувся Сохатий. — До тебе в конуру, куди ж іще. Поділимось — і розійдемося.

— Ні, до мене не можна, — мало не закричав Олег. — Мати як узнає, то всіх вижене. А в неї знайомі міліціонери, — вирішив для більшої серйозності збрехати.

Останнє, як не дивно, вплинуло на Ігоря, і він зупинився.

— Справді смаленим пахне. — На мить замислився. — Знаєте що, пацани? Заберу я у вас оцю міну сповільненої дії до Костика. Він сам живе, ніхто не копатиметься. А ви шпарте додому. І щоб мені анічирк, ясно?

— Ясно, — ледве випросталися після чемодана хлопці, раді, що позбудуться краденого.

— Треба, я вас знайду. Ну, топайте!

Не встигли хлопці ступити й кілька кроків, як за ними зашелестіло в протилежний бік — Сохатий продирався крізь кущі, скорочуючи шлях до моря. Ще розгарячілі від зробленого, обоє зупинилися. Олег зиркнув на Гришу.

— Ну, що тепер?

— А що? — удавано весело відгукнувся той. — Забрав свого чемодана — і хай живе.

— А якщо до нас доберуться?

— Сказав же Сохатий, щоб тримали язика за зубами, от і думай.

— А якщо він знов кудись потягне?

— Ну, там побачимо. — І раптом мало не закричав: — Думаєш,

я своєю охотою красти пішов? Чи тебе підставив добровільно? Дзуськи! Він і мені пригрозив: пізно, каже, кореш, не раз за столом засідав, як накриють, так і тебе потягнуть.

— Так ти ж ні в чому не провинився?

— Знаєш ти їх, — сердито сплюнув Гриша. — А що їм варто наплетсти і на мене чи на тебе? Так що треба мовчати.

Олег відчув, що в нього почали дрібно тремтіти руки. Йому уявилося, як до хати заходить міліція, як ведуть його вулицею повз людські очі до машини з жовтою окантовкою, а в училищі того ж дня вся група дізнається про його вчинок... Ні, треба щось робити. А що скаже батько, коли повернеться додому?

— Добре, — прошепотів він, ніби боячись, що хто-небудь за ого-рожею почує і рознесе між людьми. — Тільки хай мене краще ріжуть, але більше я не піду на крадіжки.

— Думаєш, сам ти отак мучишся? І я, коли хочеш знати, десятою дорогою обійду Сохатого. Подумаєш, фінкою вимахує. Ну, давай розходитись.

Хлопці мовчки потисли один одному руки і якось нехотя, мов присоромлено, почвалали по хатах. Слобідка вже спала, байдужа до того, що сталося, хоча обом здавалося, ніби чиїсь тіні нечутно снують за плечима і обвівають тривоною.

XIV

Нарешті і в їхню південну сторону прийшла зима. Звечора задув пронизливий вітер, закушпелив заводські дими, ще сильніше збаламутив море, якесь зовсім оскліле, неживе. Скіфська могила зовсім оголилася, бо посічена приморозками ковила вже не трималася коріння і зі свистом порозліталася в долини. У затишних бухточках подекуди з'явився крижаний припай, і по ньому тепер діловито походжали чайки. Над далеким степом піднімалася курява, ніби тисячі коней чвалували з краю в край, так ніколи й не сягаючи кордону міста.

А вранці Олег прокинувся, визирнув у вікно — і не впізнав двору: все на ньому забіліло. Правда, сніг випав благоденний, непоказний, але і його було досить для того, щоб зробити пожухлі дерева й кущі святковими, а морську далечінь — просторішою. Сніг у їхніх краях — велика рідкість, і Олег поспішив вискочити з хати й відчуті його м'яку податливість.

Проходне повітря приємно освіжило зі сну, і хлопцеві стало на диво легко. Він прикладав долоні до незайманої снігової білизни, потім спробував навіть поковзатися, але тільки шарпав підшвами скостенілий пісок, тоді кинувся під запушену абрикосу, вхопився за стовбур і щосили трусонув його. М'яка завія впала на голову,

плечі, забила очі, а він продовжував стояти і усміхатися такому дню.

Тривога за скоєне з часом почала танути, та й Ігор десь пропав. А в училищі якраз почалася практика, і вони, ідучи на комбінат після уроків, намагалися затриматися в цеху подовше, все більше звикаючи із новим середовищем.

Пекельний не поспішав допускати хлопців до справжнього діла. Зрештою, він був причетний до підготовки трудової зміни хіба що якимось чином, головне йому — давати ритмічні плавки, боротися за якість сталі, а хлопці залишалися здебільшого під наглядом Крука.

Майстер у свою чергу тільки у цеху почувався справжнім господарем. Тут не було недремного директорського ока, отого бородастого Кияниці, групової «мами», яких Карпо Степанович не те що зневажав чи недолюбливав, а просто старався не помічати, затаювшись на думці, що нічого такого особливого не дали їм інституту, бо навіть червоним дипломом не замінити досвід, якого в нього самого було більше, ніж руди на вантажній площадці комбінату.

Зрештою, саме він і намагався диктувати свою волю Маркові, коли говорив, що ті метушливі петеушники повинні спершу наверхатися лопатою, з мітлою понагинатися, а тоді вже й до печі наближатися. Марко лише ствердно кивав головою, бо й самого ганяли свого часу. Після нелегкої педагогічної ради Крук узагалі вирішив займатися тільки практичними справами, не вникаючи в клопоти колективу училища.

Олег завжди охоче мчав на комбінат. І сьогодні, погарцювавши на скороминущому сніжку, він ускочив до хати й перш за все висмикнув із кишені ще новеньку заводську перепустку. Мати наготувала сніданок і повела Іринку гуляти кудись у місто. Похалцем зжувавши шмат м'яса з хлібом, хлопець вискочив на вулицю. На ній виднівся одинокий слід автомобільних шин, довкола якого петляли людські сліди, Олег наліг на ноги й незабаром порівнявся із скіфською могилою, повз яку пролягав найкоротший шлях.

Вона стояла геть уся біла, сліпуче чиста, врізалася збитим конусом у блакитне небо, і тільки отвори глинищ унизу зяяли холодними проваллями, наче були то роти велетенських страховищ, у яких хтось повибивав зуби. Хлопець хотів здертися на вершину, але подумав, що негоже слідити, і майже побіг униз до білих корпусів училища, які стриміли над голими садами й присадкуватими хатами.

На перерві Гриша підгукав своїх друзів і повідомив:

— Хлопці, у нас є справжній корабель.

— Та ну? — недовірливо смикнув головою Віктор.

— От тобі й ну, — відказав Петькун. — Сам чув, що яхт-клубу віддали списаного в академії корабля. Кияниця аж підскакував

на радощах, коли говорив із кимось по телефону. Уявляєте, які виходи в море будуть? Ніякий шторм не страшний.

— То, може, нам теж доведеться на ньому поплавати? — з надією спитав Олег.

— Кому-кому, а тобі, капітанському сину, доведеться,— авторитетно заявив Гриша.— Доживемо до тепла.

Перед виїздом на комбінат лишився ще урок української літератури. Лідія Іванівна прийшла до училища після закінчення педінституту і вперше приступила до самостійної праці. Маленька на зріст, вона мала великі замрії: опираючись на найсвіжіші теоретичні знання та любов до художнього слова, мріяла неодмінно і не відкладаючи в довгий ящик зробити революцію в педагогіці. Готуючись до уроків, прагнула використати якнайбільше побічних матеріалів, надто ж тих творів програмних письменників, які видавалися їй найкращими та несправедливо вилученими з навчального обігу. Коли б могла, вона розігнала б навіть Міністерство освіти, яке так холодно поставилося до творчості улюбленого поета Павла Тичини, деформувавши його могутню творчість, виділивши тільки декларативну лірику, хоч вона й стала крилатою. Отож, ідучи на сьогоднішній урок, вона теж ретельно підготувалася, поновила в пам'яті ніжні рядки ранніх інтимних поезій, які, на її глибоке переконання, зворушують найхолодніші серця.

Переступивши поріг, Лідія Іванівна набрала ще строгішого вигляду, намагаючись понижче опустити чоло, з-під якого дерся вгору кирпатий носик. Так робила викладач педагогіки у вузі, і в неї все виходило належним чином. Окинувши поглядом хлопців, які спокійно стояли за столами, вона ледь помітно кивнула, пропонуючи сідати, і виклала підручники та журнал.

— Та-ак,— протяжно мовила більше сама до себе.— Сьогодні ми з вами, дорогі учні, повернемося до вивчення творчості Тичини. Я вам про нього говорила минулого разу. Так, хто хотів би відповісти?

В класі запала мовчанка. Петькун волів аж під стіл залізти, щоб його не помітили, але як не крутився на стільці, так і не увібгав плечі під дошки. Олег дома із півгодини сидів над підручником, далі й хрестоматію погортав, але рватися перед іншими теж не бажав.

Учителька ще майже не знала учнів, хіба що кількох із них, які або вчилися непогано, або встигли допекти. Знову повела очима по класу й зупинилася на Гриші.

— От зараз Петькун і розповість нам про творчість поета. Іди до столу.

Гриша ледве не перекинув стільця, так несподівано пролунав виклик. Якраз учора на уроки в нього не вистачило часу, хоча його за гульками не було ніколи. Він неквапно підвівся, торигнув

стільцем, аби не муляв під колінами, і гарячково роззирнувся довкола.

— Просися з місця відповідати, — прошепотів йому Олег.

— Лідіє Іванівно, можна звідси? — прогук Петькун.

— Не розумію тебе. Хіба важко пройти?

— Не важко. Але в мене штани не напрасовані.

Клас покотився від реготу: от так знайшов причину!

— Я ж не на трибуну тебе кличу, до столу, — закліпала вчителька нафарбованими якоюсь синькою очима.

— І до столу важко. Давайте я звідси, я буду голосно казати, всі почують.

— Ну, добре, раз ти наполягаєш, — погодилася вчителька.

Грицько зробив вигляд, що замислився над першою фразою, а сам потай підморгнув Олегові, який сів упівоберта і затулив долоною рота, готовий допомогти другові.

— Тичина — основоположник української радянської літератури, — почав підказувати Олег.

— Тичина — основний безбожник української радянської літератури, — не розчув Петькун і якомога голосніше, щоб показати впевненість у власній правоті, повторив за другом.

Регіт пройшовся рядами, Лідія Іванівна підхопилася з місця.

— Учень Петькун, не розумію тебе. Який такий безбожник? У нас що, урок атеїзму?

— А я знаю? — крутнув головою Петькун. — Який скажете, такий і буде.

— Ну, продовжуй далі.

Але Петькуна ніби оса вжалила. Він закрутив головою, сподіваючись на порятунок, але ближчі хлопці ледве стримували сміх. Олег нахилився нижче і прошепотів:

— Поет писав програмні вірші...

— Поет писав про рами й інші... речі, — відлунив Грицько і знову замовк.

— Ти що, знущаєшся з мене? — не стрималася вчителька, відчуваючи, що ніяк не може оволодіти увагою класу. — Ні про які рами наш поет не писав, бо був напрочуд ніжним ліриком, реформатором поетичної мови.

— Так ви б самі й пояснили.

— А де ти був на минулому уроці?

— Сидів отут, — буркнув Петькун. — І взагалі, навіщо мені та література, що я з неї, хліб їстиму?

— А про власний інтелект ти подумав? — вирішила Лідія Іванівна присоромити впертягу. — В людини все повинно бути прекрасне.

— Що я, віршами повинен говорити з усіма?

— Ні, а мислити красиво мушиш. Отак, як у поета написано.

— Так, може, я вже сяду, а ви розкажіть людям?

— Сідай, але перед тим я вліплю тобі двійку на згадку.

— За віщо? — здивувався Петькун. — Адже я почав був розказувати, а ви перебиваєте.

— Про що ж ти розказував, про рами?..

— І про них треба знати. Он у мене дід — тесля, так такі рами робить, що від людей відбою нема. Кожному постав. А в діда вже руки фуганок не тримають.

— Ні, це неможливо,— розпачливо розвела руками вчителька.— Я йому про красу, а він мені про фуганок. Ось сядь та послухай, що таке справжня висока поезія, а тоді й поговоримо, чи потрібна вона людям, чи ні.

Петькун важко опутився на стілець, щиро не розуміючи, чого від нього хочуть. Лідія Іванівна все ж вирішила довести свою правоту і заходилася гаряче визначати місце Тичини у світовій поезії. Грицько непомітно притулювся до Олега.

— Чого вона на мене напосілася?

— Бо молот казна-що,— стиха відповів Нужденний.— Тобі що, слон на вухо наступив?

— Сам у вухо заробиш,— скипів невдаха.— Я все переказував, що від тебе чув.

— Сиди та слухай, бо й мене викличе,— повів до миру Олег.

А вчителька захопилася розповіддю про поета, мов стояла перед екзаменаційною комісією і мала скласти іспит на стипендію. Коли вона натхненно читала вірш про Інну, Олег раптом згадав розкудлану Леру і захвилювався: справді, як можна оспівати словом наскрізь просолілу потім, з каламутними від випитого очима його випадкову знайому. Ні, нема зараз таких дівчат, або досі йому не попадалися. А як би і він як поет, хотів засмутитися в самотності, уявити ніжну подругу, як хотів би мучитися всім серцем, скажімо, навіть цього ранку, коли побачив за вікном перший сніжок.

Розпачливо задзвонило в коридорі. Лідія Іванівна так і застигла на півслові, розгублено закліпала очима.

— Що, урок закінчився? А як же бути з новим матеріалом?

— Лідіє Іванівно,— підвівся Крикун.— Ви не турбуйтеся, дайте нам тему, а ми самі підготуємося.

— Ну, добре,— погодилась вона.— Будемо вважати, що всі тепер зрозуміли значення Тичини для нашої культури. Урок можна вважати закінченим. Тепер хочу спитати вас поза програмою. Петькун, це й тебе стосується.

— А я слухаю,— підкреслено випростався учень.

— Уявімо собі таке. Після перерви в класі праворуч буде виступати Павло Григорович Тичина. В класі ліворуч — вокально-інструментальний ансамбль. Вас запрошують туди й туди. Куди б ви пішли?

— На ВІА! — гримнуло так, що от-от наче впала б стеля. Лідія Іванівна мовчки сіла за стіл і від образи за улюбленого поета ледве стримувала сльози...

Через кілька хвилин уся група простувала до автобуса. Трійка друзяк відокремилася, щоб обмінятися останніми новинами. Петькун не втримався і знову запитав:

— Ні, ви мені поясніть, за що мені двояка вліпили?

— Ти таке молов, що і з класу можна б вилетіти, — засміявся Віктор. — А вчителька лише почервоніла. Здорово їй авторитет підмочив.

— Іди вже, — дав запотиличника Грицько. — Нічийого авторитету я не хотів підмочувати. Тим більше, що вона мені подобається.

— Це ж не цілуватися, а уроки вчити, — Віктор відскочив убік, уникаючи ще одного удару.

— А я б на Тичину пішов подивитися, — несподівано устряв у їхню суперечку Олег. — Це ж подумати тільки, яка людина приїхала б до нас у Приморське. Таке раз на віку може бути.

Петькун почухав потилицю, прикидаючи, куди б і собі рушити.

— Видно, і я б із тобою пішов. А тих ансамблів розвелосся зараз, як грибів після дощу. Хай іде туди Вітя, він меткий до танців.

— Ні, хлопці, так негоже. Куди ви, туди і я.

Дійшовши згоди, друзі підбігцем подалися на зупинку, до якої вже підрулював старенький автобус...

XV

Найбільше не любив Ярополк Іванович налаштовувати стосунки з тими, хто відповідав на базовому комбінаті за практику учнів профтехучилища. Здавалося б, що простіше: ваше училище, для вас же готує робітничий клас, а от як це робити — ніхто конкретно не знав. Мовляв, ви там педагоги, ми дали вам кошти, збудували навчальні корпуси, ось вам виробничі об'єкти — ідіть і працюйте. У нас державний план, за який питають, у нас введення потужностей, безконечні ремонти, заміна старого обладнання прогресивним, сотні різних справ щодня, і від них нікуди не втечеш, ніде не заховаєшся. А училище коли й муляло очі комусь із керівників комбінату, то хіба тоді, коли в ньому ставалася якась надзвичайна подія.

Групи мулярів, слюсарів, токарів чи плиточників, ледве навчившись тримати інструменти в руках, ставали до роботи, з ними було легше. А от із майбутніми металургами доводилося сушити голову постійно, і чим ближче підходила післянавчальна практика, тим

смутнішою виглядала її перспектива. Від хлопців відмахувалися, як від осінніх набридливих мух, або змушували переливати з пу-стого в порожнє, аби чимось заповнити час. Певна річ, од такої практики нічого доброго учні не могли мати, і Морочковський ви-рішив зайнятися цією справою.

Директор комбінату виявився й того дня страшенно зайнятий, помимо всього іншого ще й збирався до Москви на якусь нараду, і секретарка порадила завучеві звернутися до його заступника. Мо-рочковський відхилив спарені двері й рішуче ступив до кабінету. Заступник директора, який супроводжував їх у ливарний цех під час недавнього суботника, виявився на диво привітним. Вислухав-ши, з якими клопотами забився до нього завуч, безпорадно розвів руками:

— Коли б тільки ця проблема, коли б тільки ця! Ми вас розумі-ємо, але й ви нас постарайтеся. От треба провести реконструкцію основних виробничих потужностей, причому, не припиняючи ро-боти. Дають нове обладнання, а цехи які? Ті, в яких ще Макар Ма-зай рекорди ставив. Це раз. Робітників переучувати треба, техні-ка ж нова.

— То й присилайте до нас в училище,— перебив довгу тираду Морочковський.— Треба спільно, Георгію Сергійовичу, спільно.

— Е, ні, ваше училище не годиться, у вас у самих верстати допо-топні, аби перші навички людям дати. Тут, брате, проблема не на-шого рівня. Що ж його робити з вашими учнями?

— Мені здається, що вони скоріше ваші, комбінатські. Ми ста-раємося дати їм теоретичні знання, повноцінними людьми випу-стити у світ, а от як вони працюватимуть, то вже справа базового підприємства. І в даному разі група металургів опинилася без на-гляду, без допомоги виробничників.

— А майстер Крук?

— У нього свого мартена вдома немає. Та й, признатися, не ду-же він охоче возиться з хлопцями.

— Що ж мені робити зараз — зустрічати поставщиків чи бігти в мартенівський? — знову розвів руки Георгій Сергійович.

— Ні, робіть перше. Я прийшов домовитися в принципі. Випаде вільна хвилинка, видайте окремий наказ по комбінату, от ми й бу-демо на нього спиратися, коли дійде до конфлікту. Зрозумійте, ми всі відповідаємо за долю учнів, за долю молодого покоління.

— Ех, мені б ваші клопоти,— гірко похитав головою молодик і вхопився за телефон, який увірвався в їхню розмову.

Морочковський попросився і вийшов з кабінету. Глянувши на годинника, згадав, що якраз нині в мартенівський має приїхати група його учнів і вирішив піти туди.

Як і передбачав, хлопці були в цеху, сиділи на лавах, збайдужіло обводили стіни очима. Побачивши завуча, посхоплювалися.

— А де майстер Крук? — запитав Морочковський, перекикуючи одноманітний гул цеху.

— Сказав, що пішов у справах, — у тон йому загукав Сашко Крикун, ніяковіючи на виду, що він, як староста, нічого не може зробити, аби забезпечити свою групу нормальною роботою.

— Знаємо ми його справи, — махнув рукою Петькун. — Тут у нього друзі залишилися, от і почвалав до них потеревенити.

Морочковському стало не по собі: хоча б тобі якусь ініціативу проявив Степанович, де не треба, уміє покричати про робітничу честь, а тут...

В побутовці, обклеєній плакатами та закликами, просяклій димом, за широким, наспіх збитим столом сиділо з десяток вільних од роботи людей.

Тут було набагато тихіше, тому так лунко гриміли кістяшки доміно.

Крук якраз відвів очі від столу, на якому зміївся довгий рядок чорних кістяшок, і побачив Морочковського. Аж скривився старий, наче хто щавлю свіжого поклав йому на зуби: і тут не дає передиху. Та вирішив продовжувати гру до кінця — не в його літа підскакувати при появі начальства, тим більше, що поруч люди.

Ярополк Іванович навис над столом.

— Граєте, Карпе Степановичу?

— Еге ж, граю, — з усього маху врипіжив кістяшкою, наче зло зігнав на дереві.

Морочковський промовчав. Не хотілося відгукувати старого майстра з побутовки, бо той може таке відколоти, що потім обом буде соромно. Вирішив почекати завершення гри.

У Крука до приходу Морочковського гра йшла добре. Але з появою завуча він почав нервувати, покрикувати на свого напарника, доки той не зірвався:

— Карпо, ти що, корову програєш?

— Не корову, а козла, — відпаривував Крук. — Давай останню дамо оцим голопуцькам, бо й робота не жде.

Цією фразою він ніби хотів заспокоїти Морочковського, аби той не піднімав шуму, і Ярополк Іванович спокійно стояв осторонь і чекав, доки чиясь рука не вгатить кістяшкою від душі, торжествуючи перемогу.

Останнім ударив Крук.

— Все, рахуй очки.

— І так відомо, що ми програли, — сипнув доміно на стіл один із супротивників. — Сьогодні ви зверху.

— А ми з Карпом ось уже тридцять літ зверху, — зареготав задоволено сивань, приклеюючи сигарету до нижньої губи.

— Карпе Степановичу, там вас люди ждуть, — обережно втрутився Морочковський.

— Кажеш, люди ждуть? — звів вигорілі брови Крук і повагом оглянув присутніх. — Ну, коли ждуть, то треба й іти. Не люблю бути винним...

У безкінечному високому коридорі Морочковський зупинився.

— Степановичу, треба б і совість мати.

— Про яку совість ти говориш? — скипів Крук.

— Про робітничу. Привів тридцять чоловік у цех і покинув напризволяще, хай по кутках тиняються. Чи не болить, якими неукामी хлопці будуть?

— Звідки тобі знати, ким вони стануть? У цеху свої закони, і ламати їх нікому не дозволено. Хай у підсобниках походять.

— Так і цього ж немає.

— А ти хотів, щоб через місяць-другий їм доручили завалку шихти чи й вариво випускати? Сказав, хай помучаться, так і буде. Он Марко розкаже тобі, скільки місяців у металообробці порпався, доки я його до себе підпустив.

— Ні, товаришу Крук, так не буде, часи не повторюються.

— Знаєш що, не лякай мене, у війну не злякався, а тепер.

— Ніхто вас не збирається лякати, але про совість варто пам'ятати кожному.

— А, знову про совість, — удавано спокійно відмахнувся Крук, хоч розумів, що дав маху. — Зараз я тих пацанів так завалю роботою, що ніколи буде думати про гульки.

Морочковський не пішов слідом за Круком у цех, вважаючи, що так буде краще — ніхто з учнів не подумав, ніби він силою привів до них майстра. Замість того майже механічно подерся крутими сходами нагору, аби звідти, з висоти десятого поверху, помилуватися мартенівським.

Уже згори побачив, як Крук вимахував руками перед розімлілими хлопцями, віддаючи якісь накази. Учні вайлуватого вилаштувалися в шеренгу, тоді майстер упевнено підступив до старшого горнового Марка Пекельного й почав вичитувати щось і йому.

— Розходився старий, — подумки усміхнувся Морочковський.

Марко розводив руками, доки не надійшла пора кидатися до печі. Тоді Крук владно повернувся до шеренги і щось скомандував.

Усі повернулися і зникли в широких воротах, які вели до підготовчого цеху. Певно, таки рушили сортувати металообробку. Що ж, і з цього можна починати, зайвих рук на комбінаті немає, а так хлопці знатимуть, де що лежить і що звідки приходить на плавку. Та й не кожному з них доведеться стояти біля мартена. Адже тут десятки професій, без яких не виплавиш сталі.

Ярополк Іванович подумав, що треба сьогодні ж підготувати проект наказу про практику й передати його дирекції комбінату. Та вказати обов'язки училища й базового підприємства, щоб не віддавати хлопців на волю випадку.

Двиготів велетенський цех, гарячі протяги гуляли між могутніми залізними фермами, які утримували піддашини, люди згори здавалися Морочковському маленькими комашками — наче побережани колись із капітанського містка, коли корабель був далеко від берега. І дивом здавалося, що такі-от комашки, згуртовані спільною волею, володіють оцим титанічним творінням, яке за століття піднялося од печерного вогню ям-ливарень у лісових руднях до підхмарних печей.

Свистів стиснений кисень, гула, як постогнувала, від власної жароти мартенівська піч.

XVI

Зранку задула низівка, і всі дими заводів і фабрик почало притискати до міста. Все вкуталося нудним туманом, який не давав вільно дихнути, той туман заховав сизе море, широку затоку біля комбінату. В такі години господині похапцем знімали білизну зі шворок, наглухо зачиняли вікна й балкони, аби хоч таким чином перебути рукотворну напасть.

Під обід піднялося низьке сонце, але й воно не могло розігнати густу поволоку.

Капітан «Добриніна» Василь Петрович Гудь відпочивав у каюткомпанії. На газовій плиті грівся пузатий чайник, за ілюмінаторами хлопотіли дрібні хвилі, розбиваючись об бетонний причал, за ними крізь металеву сітку огорожі проглядалися височенні очереги з мертвими закостенілими волотками, вітер кублив їхні верхівки, над якими бовваніли стіни цехів. Усе це, крім багатоденної втоми морського переходу, навіювало на бувалого моряка меланхолію, він сидів біля ілюмінатора і намагався вгадати, коли ж на решті засвистить чайник. Та газ вибивався з горілки надто слабким розквітом і треба було додати йому сили, але полишати насиджене місце не хотілося. Та й куди поспішати, якщо віднині життя його вкоротилося до цієї ось спокійної точки, що ні на якій наймасштабнішій карті не позначена. Тридцять чотири роки як один він борознив моря й океани, а тепер змушений прирости до берега. І то добре, що нині настановили його капітаном оцього судна, на якому мотористом сходив двічі довкола земної кулі. Чи не тому й почувався на ньому отак по-домашньому, хоча й не вистачало шумливих заморських портів, могутніх штурмів і всіляких подорожніх пригод.

Ледве почав шуміти чайник, як пришвартоване судно кілька разів гойднуло — певне, котрийсь із рудовозів пройшов неподалік і розгойдав глибину. А Гудь сидів і згадував сліпучо-зелені тропіки, блакитні фіорди, у яких кожен камінець на піщаному дні висвічу-

вав проти сонця, напівоголених острів'ян, що галасливо вітали з берега їхній корабель. Тоді він був такий білотортий, мов аж вищий, оснащений найновішою науковою апаратурою для вивчення океанського дна, флори й фауни далеких островів, тоді він був молодший, як і сам моторист.

Що ж, часи міняються, як і кораблі та люди. Нині судно мало відійти у далекий рейс уже в новій ролі, як власність яхт-клубу Приморського і треба по теплу пофарбувати його, щоб зустрічні красені не звертали гидливо.

Хід машина не втратила, в цьому Гудь пересвідчився, коли переганяв судно з чорноморського порту сюди. Кілька днів дооформляли документи, Куликов, директор яхт-клубу, чортихався, куйовдив густу чуприну, а на дві останні ночі, коли вже ніби ніхто й не міг перейти їм дорогу, переселився з готелю в одну з кают — все ж на своїй території, з такими труднощами відвойованій у багатьох кабінетах.

Далі був веселий і майже неправдоподібний перехід по внутрішніх водах. Некомплектна команда, у якій було й кілька підлітків з яхт-клубу, змушувала Гудя хіба що на короткі хвилини склеплювати очі, аби його лоцмани не врізалися в зустрічний транспорт. Гадалося, муки закінчатся вдома, але не так сталося: ніде було швартуватися, кожне підприємство приберігало кожен шмат берега для своїх потреб, навіть базовий комбінат яхт-клубу відмахнувся від мореплавців. Добившись умовного дозволу, Гудь обережно провів «Добриніна» між бортами суховантажів, рудовозів до тихої стінки, яка, як виявилось, нікому не була потрібна, і зачепився кінцями за кнехти.

Тепер стій на приколі й чекай, доки дозволять виходити з затоки в море. І коли б це не для тих же заводських пацанів, які рвуться у море, коли б то була чиясь пустопорожня витівка...

Чайник засвистів, гукаючи Гудя, і в цей час кризь монотонний шум прорвався сигнал автомашини. Капітан виглянув у двері. На причалі стояли закіптюжені «Жигули» директора яхт-клубу. Чайник уже починав заливатися, і Василь Петрович кинувся до плити.

— Якраз на морський чай, — зустрів свого нового начальника.

— Який там у біса чай, — гнівно махнув рукою кремезний Куликов і стомлено сів на лаву.

Гудь за звичкою вирішив подождати, що той додасть, і заходився тим часом розливати ароматну рідину в чашки. А Куликов рвучко розгорнув папку на столі і тицьнув коротким пальцем у якийсь папірець із печаткою.

— Дожилися. Прокурор порту викликає нас із вами на допит.

— На який допит? — здивувався капітан.

— На нас надійшла скарга. Виявляється, ми не маємо права

швартувати тут свого «Добриніна». А де ж його подіти, на Кубань вести в плавні?

Гудь і сів, прочитав виклик і відхилився до стіни.

— Нічого не розумію. Кому ми тут заважаємо? Це ж не океанський лайнер по двісті тисяч тоннажу, не ракетносець, що може випадково пуск провести.

— От і ходімо разом пояснювати.

— Давайте зачекаємо, Павле Павловичу, старпома, хай прийме цю посудину. Та й хлопці з клубу на вахту мають заступити після занять.

— Хай йому грець, — закрив папку Куликов. — Будемо ждати...

Спочатку з'явилася група підлітків, зодягнених хто в що, але чимось невловимо схожих — може, отією підтягнутістю, націленістю, яка вирізняє людей ділових, захоплених цікавою ідеєю. Гудь швидко роздав завдання, і хлопці взялися за роботу: одні набирали у відра воду і мили палубу, інші взялися драїти мідні та похромовані деталі, кілька полізли в глибину корабля і вже звідти озивалися грюкотом. Прибирання стосувалося всіх майбутніх моряків, отже, ніхто не каверзував, не перекладав на іншого свою пайку.

Гудь задоволено усміхнувся:

— Якби примусово робилося, впевнений, що половина б утекла з борту, а так навіть одчайки працюють. Добрі моряки можуть із них вирости, це вже я вам кажу, бо набачився всяких.

Незабаром прийшов старпом, і Куликов з Гудем наказали йому пильнувати за порядком до їхнього повернення, а самі рушили до машини.

Що й казати, дуже не хотілося їм стукати в двері з написом «Транспортний прокурор», але іншого виходу не було.

Куликов шанобливо поклав перед дебелим чоловіком виклик і заговорив вкрадливим голосом, що на нього було зовсім не схоже.

— Просимо вибачити, може, ми запізнилися, а у вас якісь важливі справи...

Прокурор обсмикнув на собі випрасуваний формений піджак і глипнув на прибульців крізь окуляри в золоченій оправі.

— А ви вважаєте, що справа, у якій я вас викликав, не важлива? Куликов, так, здається? Так-от, ви глибоко помиляєтеся. Кожне порушення законності — це удар по державному порядку.

«Ну, тепер тримайся, не змовчить мій шеф», — подумав Гудь про Куликова.

— І який такий удар нанесли ми державі? — нахилився до столу директор яхт-клубу.

— Ви загнали свого корабля в заборонену зону — в порт металургійного комбінату, цим самим грубо порушили встановлені

правила по комбінату. Прокуратура цікавилася, чи є рішення дирекції комбінату про дозвіл на місце стоянки «Добриніна». Такого документа нема.

— Але ж я сам домовлявся із дирекцією про стоянку, хай скаже капітан.

— До справи підшивається тільки документ,— переможно блиснув на них прокурор.

Трохи збитий з пантелику, Куликов гарячково думав, як би відбити атаку. Справді, корабель не сірник, який викинув на пісок, розітер черевиком — і все. Але з другого боку, дозвіл таки був. Його дав заступник директора по транспорту, правда, давно.

— Ну, добре, нема такого документа. А куди підшити отих декілька десятків підлітків, яких ми вириваємо з-під впливу вулиці і готуємо з них кадри для військового флоту?

— Це ж для них і корабель вибили,— пішов на підтримку Гудь.

— Нічого не знаю. Ставте у себе на території яхт-клубу, щоб до нас не приходили скарги із комбінату.

— У нас мілка вода і причалу немає,— подав Куликов ще один аргумент.

— Нічого не можу вдіяти,— підсумував прокурор.

І тут директор не стримався. Хряпнувши папкою об стіл, мало не закричав:

— Так для кого ж ми стараємося? Заради наших дітей — і заводських, і комбінатівських, і тих, чиї батьки працюють в інших установах. Їх он скільки на обліку в дитячій кімнаті міліції! Чи вам невідомо? Їм би справу цікаву дати, а ми сперечаємося про місце для «Добриніна»...

— Чого ви на мене кричите? — загорівся нездоровим рум'янцем прокурор.— Я мушу закрити скаргу.

— То й закрийте скаржникові пельку оцими фактами. Подумаєш, комусь заважаємо ловити рибу з причалу.

— Без документа не можу дозволити.

Павло Павлович впав на стілець, корчачись од болю: виразка запекла так, що мало не втратив свідомість.

— Ну, добре, впряжу своїх юних романтиків у канати й потягнуемо волоком судно повз усе місто. Хай народ подивиться, до чого ми обюрократилися,— сказав він.

— Прошу вибирати слова,— загрозово звівся господар кабінету.

— Які слова, коли ви по живому ріжете! Ось підіть із нами й скажіть про заборону хлопчикам, якими очима вони на вас поглянуть.

— Ну, це вже занадто. Я не вихователь дитбудинку.

— А коли вас хто-небудь із вуличних забіяк вночі перестріне з ножом у руках, ви теж будете їм це говорити?

— Та що ви нагнітаєте? — уже закричав прокурор і підхопився з-за столу.

— Нічого я не нагнітаю,— підвівся Куликов.— Треба тверезо мислити — от і все.

Прокурор якось відразу зім'як, опустився в крісло і цілком мирно мовив:

— Ну, добре, умовили. Справді, корабель — не ваша особиста яхта, він же для діла поставлений. А скажіть, скільки у вашому яхт-клубі дітей із металургійного комбінату?

— Та, здається, дванадцять.

Прокурор замислився, а Гудь тим часом весело підморгнув директору, мовляв, пішло на мирову.

— Скажімо, так. Я напишу офіційного листа на дирекцію комбінату, щоб вона виділила місце для стоянки, а ви теж поклопочіться дістати дозвіл. А скаргу закриємо. Воно й справді, як подумати, ви ж за серйозну справу взялися.

— А я що кажу,— зрадів Павло Павлович, відчувши, що недаремно тривожив свою виразку.— Та ви самі виберіться колись подивитися, яких ми морячків готуємо — водолазів, суднових механіків, старшин шлюпок...

Прокурор щось написав і задивився у вікно. Зненацька різко повернувся до викликаних.

— Чорти його батька знають, правда, інколи за паперами живих справ не бачиш. От колись навідаюся в клуб, і на «Добриніні» в море вийдемо разом.

— Це можна,— ніби запросив Гудь.

— Тільки дозвіл все-таки візьміть,— сказав прокурор.

— Ясно,— кивнув Куликов і швидко рушив до виходу, наче боявся, що знову доведеться вести суперечку.

Уже в машині по дорозі до комбінатівського причалу, Куликов задоволено подивився на Гудя:

— Ну як?

— Ви молодець.

— Нічого, ми згодом бережок для всього яхт-клубу відвоюємо.

Незабаром попереду крізь димову завісу вони побачили високі очерети, що ніби розгойдували на собі їхній корабель, який ще годину тому вважався бездомним.

XVII

Морочковський намагався не лізти з розпитуваннями до Нужденного, хоча й не випускав учня з поля зору. Власне, таких учнів із важких сімей в училищі було немало. Він розумів: потрібно більше цікавих заходів для підлітків. Уважно вивчивши роботу

яхт-клубу «Альбатрос», він зрозумів, що саме в ньому треба зосереджувати позакласну роботу, а тому й намагався влаштувати туди побільше учнів свого училища. Добре, що яхтсмени облюбували бережок неподалік від їхніх корпусів. В усякому разі його хлопці охоче ходили після занять та у вихідні до клубу і якимось вирівнялися, стали спокійніші, ніби знайшли у новій справі вихід бунтівливим силам.

Звірившись у цій справі на Кияницю, який працював там тренером, Ярополк Іванович віддався навчальному процесові та особливо практиці на комбінаті. Дирекція таки видала наказ про практику.

Вчителям припала до вподоби енергійність нового завуча, який і сам не засиджувався в кабінеті, і іншим не давав сидіти. Спробуй не піти на заняття хору чи групи аеробіки, спробуй не готуватися до диспуту. В училищі залишалося все менше байдужих, і саме цього домагався завуч. Здається, вся невитрачена в морях і океанах енергія нарешті виплеснула з нього, заряджаючи кожного новими ідеями. Вчителі зі стажем інколи дивувалися: він же ніякої педосвіти не має, а от на тобі, зумів швидко виробити свій стиль.

Не маючи власних дітей, відірваний десятиліттями від землі, Морочковський і справді боявся, що не зрозуміє підлітків, які здавалися йому готовими в багнеті зустріти кожне чуже рішення, котре сковає їх волю.

Хлопці теж відчули, що ними цікавляться не за обов'язком служби.

Принаймні в групі металургів коли б хто й хотів викинути коника, то відразу б відчув вагу Петькунового кулацюри. Не треба й до старости апелювати, а тим більше до комсомольського комітету. Практичні заняття, правда, сягали не далі підсобних робіт, але ж і це називалося справжнім ділом.

Зате як здорово було отримати першу зарплатню за практику! Кияниця вилаштував тоді їх у класі й наказав, щоб не шуміли біля каси, вони ж таки майбутні горнові! Петькун і тут хотів рушити до каси перший, але Юрій Дмитрович посварився на нього і наказав старості, щоб усі підходили за алфавітом, як у відомості. Далі керівник групи повідомив, що їхній заробіток складає лише певну частину всієї суми, перерахованої комбінатом, але й тих грошей вистачить не лише на кіно, а й на подарунки рідним, так що хай кожен подумає, яку радість принести сьогодні в дім.

Грошей справді видали чимало, і Петькун розгублено зашарудів папірцями, стирлувавши своїх друзів у кутку.

— Куди їх тепер?

— Еге, куди, — радісно засміявся Чепіжний. — Я, наприклад, куплю собі нові кросовки, класні.

— Де ти їх купиш? — присвиснув Гриць. — Оті, що в нашому Приморському кльопають, через тиждень будуть без підошов.

— Піду в порт, там на руках і ракету купиш.

— Як же, там тебе ждуть.

— А я, хлопці, щось Іринці підберу, — втрутився в суперечку Олег. — Вона без нових іграшок жити не може.

— Хай батько старається, — і тут вставив своє Петькун.

— Даремно ти, Грицю. Батько припливе під кінець року, а це ще майже місяць ждати. Та тут і мені на кросовки вистачить.

— Ну, коли ви обоє за кросовками, тоді й на мою ногу щось підберемо, — зголосився Петькун. — Тільки діставати буду я сам. Знаю одного фарцовщика, він і шкуру з рідної матері віддасть, аби переплатив.

Пообідавши, хлопці рушили в яхт-клуб. Море було зараз закрите для вітрильників, проте й на березі роботи вистачало. Куликов вимагав не гаяти жодної хвилини, бо виходити в море можуть тільки сильні духом і тілом. Коли штормить, коли вітер вириває і в дорослих з рук фал, тоді нема на кого покладатися, тоді самому доводиться боротися за життя. Було ж минулого літа під час навчального виходу у відкрите море. Зненацька заштормило, і яхти збилися ближче до супровідного судна. І тут зліва по ходу сигнальний побачив якусь колихливу точку. Коли вітрильники наблизились, Куликов побачив юнака й дівчину, які з останніх сил трималися за борти яхти. Їх підбрали. Це були московські студенти, які хотіли підкорити водні простори, але не знали законів моря.

Група вже збиралася. В роздягальні, поряд із сауною, весело перемовлялися хлопці, за перегородкою сміялися дівчата, що теж готувалися в моряки. Зайшов Кияниця, вже в спортивній формі, з м'ячем у руці. Сьогодні була його черга тренувати яхтсменів.

— Всі зібралися?

— Всі! — гукнув верткий малюк, ускакуючи в двері.

— Ну, якщо Нагорний не запізнився... — всміхнувся Юрій Дмитрович. — Виходь на спортмайдан!

За звичкою глянувши на секундомір, тренер першим рушив із роздягальні.

Сніг, що випав два тижні назад, давно зник, і на березі володарював жовтий пісок, скільки й оком кинь. Непривітно тут в цю зимову пору. Аж не віриться, що колись пісок вигорить на сонці, а вода буде такою блакитною, що в дітей очі поглибшають до бездонності неба. Ніде ні людини, лише вдалині, де садки наближались до піщаної коси, ганялися одна за одною бездомні собаки — вічні супутники курортних міст і теплих країв. У западинці, де клубівці облаштували своє спортивне містечко, було так само похмуро. Багряне листя почало гнити і чорніти, слизило під ногами, голі кро-

ни дерев теж були слизькі і майже чорні від кіптяви, котра ховалася влітку під зеленим листям, а тепер нагло западала в око, бо вросла в стовбури так глибоко, що ніякі зливи не могли вже її змити.

— Цивілізація, — гірко зітхнув Кияниця і потягнувся поглядом до високих димів, що посмугували все небо над містом.

Оглянувшись на своїх вихованців, гукнув:

— Дівчатка — п'ять раз по малому колу, спершу повільно, далі з прискореннями по двадцять метрів, потім збираємося в лівому кутку площадки. Хлопці — десять раз по великому колу в середньому темпі, після половини дистанції прискорення, два останні кола — дриблінг, далі збір у правому секторі. Почали!

Олегові подобалися тренування. Він ніколи не бажав форсонути перед друзями, але й задніх не збирався пасти, як це було не складно — адже в групі були хлопці й старші, які по два-три роки ходили в клуб, отож їм не звикати до великих навантажень. Він біг у живому ланцюжкові хлопців, відчуваючи на тілі пружкість зустрічного вітру, легені переповнювалися киснем, тіло напружувалося, хоча тренери й наказували якомога більше розкріпачувати кожен м'яз; у тілі було стільки сили, що за черговим відштовхуванням можна було ніби і в небо злетіти. Він легко обходить на віражах важкотілого Петькуна, той хапав відкритим ротом повітря і просив не грати йому на нервах, бо кістки поламає, коли будуть боротися в залі. Але поступово ноги ставали не такі пружні, повітря збивалося твердим клубком десь у горлі, а серце наче вискакувало з грудей. На черговому прискоренні в очах починало тьмяніти, світ кружеляв, і він хіба що останнім зусиллям волі змушував себе не відриватися від бігунів. Різко збавивши темп, розслабляв ноги й руки, потріпував опущеними кистями, намагався не піднімати високо коліна і чекав Грицька, облитого потом у будь-яку погоду. Той нахилився вперед, наче хотів упасти, але вчасно переставляв ноги, на які знову падав центр ваги.

— Хоч ти не лети, — хрипів Грицько, витираючи піт з обличчя. — На чорта воно мені здалося! Хіба моряки по воді бігають?

Але то була тільки легкоатлетична розминка. Ледве віддихавшись, вони переходили до різних снарядів, підтягувалися на перекладинах, накачували прес на посірілих від старості лавах. За ними недремно стежив тренер. Та вони й самі в гурті не хотіли один від одного відставати, дух змагання переймав кожного.

Зате потім, коли кожен м'яз ставав слухняним, нічого кращого не було за імпровізований футбол. Тут уже не треба було нікого контролювати, і м'яч під ногами, виписуючи найнеможливіші зигзаги, лунко відгукувався на кожен удар.

Цього дня все йшло за планом. Уже починало сутеніти, коли змокрілі хлопці завершили футбольну баталію. Дівчатка теж об-

лишили ручний м'яч і простували до роздягальні. Петькун, накинувши спортивну майку на голову і зав'язавши її вузлом на грудах, підштовхнув Олега.

— А Світлана з тебе очей не зводить.

Золотокоса струнка дівчина, яка вела колону, зиркнула на них і швидко відвернулася, мабуть, почула репліку. Та Олегові й справді здалося, що дивилася вона тільки на нього. Проте він удавано байдуже відбився:

— Не звертай на інших, коли тебе стосується.

— Та, їй-право, на тебе. Хочеш, зараз перепитаю?

— Грицю, відстань із своєю Світланою, тут і так ледве ноги тягну.

А що, як і справді ота Забужко, дівчина з якогось іншого училища, не байдужа до нього? Тільки ж сама не скаже, а до неї підступитися — треба блекоти наїстися.

Дівчина вже заховалася в душевій, і Олег махнув на все рукою.

— Петькун! — гукнув Юрій Дмитрович, знімаючи свисток із шворкою з шиї.

— Слухаю, — різко зупинився Гриць.

— Візьмеш кількох учнів, перевірите, чи добре закріплені яхти з ялами. Шторм синоптики обіцяють, щоб не поносило в море.

— Ясно, Юрію Дмитровичу, зробимо.

Тренер піднявся на другий поверх в інструкторську кімнату, а троє друзів, викупавшись, рушили надвір. У вузькому коридорі знову з'явилася Світлана. Гриць навмисне притиснувся спиною до стіни, наче пропускаючи дівчину, і Олег опинився віч-на-віч із нею.

Світлана розгадала Петькунів маневр і несподівано по-дитячому показала хлопцям язика.

— Ого-го, дитячий садок, — зареготав Петькун, але Олегові стало шкода дівчини — навіть чіплятися, вона ж іде собі куди треба і на них нуль уваги.

Він таки глянув крадькома їй услід, але побачив лише спортивну сумку над синім плащем та гриву золотавого волосся, що виривалося з-під в'язаної шапчини.

— Матроси Нужденний і Чепіжний, за мною! — загорлав Гриць. — Приготуватися до перевірки матеріальної частини поки що не орденосного яхт-клубу «Альбатрос». Доповісти про результати мені, а я вже далі товаришу Кияниці.

— Завжди готові! — в тон йому гукнув Віктор, витягуючись на носках.

— Дорослі кажуть у таких випадках «Єсть!», матрос Чепіжний. Оголошую два наряди поза чергою, мити береговий гальюн.

— Єсть! — ще дужче виструнчився Віктор і чимдуж кинувся до дверей.

Вітер почав накочуватися з моря. Над містом тремтіла заграва, яка ніби прагнула продовжити світловий день, тягнучись слідом за сонцем, від якого лишився тільки широкий маревний слід на горизонті. Хлопці рушили берегом увліво, поклавши собі обстежити спершу низку ялів, а потім яхти, які розташувалися ближче до річкового теплохода, викинутого штормом на косу.

Сторожі сторожами, але керівництво яхт-клубу вирішило довіритися і масивним замкам. Хлопці повільно підходили до самої води, натягували ланцюг, пробували замок, заглядали через борти і вже коли впевнювалися, що все гаразд, крокували далі. Чорні тіні вітрильників були якись печальні без лопотіння вітру, без стрімкого ходу, та й вогке повітря не навівало на яхтсменів-початківців жодного спомину про далекі походи: все це було попереду, до справжньої роботи доведеться чекати всю зиму.

Олег вдивлявся в тьмяні назви суден. Ось похитується на хвилі «Русь», там он причаївся «Мир», далі вилаштувалися рядком «Сонет», «Зодіак», «Одіссей»... А та он, більша за розмірами, яхта невзабарі буде їхньою гордістю, треба тільки доклеїти пластик та випробувати на внутрішній воді.

З вікна на другому поверсі поруч із ними проліг потік світла.

— Ну, як там? — гукнув Кияниця, перехилившись через підвіконня.

— Та поки що все гаразд.

— Обдивляйтеся далі, зараз і я спущуся.

Замки скрізь були на місці, і хлопці полегшено зітхнули. Коли підходили до теплохода, Олег згадав, як ховався тут, як свистів тоді осінній вітер, торохкотів металом, і йому закортіло залізти всередину, посидіти знову на капітанському місці.

— Ідея, — зупинився біля високого борту.

— Яка ідея? — невдоволено прогук Петькун. — Додому пора. Поки доїдемо...

— Та ми лише на хвилину, посидимо всередині — і гайда.

— Ну, хіба на хвилину, — здався Гриць, хоч йому й самому кортіло заглянути в корабельне господарство.

Метал холодив руки, ковзався під ногами, але вони один за одним опинилися на перекобоченій палубі. Двері в рубку були причинені. Олег взявся за ручку.

— Підожди, я присвічу, — зашарудів у кишені Гриць. — Там же чорт ногу зламає, ніч...

Олег штовхнув двері й просунувся всередину, за ним перечепився через поріг Віктор. Блиснув сірник у руці Гриця, і всі троє посунули до напівовального пульта.

— А тут і справді, як дома, — засміявся Віктор, хапаючись за якийсь важіль.

І в цю мить за ними різко дзвякнули двері. Хлопці повернулися назад і оторопіли: проти дверей височіла чиясь постать, у блимкомо світлі сірника лоснилося довге тонке лезо ножа.

— Ша, пацани, ні звуку, бо кишки на перо намотаю,— просичав незнайомиць.— Довго ж ви сюди йшли, дорогі мої браточки.

Петькун спробував підняти сірника вище, але він уже догоряв, і хлопець засичав од болю, так і не роздивившись нічого. Зате останні спалахи впали на його обличчя, і незнайомиць глухо засміявся.

— От кого не сподівався тут припутати, так вас.

— Ігор! Сохатий?!— мало не заверещав Гриць, радіючи, що все обійшлося.

— Точно, морячки, точно,— знову засміявся Ігор і аж тоді опустил ножа.— Сідайте, ви мені якраз і потрібні.

Віктор злякався так, що в нього почали стукотіти зуби, і він, щоб не видати себе, вхопив підборіддя обома руками та так і опутився на крутлявий стілець. Олег спершу теж відчув тремтіння в ногах, але швидко вгамував його, а коли торкнувся плечима до прохолодної стіни рубки, й зовсім заспокоївся. Натомість у ньому почало наростати відчуття відрази до оцього молодика, який змусив їх із Грицьком нести краденого чемодана. І тільки Петькунові, здавалося, було море по коліна — він зразу ж поліз у розмову.

— Якщо чемодани красти, не підемо. Знаєш, як ми натерпілися страху?

— Добре, що в штани не напустили. Ех, не буде з вас людей,— похитав головою Сохатий.— З ким я зв'язався! Ну, ша! Тугрики при собі є?

— Які тугрики?— озвався Олег.

— Гроші, затамив?

— Та де в петеушників тугрики?— удавано поскаржився Петькун.

— Скільки є, на перших порах. Вивертай склади.

«Ех, бігали наші кросовки»,— подумав Олег і перший поліз у кишеню, де лежала зарплата. Витягнув скручені рурочкою папірці і протягнув їх Ігорю:

— На ось, зарплата.

— Ого заробив! А ви чого мовчите? Чи пером полоскотати?

— Я що,— забелькотів Віктор.— Я, як і всі.

— Віддавайте, хлопці, ми ще заробимо,— безнадійно мовив Олег, якому кортіло пошвидше вирватися з тісного приміщення.

— А як же кросовки? — спитав Віктор, виявляючи незадоволення тим, як повертається справа.

— Босий побігаєш, зима коротка,— кинув на пульт свої кривні Гриць.— Ми голі, як королі, тепер можемо йти додому.

— Е ні, візит не закінчено,— похапцем запхав гроші в кишеню Сохатий і весело підхихикнув.— Де ключі від якоїсь посудини?

— В інструкторській, а що? — здивувався Петькун.

— А те, що мільтони на хвіст сіли, зрозумів? І вибратися звідси можна хіба що морем. Хай на Кубані пошукають.— Сохатий поклав фінку на полицю і закурив.— От так, пацани. Один із вас че-ше в інструкторську по ключ, двое залишаються зі мною. І спробуй не повернутися, хтось тут поплатиться. Мені губити нічого.

— Та ти що, Ігоре! — широко обурився Гриць.— Невже не довіря-еш нам?

— Довіряла миша котові. Я, пацани, зараз у такому капкані, що й рідній матері не повірю. Так що хто з вас прудкіший?

Ніхто не хотів викрадати ключа, хоч і перспектива залишитися в заложниках теж не вабила. Петькун почухав потилицю і зітхнув:

— Ех, була не була, візьму гріх на свою душу.

— Молодець, із тебе можуть бути люди,— нервово затягнувся Сохатий.

— Дай і я на дорогу засмалю, бо там такий вітер, що й вогнище погасить.

— Засмалюй, та дивися майбутні вуса не обсмали.

Вузький синюватий промінь вирвався із запальнички Сохатого, і в ту ж мить двері теплохода різко відчинилися. У отворі постав Кияниця. Він легко застрибнув на палубу і мав можливість непомітно зачaitися під дверима й почути кілька останніх фраз. Із слів незнайомця відчув, що його учням щось загрожує. Його очі встигли помітити дві зігнуті над вогником постаті, в кутку ще дві. Одна із них раптом різко смикнулася, клацнувши запальничкою, і в ту ж мить друга голосом Петькуна страшно верескнула, відкинута ударом під стінку.

— Мовчати! — гукнув незнайомиць.— Поріжу, як поросят!

Кияниця встиг помітити, як високий на зріст незнайомиць шас-нув за спину рукою, і проти західних відблисків сонця саяннув ніж. Тренер був добре обізнаний із прийомами самбо і не боявся зброї, але він не знав супротивника й тому вичікував, намагаючись спровокувати перший удар.

— Кидай ніж! — скомандував Кияниця.

— Зараз, тільки спершу кишки твої намотаю, щоб не сунув носа куди не слід,— озвався Сохатий, певне, вибираючи момент для нападу.

Притулившись до одвірка, він гарячково водив фінкою поперед себе і водночас зиркав на трьох підлітків, які застигли в кутку. Йому справді тепер не було з чого вибирати. Він зробив короткий ви-пад через поріг, але Кияниця чітко ухилився й спробував перехо-пити кисть нападника. Не вдалося! Обое знову застигли, плануючи новий прийом. Кияниця вирішив відступити крок, ніби звільняю-

чи вихід. І тут нерви Сохатого не витримали. Він миттю вихопився на палубу, наставивши ніж, і тут же потрапив на прийом, після якого, як правило, кістки доводиться вправляти спеціалістам. Кияниця різко ухилився вліво від удару, підсів, обома руками перехопив руку з ножем вище ліктя і смикнув на себе, водночас завдавши ногою в пах такого удару, що Сохатий дико закричав і гримнув на палубу. Ніж тонко дзвизнув і полетів у пісок.

Для певності Кияниця завів Сохатому правицю за спину й осідлав зверху. Той стогнав од болю, крутився на рифленій палубі, роззираючи собі щоку, але нічого не допомагало.

— Хлопці, бігом до телефона, дайте знати в міліцію! — гукнув Кияниця.

Нерозлучна трійця обережно, боком протиснулася повз них і спустилася з теплохода. Ніби відчувши безпеку, припустили з такою швидкістю, що коли б хто засікав на секундомірі, то й рекорд міг зафіксувати.

Саме в цю мить їм напереріз з крутого відкосу, що нависав над в'юнкою дорогою, пробилось потужне світло фар. Машина їхала швидко, незважаючи на сутінки. Юрій Дмитрович помітив на борту жовту смугу й загукав хлопцям:

— До машини біжіть, до машини!

Через кілька хвилин троє міліціонерів були на борту теплохода. Вони одразу ж одягли на Сохатого наручніки. Учні стояли далеко на березі, боячись потрапляти на очі заарештованого, аби, чого доброго, не виказав їхні гріхи, а він, проходячи повз Кияницю, сплюнув згустком крові і просичав:

— Походи на волі. Вийду — порухуємось.

— Давай-давай, — підштовхнув його старшина до машини.

Аж тепер Кияниця відчув, як розм'якло все тіло, як м'ясо стало на душі.

— І як він міг сюди забитися? Розумієте, всі їхні сходки обшарили. Як у воду впав, — сказав лейтенант, ретельно оглядаючи місце поединку.

— А що воно за один? — спитав Кияниця.

— Злодій. Два рази сидів за крадіжки й не покався. Тепер доведеться втретє. Вони тут за тиждень два магазини обчистили. Ну, двох ми взяли, а цей ще гуляв. Спасибі вам за допомогу.

Кияниця хитнув головою:

— Він тут вимагав у моїх учнів ключі від яхти.

— Ти ба? — здивувався лейтенант. — Все ми вирахували, вокзали перекрили, дороги, а він, видно, морем хотів чкурнути.

Міліцейська машина, гребнувши колесами пісок, помчала під гору, а Юрій Дмитрович підійшов до учнів. Вони водночас захоплено й винувато дивилися на нього, наче не вірили в те, що сталося.

— Злякалися? — усміхнувся Кияниця.

— Та щоб дуже, то й не встигли,— промимрив Петькун.

— Але дрижаків нахапали. Ну, нічого, з такими краще не стрічатися.

І тут Нужденному неймовірно захотілося розповісти Юрію Дмитровичу усе. Відчував, що коли не вилле душу, то не зможе дивитися йому в очі.

— Юрію Дмитровичу, ми знаємо того чоловіка, його звать Ігорем.

Обоє хлопців закам'яніли.

А Олег, затаючись, почав розказувати про їхнє знайомство. Чим далі слухав Кияниця, тим суворішав на виду. От, виявляється, куди потрапили його учні! Ще кілька крадіжок, і заgrimіли б хлопці в колонію.

— Скажіть чесно, не ви його на теплохід запросили?

— Та я пісок можу їсти, цілу пригорщу з'їм, коли брешу, не знали ми нічого,— загукав Петькун.

— Ну, так от що я вам скажу, братці. Влипли ви в історію. Але це наука на майбутнє.— Трохи помовчав, наче виважував подальші слова.— Давайте домовимосся. Я нічого від Олега не чув, ви нічого не робили. Якщо на суді той Сохатий захоче втопити вас, доведеться захищатися. А так щоб ніхто більше ні дома, ні в училищі не знав. Не туди вас повело, але тепер давайте подумаємо, як далі жити. Згода?

— Згода,— зніяковіло мовили друзі.

Вони рушили під гору, ледве волочачи неслухняні ноги. Олег понуро крокував за спиною у вчителя й ледве стримував сльози.

XVIII

Наближався Новий рік. Училище готувалося до свята. Щовечора в актовому залі допізна світилося — там тривали репетиції хору. Правда, це була нелегка справа — змусити звучати злагоджено півсотні голосів, особливо хлоп'ячих, але керівник хору, Мусій Кирилович, старався як міг. Одне, чого ні він, ні хтось на його місці не зміг би зробити, так це знайти на відкриття гарну пісню про учнів профтехучилища.

Сашко Крикун перепитав і свою групу, чи хтось не співав, часом, у школі, але Петькун лише зневажливо гмикнув:

— Що ми, діти, щоб горло надривати? Іди шукай серед дівчат, їм сам бог велів пісні виводити.

Але Нужденного таки не минула доля. Якось Ярополк Іванович запитав учительку української літератури, хто з учнів добре знає предмет, і вона вказала на нього. Морочковський гукнув учня до себе в кабінет і запропонував щось вивчити для концерту. Олег

спершу віднікувався, боячись насмішок друзів, але потім згодився: треба ж комусь і від їхньої групи виступити.

— А що прочитати? — тільки й запитав він завуча.

— На свій розсуд, Олег. Це ж не на оцінку.

Нужденний згадав чомусь урок, на якому засипався Гриць, і мовив:

— Ну, коли так, то я візьму щось із Тичини. — Помовчав трохи, а потім запитав завуча, до якого після всіх подій ставився з особливою повагою:

— А батьків можна запросити? Знаєте, якось воно певніше, коли свої...

— Не можна, а треба. Ми взагалі маємо намір цей концерт дати батькам, хай почують, чим ми тут займаємося. — Морочковський пильно придивився до Олега. — А що, твій батько теж вертається?

— Вчора принесли телеграму. Якраз за два дні до свята його корабель швартується в порту.

— Так це ж здорово! — Завуч на мить задумався. — Знаєш, Олег, а я й досі не можу звикнутися, що полишив море.

Телеграма справді прийшла тільки вчора ввечері. Ледве випровадивши листоношу за двері, мати вскочила в кімнату і весело задукала:

— Діти, танцюйте! Батько прислав телеграму. Ану давайте разом прочитаємо.

— Татко прислав, татко! — затанцювала Іринка й кинулася матері на шию.

Мати пригорнула доньку однією рукою, а в другій, витягнутій уперед, затиснула папірець:

— Та дай же мені прочитати, що там наш татко пише.

Олег намагався не виказати, як у нього в грудях затьохкало серце і що йому самому хотілося пройтися напружидки по кімнаті. Він, здається, вже пробачив усе матері, але кожного разу, як мова заходила про батька, замикався в собі, наче будував непроникну стіну між скривдженою душею і світом.

— Олег, ану візьми прочитай, а то наша Іруся дуже щось жирує сьогодні.

— І не жирую я, а просто радію, — скочила мала на підлогу і перебігла до Олега, який вже розгортав сіренький папірець.

Спочатку пробігти весь текст очима, він прочитав: «Приморське Садова дванадцять Галині Нужденній Буду двадцять восьмого грудня сімнадцять годин Цілую Іру Олега Капіган Нужденний».

— Діти, а скільки днів залишилося до приходу татуса? — спаленіла на лиці мати.

— Не знаю, багато-багато, — заплескала в долоні Іринка. — А я хочу, щоб завтра був, або сьогодні, або зараз.

— Ні, ти скажи точніше, скільки днів? Не знаєш? Ось ми братика попросимо.

Олегові теж було радісно, але він, прикинувши, стримано мовив:

— Із сьогоднішнім сім.

— Бач, Іринко, це вже не так багато, як було колись. А що ж ми приготуємо татусеві? А я знаю: спечемо величезного пирога, а на нього поставимо багато-багато свічок, щоб Дід Мороз нашу хату не минув, коли ми вчотирьох до столу сядемо.

Олег вирішив одразу ж поділитися радістю з друзями. Прихопивши Віктора, обоє гайнули до Гриця.

Той уже грів місце в ліжку і ліниво потягнувся, відгукнувшись на звістку.

— Ну й добре, мене візьмеш, коли йтимеш зустрічати.

Олегові стало прикро, що товариш так байдуже відреагував на його радість. Він повернувся і хотів вийти з хати, коли ж до Гриця, мабуть, дійшло, що дав промашку.

— Та куди ти біжиш? Дай очі розлупати. Бабуся кудись до подруг пішла, а я оце приліг,— сказав він.

— То й лежи,— буркнув Олег.

— Не кип'ятись, матрос Нужденний. Зараз я натягну штани, підемо потиняємось. Хочете, сходимо на нашу могилу, на море глянемо?

— Я хоч зараз,— весело відгукнувся Віктор. Його мати заступила на другу зміну і мала повернутися не скоро.

Їх, як колись і Морочковського, тягнуло до скіфської могили.

Петькун, тицьнувши хлопцям по прянику, вивів їх із хати і розмашисто рушив до моря.

Було ще добре видно, але пронизливий вітер позаганяв людей у теплі хати, лише поодинокі перехожі з торбинами та авоськами поспішали додому. Швидко проминули Садову, за нею починалася Курганна. Віктор несподівано зупинився і зареготав. Озирнувся Гриць.

— Що, блекоти наївся?

— Де її візьмеш зимою? Хлопці, я згадав, як ми отого інтелігента коло глинища покачали. Он там,— показав рукою.

— Го-го-го! — заgrimів Петькун.— Я йому кулак показав, а він мені про самбо. Го-го-го!

Олегові стало неприємно від згадки про журналіста, і він вирішив перевести розмову на інше.

— Ніхто не чув, як там суд закінчився?

— Тютя я! — ляснув себе по лобі Гриць.— Зустрів сьогодні одного кореша, він у порту часто пасеться. Так він мені сказав, що після того, як нас викликали для свідчень, Сохатий ніби зізнався у крадіжках, але про нас ні слова. І на суді мовчав, усе на себе взяв.

— Молодець! — вихопився Віктор.

— Еге ж, охота йому нас виказувати, щоб підшили ще одну статтю — за втягування в злочини неповнолітніх.

— А-а,— полегшено зітхнув Олег.— Ну, тепер, хлопці, під ножем ніхто не примусить чуже брати, хай краще ріже.

— Різать не заріже, а синців наставити може,— знаюче заявив Петькун.— Самі ж бачили, які там кадри. Тільки Лера нічого,— підштовхнув Нужденного.

— Ану тебе,— вихнув той плечем і відвернувся.— Давайте краще наввипередки на могилу. Помчали!

Різкий вітер остуджував обличчя, ноги ковзалися на скрижанілому схилі, але трійця захекано і вперто вибиралася на могилу, чіплялася за вцілілі стебла бур'яну, знаходячи найменший виступ, щоб із нього продовжувати навальну атаку. Найдужче сопів Петькун, ледве не падаючи на коліна, але таки добре відстав. А Олег, чуючи за спиною хрипке дихання Віктора, все надавав та надавав, доки не помітив, що сиве небо почало ширшати над зрізом могили, його ставало все більше, а землі все менше. Тоді він зібрав останні сили і з переможним криком видряпався на вершину.

Та, на його здивування, їх місце було зайняте. На протилежному зрізі, ближче до моря, стояло двоє — хлопець і дівчина. Почувши несамовитий войовничий крик, вони обернулися і не могли приховати чи то подиву, чи переляку.

— Хух! — вихекнув і Петькун, слідом за друзями подолавши підйом.— Ми скіфи, ми скіфи!

— Тихше ти, налякаєш,— мовив Олег, очима вказавши на хлопця й дівчину.— Тут уже й без нас скіфи завелися.

Петькун придивився. Хлопець був у довгому пальті і в шапці, дівчина вся в червоному, наче останній промінь сонця. Але ні його, ні її він ще ніколи не бачив, і в душі заворушилася злість: чого це чужаків занесло на їхню могилу? Отож, ледве перевівши дух, Петькун рішуче попростував до незнайомців, супроводжуваний друзями.

Хлопець, трохи старший за них, привітно усміхнувся і кивнув на обрій.

— Море яке свинцеве, не те що влітку.

Петькун підступив ближче.

— А з іншого місця що, море не таке?

— Тут одна з найвищих точок міста. Влітку ми навіть збиралися на скіфському могильнику розбити табір та зайнятися вимірами.

— Хто це ми? — присікався Петькун.

— Студенти гірничого інституту.

Юнак був, очевидно, не з лякливих.

— А у нас запитали? — підлив масла у вогонь Віктор, підсмикуючи комір блаженного пальтечка.

— Та що ви, хлопці? — здивовано звела брови дівчина і поправила золотаве волосся, що вибилося з-під в'язаної шапочки, чим дуже нагадала Олегові Світлану з яхт-клубу. — Минули, здається, часи приватної власності на землю і води, тепер все належить усім.

— Тебе не питають, — грубо обірвав її Гриць і знову до юнака: — А ти знаєш, що в Слобідці ми господарі?

— Ні, не знав. Офіційно міськрада всією площею розпоряджається, ну, хіба що в кого сад чи город, так тут же ними і не пахне.

— Так-от, поки тут нема твоєї міськради чи ще когось, котися звідси разом зі своєю подругою. Та й іншим перекажи, щоб сюди не телпалися, бо ноги поперебиваємо.

— Ну, це вже занадто, — розгнівалася дівчина. — Василю, ходімо.

Вона вхопила юнака за руку, але той вирвався.

— Ні, зачекай. Хто мені буде вказувати, де ходити!

— Я! — гримнув Петькун, підступаючи впритул.

Олег смикнув товариша за рукав.

— Грицю, кинь.

— Не твоє мелеться, то й не підсипай, капітанський синок.

Від образи в Олевих очах застрибали мурашки. Коли б міг, налетів би на Петькуна, збив з нього пиху, але сили були нерівні, і він гукнув:

— А ти... ти мішок із глиною. Нічого мені тут робити.

— Ну й котись, — уже не міг зупинитися Петькун і штовхнув його в спину так, що Олег не втримався і сторчма полетів по схилу. Внизу підхопився на ноги й почув кинуте навздогін: — Подумаєш, захисник. А ви чвалайте звідси. Наша це могила, наша, ясно?!

Олегові було видно, як знічена пара обережно спускалася по схилу, як юнак підтримував дівчину за руку, бо було слизько. Ось вони вже опинилися біля нього, і студент покрутив пальцем біля скроні.

— Він у вас що, намаханий?

— А-а, котись ти! — зі злістю гаркнув Олег і, не чекаючи товаришів, помчав додому.

Трохи заспокоївшись, дістав книгу Павла Тичини і почав читати. Та то лише здавалося, що читав, бо слова відлітали від нього, як горох од стіни. Ні, злий Гриць, із ним і до біди недалеко. Треба ж було сьогодні зіпсувати радість, на студентів нападати? Пригадалося, як одного разу забрели на берег дітлахи із Гнилозубівки, то Гриць змусив їх пісок їсти, ще й носаків надавав на прощання. Але ж є в ньому й хороше, он як переживав, коли в Олега дома все шкереберть поїхало.

Знову вчитувався в рядки, які припали до душі: «Не дивися так привітно, яблуновоцвітно». Цікаво, як це можна яблуновоцвітно дивитися? Ага, це коли весна, тоді всі люди якісь наче зачаровані,

особливо дівчата. Добре серед зими читати про весну. «Не дивися так привітно, яблуневоцвітно»... І телеграма від батька — наче подих весни... А все-таки Гриць непоганий хлопець, тільки що із заносами...

Зайшла мати, вкутала йому ноги, вийняла книжку з руки і вимкнула світло.

XIX

Другого дня хлопці помирилися. Петькун боком підступив до Олега в училищному коридорі, затиснув його в безлюдний куток і промимрив:

— Ну ти, тее, теж знайшовся захисник. Я ж їх не хотів бити...

— Знаєш, Грицю, давай більше на людей не кидатись. Коли хтось на нас, інша справа, а так... ми ж спортсмени.

— Це ти правду сказав, — ухопився за останнє слово Петькун. — Бо як дізнаються в клубі, бубну виб'ють. Кияниця перший. А ти так покотився, що аж у мене дух перехопило, — полегшено засміявся.

— А ти наче півень нагорожений стояв проти неба, — в свою чергу зрадів примиренню Олег. — Ну його к бісу, все ми кудись устряємо...

Було ще два тренування, під час яких Кияниця нічого їм не нагадував, але вони самі час од часу нишком поглядали на теплохід, наче звідти міг вискочити з фінкою «наставник».

А сьогодні в Олега свято — прибуває батько. Морочковський знав про це, тому напучував:

— Ти, Нужденний, коли дійде до крутої розмови про твій самовільний перехід в училище, не дуже напірай, пом'якше. А коли до серйозного, дай мені знати. Все ж ми з твоїм батьком капітани, якось порозуміємось.

Олег був вдячний завучеві за підтримку, але сподівався, що батько й сам зрозуміє, що син не просто покинув школу; а він пояснить усе батькові, уникаючи найболючішого.

Порт був святковий, ніби все місто зібралося тут зустрічати відважних мореплавців. Але то так здавалося, може, тільки Олегові, бо мало не кожен тиждень сюди прибували з далеких рейсів кораблі, і люди звиклися з розлуками й зустрічами. На причалі тоді обов'язково вилаштовувався духовий оркестр морського пароплавства, в якому знайшли притулок багато з тих, кого раніше на землю й не заманив би, але старість зробила своє діло, і тепер колишні «морські вовки» з музичним нахилом успішно видавали з мідних труб могутні звуки.

Тільки-но на горизонті з'явився гострий силует корабля, як на

причалі почалася людська хитавиця. Олег відчув, як матір з Іринкою почали відтісняти від їхньої трійці, тоді хлопці дружно налягли плечима, і через деякий час справедливість була поновлена, їхнє місце біля самого парапету стало ніби міцним острівком, об який розбивалися дрібні мілководні хвилі. Олег вирядився у свій джинсовий костюм, і тепер був не радий, що послухався матір, бо не так уже й приємно виділятися серед друзів. Стояли, перетанцювали, попльовували в засмічену воду, яка з хрускотом трощила тонкий льодовий припай, і стежили за силуетом корабля пильніше, а він почав збільшуватися буквально на очах. І коли вже стало видно високі білосніжні борти, особливо сліпучі проти свинцевого моря і вибляклого неба, коли всі помітили, як красиво і стрімко ріже воду киль, Віктор не стримався:

— Ех, нам би такий у клуб, а то дали якогось «Добриніна».

— Як же, бери,— не втерпів Петькун.— На цьому у нашому Азові гуляти — це все одно що в ночвах...

Судно почало стишувати хід ще далеко в морі, але сила інерції несла й несла його в порт, і лоцманський катер уже прокреслював невидиму лінію до місця швартування. Зрештою, команда й так бачила, де їм стояти, бо саме там вирував натовп. Олег як не напружував погляд, щоб побачити батька, так і не видивився, і лише згадавши, що нині місце капітана біля пульта управління, засомнівся: які б широкі вітрові вікна не були, однак за ними, в плетиві тонких рам, нічого не помітиш.

Нарешті з овальних ключів повільно, а далі все швидше виповзали крабоподібні якорі, загримкотіли товсті ланцюги, поринаючи у воду. Сила ходу ще подавала корабель уперед, але ось натягнувся один ланцюг, за ним інший, і корму почало заносити вліво — якраз туди, куди вказав лоцман. Далека хвиля набігла на причал, почала шматувати припай, чайки підняли такий галас, наче то вони зустрічали своїх близьких. А може, то оркестр налякав їх, заздалегідь вдаривши зустрічний марш так владно, що потонули в мідному перегулі всі інші робочі звуки порту.

Натовп на причалі коливався в різні боки, те ж саме робилося і на борту корабля, якби кожен там не був зайнятий своєю справою, якби не підкорялися волі капітана і здавна виробленим звичкам. Правда, кілька вільних від вахти матросів вилаштувалися ланцюжком уздовж борту і щосили махали руками.

Нарешті й Олег побачив свого батька. Кремезний, спокійний, він, здавалося, зовсім не дивився в їхній бік, заклопотаний швартуванням могутнього океанського красеня. Нахилився над невидимим мікрофоном, подаючи якісь команди в машинне відділення, встигав щось там натискати на пульті. Олегові стало прикро: хоча б тобі раз, ну, тільки раз помахав йому рукою крізь шибки, аби й друзі побачили, який він у нього капітан.

Іринка вимахувала гвоздиками, сидячи на материних руках, і горлала щодуху:

— Татку, татку, ось я, подивися!..

Ось уже на борт з причалу перекинуто трап, зарипіли автомобільні покришки під натиском велетня, не даючи кораблю пошкодити свій білий борт, і перші матроси опинилися в обіймах родичів. Старший Нужденний тільки тепер вийшов на підвищення на палубі, повів поглядом по натовпу, помітив своїх, усміхнувся широко і замахав обома руками. Стояв із старпомом, чекав, доки зійдуть усі, крім вахтових, а вже потім повільно рушив вниз.

Петькун, що теж чомусь хвилювався, як мале дитя, крикнув:

— Знаєш, воно, конешно, гарно бути капітаном, але ж останнім сходити на берег я б не хотів.

— Нічого, Грицю, підожду,— саянув радісними очима молодший Нужденний і загукав: — Тату, ми тут, ми ту-ут!..

Та мати з Іринкою вже подалися слідом за іншими, хоч знали, що від цієї шттовханини не зустрінуться швидше, але нетерпіння було сильнішим за логіку розуму.

Капітан стрибнув із трапа на твердь і похитнувся з незвички, підхопив на руки доньку, що вимахувала букетом, забувши вручити його тому, заради кого збиралася сьогодні ще задосвіта, кого виглядала чи не з першого ж дня, відколи корабель заховався за пругом.

— А виросла як, а важка стала, мало не наречена,— цілував її капітан, ніби більше ніхто його й не зустрічав, аж Олег відчув у собі образ.

Нарешті він другою рукою обійняв сина, за ним пригорнув дружину. Олегові стало водночас затишно й трохи соромно при хлопцях, він хотів випручатися, але батько ще міцніше натис на його плече.

— І ти став нівроку, сину,— мовив він.— Не встиг я у рейс сходити, а ти вже, певно, усіх у школі перегнав.

«От і почалося,— подумав Олег, нарешті визволившись із обіймів.— Це ж на причалі, а що вдома буде, коли дізнається...»

— Так що, додому? — запитав Нужденний-старший.

— Тільки додому, Костю,— зарум'яніла мати.— Ми там такого пирога спекли...— і мимохіть зиркнула на сина, як він реагує.

Та Олег уже відступив до хлопців і на відстані гордо подивлявся на всіх — адже скільки б тут не було людей, а його батько таки найстарший, капітан. Намагаючись не видати свого почуття, мовив:

— Тату, а це мої друзі, Гриць і Віктор.

— Ну, здрастуйте, хлопці. Як ви тут, не бешкетували?

Хлопці переглянулися.

— Бачу, що ні. Гайда з нами, гостинці роздивлятися. — І ляснув себе по лобі. — А де ж вони? Гайовий! — гукнув на корабель.

На палубі з'явився моряк, хвацько збивши на потилицю кашкета.

— Увесь увага, товаришу капітан.

— А винеси-но мені сюди речі. Вертатись не хочу, бо ночувати не пустять.

— Одна секунда — і Гайовий тут, — зник той у дверях.

Через кілька хвилин вони дружно крокували до Нужденних. Іринка намагалась то бігти попереду, то кидалася батькові на руки, той роздивлявся довкола, мов потрапив на екзотичний берег, Галина з букетом гвоздик чіпко тримала свого капітана під руку, мов боялася, що море знову відніме його надовго, хлопці несли чемодан і сумки, а Олег раз по раз оглядав усю групу, трохи осторонь загрибаючи ногами промерзлий пісок.

У хаті було тепло, затишно, і капітан відразу ж упав на диван, розвів руки і прогук:

— Яке блаженство! Забув, усе забув у мандрах. Ну, нічого, звикнемо. Так, молодняк?

— Звикнемо, татку, тільки ми вже тебе нікуди не пустимо, згода? — щебетала Іринка, літаючи метеликом по кімнаті.

Грицеві з Віктором стало не по собі, наче вони напрошуються на подарунки, і обое, потупцявши коло порога, повернулися до дверей. Капітан помітив це і миттю підхопився:

— Е ні, хлопчики, так не годиться. Олег, ти чого такий насуплений? Давай, допомагай розібратися, що там широти й довготи пропонують. Спершу поглянемо, що там Іринці передали.

— Хто передав?

— Ясна річ, дельфіни.

— А я їх бачила. Ми з мамою сіли біля телевізора, а один так і скаче з води, наче з екрана хоче вирватися.

— Отож він тобі й передав отаке-енну ляльку, — з цими словами Кость Іванович визволив із сумки справді дивовижного патлатого звіра, такого, що в Приморському зроду ніхто й не бачив.

Іринка застрибала, загаласувала, забувши про все на світі, а далі кинулась на кухню до матері, що заходилася збирати на стіл.

— А що ж вам, хлопчики, вручити? Жвачку? Пізно, давно молочні зуби повипадали. А-а, ви ж тепер усі футболісти, так от вам по майці.

Вілосніжні безрукавки опинилися на столі.

— Так, на Олега я підібрав. На меншого теж налізе. А що робити з тобою? — розгублено змріяв очима Петькуна.

— Та я й так походжу, — засоромився Гриць. — У мене знаєте скільки всякого барахла?

— Якби знав, то й не пропонував би. Зажди. Ану, стань біля мене.

Петькун вайлувато наблизився до столу, випростався біля Костя Івановича.

— Ну, от, вихід знайдено. Ми з тобою наче брати, тільки пузо треба трохи втягти, рано. От моя майка якраз на тебе й буде.

Гриць затиснув подарунок і не знав, що сказати. Хоч і хвалився, що має багато всього, але що та одна бабуся могла настачити йому, а мати давно, здавалося, забула, що десь на світі є син.

— Ну, ми пішли? — запитав він.

— Біжіть, гуляйте сьогодні без Олега, хай я на нього надивлюся, — згодився Кость Іванович.

Олег провів друзів до хвіртки. На прощання Петькун помовчав і буркнув:

— Ти там тее... не проговорися. Знаєш, батько в тебе наче й хороший, а там хто знає, які вони стають, коли щось погане почують.

— Та мовчатиму. От тільки як пояснити, що школу покинув.

— А ти скажи, що ми піддурили, щоб разом бути, — знайшовся Віктор. — Так і скажи. А що, хіба неправда? Хто, як не я, тобі казав про училище?

— Викручусь, — пообіцяв Олег і причинив за ними хвіртку.

Довго того дня горіло світло в хаті Нужденних. Прочувши про приїзд господаря, походилися його друзі, такі ж просолілі морем, побиті вітрами мореплавці. Спершу згадували різні заморські порти й гавані, материки й острови, згадували людей, що славилися в морі чи насмішили цілий флот, далі перейшли до свого повоєнного дитинства, голодного й непорядкованого. Іринка незабаром стомилася і скулилася біля батькових колін, так що довелося переносити її сплячу в ліжко.

Олег був чи не найуважнішим слухачем, буквально ковтав кожне слово бувалих людей. Тепер йому хотілося стати тільки моряком, як іще донедавна, і він аж пожалкував, що зв'язався із тією димучою мартенівською піччю. Зрештою, ще не пізно помінати вибір, адже за свої літа встиг уже побувати і космонавтом, і водолазом, навіть у пожежники записав сам себе, коли побачив одного разу, як відважно гасили хату люди в брезентових робах, як лізли просто у вогонь, прокладаючи собі шлях шипучою піною.

Гостей провели під північ. Мати брязкала на кухні посудом, а батько з сином пішли в кімнату. Батько наблизився до моделі корабля, погладив її долонею і задоволено усміхнувся.

— Це та, що ти в школі робив?

— Угу, — прогук Олег і подумав: починається.

— Красива, легка. А на воді тримається?

— Ще не пробував. Ось як потепліє, — почав відводити розмову подалі від школи, — то я й попробую.

— Справді, чого холодне море толочити. Ех, за морями синіми-и,— завів він раптом незнайому пісню,— сниться рідний дім. Як не крути, а сниться, бодай би його горе обминало. Знаєш, прикину, було в часі, хто чим зараз займається. Мати наша сніданок готує, Іринка в ліжку посопує, а ти в школу збираєшся...

— А я в яхт-клуб записався,— обірвав його Олег.

— Та ну-у?! І де він такий у нас в Приморському народився?

— Уже кілька років. Це ми з тобою не знали. Самі все робимо, навіть одну яхту почали клеїти. А влітку підемо в морський похід.

— Оце по-моєму,— задоволено змахнув рукою батько.— Значить, буде в роду Нужденних ще один капітан.

— Не знаю, тату. Он мати бідкається, що хто в море пішов, той для сім'ї пропав.

— Ова! — зареготав батько.— Так уже й пропав.

Батько присів біля сина, пригорнув до себе.

— Ну, як навчання?

— Нічого,— похолов Олег.

В цю мить рипнули двері.

— Пора спати, опівнічники,— якраз вчасно нагодилася мати.— Завтра поговорите.

Олег таки зважився розв'язати один сумнів, який не давав йому спокою.

— Тату, а в тебе на кораблі був такий рудий матрос Костя? Ну, в нього ще на руці якір виколотий.

— А чого ти питаєш?

— Ну, мені треба.

Мати завмерла біля одвірка.

— Ну, коли треба, то скажу. Взяв я тут одного в минулий рейс. Намолов мені сім мішків вовни — що сам із Одеси, що порвав із сім'єю і не може ходити з жінкою по одній землі, що з шкури вилізе, а довір'я моє виправдає, якщо візьму з собою. Заручився я за нього, шкода стало, повів у відділ кадрів. А він не встиг оговтатися на судні, як в одному з портів почав валютою гендлювати. Довелося відправити на попутному судні.

— От нечисть! — не втрималася мати.— Знаєш, чого Олег питає? Місяців зо два назад прийшов до мене, каже, що плавав з тобою, розхвалював до неба, а далі попросився переночувати, бо в готелі місця немає. Он там спав, де Олег сидить.

— Гнати таких треба, на поріг не пускати! То такий, що вкусить і кров замовить...

Зранку Олег вирішив: як тільки залишаться з батьком удвох, відразу ж розкаже про училище.

Така нагода трапилася, коли мати з Іринкою пішли базарювати, а батько виклав перед ним цілу купу модних одяганок.

— Тату, не треба мені всього цього.

— Чому? — здивувався той.

— Бо всі хлопці в групі вдягнуті скромно, я ж мов папуга серед них, уже капітанським синком обзивають.

— І що ж тут поганого, що син капітана?

— Та не в тім справа. Просто не хочу виділятися,— і, перевівши подих, випалив: — Ти не ображайся, але я хочу тобі все сказати. Я перейшов у профтехучилище.

— Що-о?! — зібрав брови над переніссям Нужденний-старший. — А школа?

— Ти не хвилюйся, там теж школа, всі шкільні предмети читають, я навіть он на новорічний вечір вірш вивчив, але ще й професії дають. І я вирішив стати металургом.

— А космонавтом та пожежником уже не хочеш?

— Передумав. А металургом — точно хочу.

Батько почував потилицю і збентежено присів.

— Та-ак. І давно перейшов?

— Десь через тиждень, як ти пішов у море. Розумієш, тату, всі мої друзі там, Віктор з Грицем і запропонували.

— Може, вони неuki якісь, то й шмигнули туди. А ти ж учився як.

— І Віктор гарно вчиться. Розумієш, тату, доки до мореходки доростеш, а тут же й атестат дадуть, і диплом горнового.

Кость Іванович замислився. Відчувалося, що син чогось не договорює, не міг сам зважитись на таке. А втім, хіба він знав сучасних підлітків? Знав одну стихію — море з портами та берегами, своїми й чужими, знав одних людей — матросів, портове начальство і випадкових знайомих, які відчужували своєю нестабільністю думок і суджень. То чи має він право тепер судити свого напівдорослого сина за те, що той пішов до училища, про які тепер стільки різних, часом діаметрально протилежних суджень?

— А мати як на це подивилася?

— Спершу кричала, плакала, а потім сказала, що, може, це й на краще, все ж буду біля неї.

— Отакі в мене дома романтики,— гірко зітхнув Нужденний-старший.— Ну, думай сам, я, здається, ніколи тобі не нав'язував свою волю. Рости мужчиною.

Олег був такий вдячний батькові, що випалив зненацька:

— Та я, коли хочеш знати, вже й зарплату додому приношу, за практику. І наш капітан каже, що людина в юному віці повинна все перепробувати, щоб згодом не піти в життя чужою дорогою.

— Що за капітан?

— Наш завуч, Ярополк Іванович. Він багато років, як і ти, водив судна, а тепер списався на берег і в нас працює.

— Ну, вчися ж гарно, то й мене колись, як з борту проженуть, до себе візьмеш,— спробував пожартувати.

— А що, доки це буде, я вже стану знаменитим сталеваром, як наш Марко Пекельний. Ми буваєм у нього в цеху, бачили, як він сталь варить. Усе двигтить, кипить, сичить, шумить, а він спокійно так своє діло робить. Ото клас!

Кость Іванович пильніше придивився до сина й помітив, як у нього заблищали очі, коли почав розказувати про сталевара, як короткий чубчик нагороївся на тім'ї, й подумав: «Таки захопився його підпарубок новою справою. А вчора як про свій яхт-клуб розказував!»

До цієї розмови більше не поверталися. Батько, хоч і вважався у відпустці, почав мало не щодня пропадати в порту, влаштовуючи якісь корабельні справи.

Олегові так кортіло побувати на кораблі в батька, а до того ж похвалитися перед друзями, що аж подих перехоплювало. Як про це сказати батькові?

Нарешті одного ранку зважився.

Батько якраз голився, густо намілюючи щоки пастою, і мугикав якусь веселу мелодію. Ага, значить, він у доброму настрої, буде легше підступитися з проханням. Олег, уже зібраний на навчання, тихо підійшов до кухні й притулювся до одвірка. Батько побачив синове відображення в дзеркалі й повернувся. Олег мало не засміявся — таким кумедним був його капітан: одна щока аж синіла голизною, на іншу ніби хто снігу насипав.

— Щось хотів? — запитав батько.

— Та як тобі сказати, — промимрив Олег.

— А так і кажи.

— Словом, ми з хлопцями дуже тебе просимо показати корабель. Он інші батьки запрошують учнів у цех чи на будівництво...

— Так чого ж ти досі мовчав? — розвів руками батько. — Скоро ж знову в рейс, а тоді ловив би мене в морях та океанах. Коли хочете?

— Ми такі, що хоч зараз, — аж підстрибнув на radoщах Олег. Але батько осудливо похитав головою.

— Справжні моряки ніколи не приймають необдуманих рішень. Тобі куди зараз по закону?

— Гм, якщо по закону, то в училище.

— Отож-бо й воно. Відбудете уроки, а там дотемна до мене в морську домівку. Домовились?

— Слухаю, товаришу капітан, — весело виструнчився Олег і чимдуж наліг на ноги.

Той день для друзів видався безконечним. Не терпілося пошвидше гайнути в порт, обговорювано візит до найменшої деталі. Дійшло навіть до того, що молода вчителька історії пригрозила вивести нерозлучну трійцю за двері, оскільки хлопці надто відверто перешіптувалися.

— От люди, й поговорити не дають,— буркнув невдоволено Гриць, але почав уважно прислухатися до розповіді вчительки.

Та ось нарешті пролунав останній дзвоник, і хлопці кинулися до виходу, розштовхуючи всіх пірсяд. Одним духом добралися до порту, ніби боячись, що корабель старшого Нужденного відчалить без них. Але той стояв біля пірса, підпираючи небо високими білими бортами. На палубах копошилися матроси, вантажники, але серед них не було видно капітана. Олег тривожно водив очима по надбудовах корабля, і раптом побачив свого батька. Той щось вичитував у паперах, відривався від них, рахував контейнери, які ще не поглинули трюмні відсіки, і ні разу не поглянув на берег. От тобі й маєш, а ще запросив у гості.

Петькун мовив:

— Може, свиснемо, що ми тут?

— Еге ж, свиснемо,— заперечив Віктор.— Нам міліція як свисне по потилиці.

— Та за цим шумом хіба міліція почує?

— То й свисти, а я не вмю сильно.

Гриць набрав був духу, але тут капітан кинув оком на берег і відразу помітив трійцю. Весело усміхнувшись, замахав рукою, показуючи на трап. Хлопці мерщій кинулися туди. Вахтовий матрос перецінив дорогу і строго запитав:

— А ви куди розігналися?

— До капітана Нужденного,— гордо заявив Петькун.— Він нас запросив. Ось його син, Олег.

— Зрозумів,— поправив кашкета з крабом матрос.— Якщо запросив, гайда на судно.

Рифлене залізо сходинок загуркотіло під дружними ногами, Гриць наче аж навмисне притупував, аби його було чути далі. Із верхньої палуби уже спускався до них капітан. Привітавшись, запитав:

— Ну, як посудина?

— Нічого,— вдоволено прогукнув Петькун.— На такій будь-який шторм не страшний.

— А ти звідки знаєш? — поцікавився Кость Іванович.

— Та догадуюсь,— зніяковів Гриць.

— Пішли до мене в каюту, там і погомонимо.

Друзі рушили, роззираючись навсібіч. Палуба була така широка, хоч у футбол грай. Це не їхній «Добринін», а що вже казати про яхти. Он і дві шлюпки прикріплені товстеними канатами. Працює невидиме радіо, розносячи веселу мелодію. Синіє бездонне небо, що стало зовсім близьким і приймає в своє літепло морського гіганта. Далеко внизу нуртують дрібні прибережні хвилі, розбиваючись об корабельні борти. Чайки, наче шматки білої прибійної піни, кигичуть довкола. У глибині машинного відділення

ледве двиготить потужний дизель, якому й на стоянці нема продику.

Кость Іванович зупинився перед високою надбудовою і взявся за білосніжні двері.

— Отут, хлопчики, моє тимчасове житло.

Олег схвильовано переступив через залізний поріг. Це ж тут його батько проводить довгі дні й ночі, тут він згадує про них, коли випадає вільна хвилинка. От коли б він узяв його із собою в плавання, нехай у ролі юнги. Але ж тепер юнг на флоті немає, кажуть, і досрим не мед п'ється в довгих походах.

Крізь круглі ілюмінатори в каюту сочилося світло, і хлопці відразу зорієнтувалися в обстановці. Пригвинчене до стіни ліжко, так само закріплений стіл, крісло-крутилка, на столі телефон, якісь прилади, на стіні навігаційна карта, зо два десятки книг на полиці — от і все нехитре господарство капітанської каюти.

— Ну що, чайку поп'ємо? — спитав капітан. — А потім покажу наше господарство.

Хлопці охоче пристали на пропозицію. Кость Іванович нахилився над мікрофоном, натиснув на клавішу.

— Слухаю, товаришу капітан, — увірвався в каюту розкотистий бас.

— Як там з чаєм, Мостовий?

— Та ще не вихолов.

— Прихопи чайничок — і до мене. Та чотири кухлі, в мене почесні гості.

— Єсть, — відгукнувся невидимий бас, і рація змовкла.

Через кілька хвилин за дверима почулися кроки, і на порозі постав кремезний вусань. Побачивши хлопців, він ледве не випустив чайник і здивовано гмикнув:

— Оце такі почесні гості?

— А ти що, хотів морського міністра побачити?

— Якби міністр, то на камбузі був би неодмінно позачерговий аврал.

— Ставляй на стіл та не дивися, що хлопці ще явно не міністерського віку. В них усе попереду.

Мостовий приніс не тільки чай, а й кілька пачок печива, виклав їх на стіл і повідомив, що із заморських країв.

Хлопцям здалося, що такого смачного печива вони не їли зроду. Наче ж і пообідали в училищі, а тут почали уминати за обидві щочки, запиваючи ароматним чаєм. Кость Іванович не забував розпитати друзів про навчання, про домівки, і Олегові було напрочуд добре в цій затишній каюті, хотілося почути від батька щось таке незвичайне, щоб Гриць і Віктор аж роти пороззявляли.

— І як вам отак могло повезти? — несподівано мовив Петькун. — Це ж треба до капітана дослужатися.

— А таки нелегко довелось,— усміхнувся Кость Іванович.— Колись і в порту довелось попрацювати після уроків у школі. Знаєте, час був нелегкий. Олег он знає, що в мене було ще п'ятеро братів і сестричок. Ну, й доводилося підробляти. Натягаєшся мішків та ящиків, ледве додому доповзеш. Саме тоді й звела мене доля зі старим капітаном, що став начальником порту. Підійде, бувало, на вантажну площадку, де ми трудимося, притулиться до стіни, важко дихаючи — йому німецька куля груди під серцем прохромила,— і спостерігає печальними очима, як ми надриваємося. А тоді зітхне й кине підбадьорливе:

— Ех, хлопчики мої, не цим би вам займатися. Ну, та нічого, подолаємо розруку, відпочиватимете.

Не знаю вже, за що він мене уподобав, але одного разу відгукав та й каже:

— А чи не бажаєш ти, Костю, в мореходку поступати? Є в мене друг в Одесі, могу поклопотатися.

Ну, я аж затремтів од хвилювання: не так легко було туди поступити, не один мій ровесник провалився. Словом, дав мені Данилович рекомендаційного листа, і я поїхав до Одеси. Іспити склав та так і зв'язав свою долю з морем. Але й зараз, як згадаю себе в ролі портового вантажника, починають плечі боліти. Та що це я розговорився? Гайда судно дивитися.

Кость Іванович причинив двері каюти, і гості рушили за ним. Того дня вони побачили стільки нового, що ністачило б розказувати коли не на день, то на цілий урок. Глибоченний трюм — туди докери вантажили важкі контейнери, ставили в ряд комбайни й машини; машинне відділення, чистенькі каюти і навіть справжня сауна, кінозал, спортивний майданчик. Та найбільше вразила хлопців ходова з величезним пультом управління. Олег захоплено придивлявся до всього і по-справжньому гордився батьком: це ж він керує оцим величезним судном заввишки в десятиповерховий будинок, прокладає навігаційний маршрут через моря й океани. Ні, таки щасливий у нього батько, що став капітаном.

Вони зупинилися біля трапа. Кость Іванович, як дорослим, потиснув руки Грицеві й Віктору.

— Ну як, задоволені?

— Та ви що? — захоплено гукнув Петькун. — Навіть не снилося таке побачити.

— Радий, радий,— усміхнувся капітан.— А тепер додому. Олег, скажеш матері, що буду пізніше. Треба прийняти партію вантажів.

Матрос біля трапа жартівливо взяв під козирок:

— Дякуємо за візит, майбутні «морські вовки».

Уже коли збиралися розходитися по домівках, Гриць покрутив головою.

— Ну, Олег, батько в тебе класний, нічого не скажеш. Я б не зміг отакою посудиною керувати.

— Виростеш — навчишся, — зворушено відповів Олег і помчав до хати...

На Новорічний вечір в училищі Нужденні пішли всі. Олег наповіг. Мати довго вдягала Іринку, возилася зі своїм туалетом, зате батько переродився за якусь хвилину, вдягнувши парадний капітанський костюм. Глянув Олег на нього і ахнув: ну, зовсім як на картинці, коли показують загорілих і відважних «морських вовків». Задоволено мовив:

— Татку, я обов'язково познайомлю тебе з Ярополком Івановичем.

— Матиму за честь, — галантно вклонився той і почав допомагати своєму жіноцтву одягати пальта.

Над подвір'ям училища гриміла музика. Звідусюди сходилися учні зі своїми рідними. Нужденні влилися в той жвавий потік. Біля входу гостей вечора зустрічали Дід Мороз та Снігуронька. Правда, Дід Мороз був щуплявий, і Олег подумав, що коли б натягти барвисте вбрання на Петькуна, то всі повірили б, що то не інакше, як найманий артист. А в дівчині він чомусь побачив оту задиристу Світлану з яхт-клубу й пошкодував, що досі не розпитав навіть, у якому вона училищі.

Ще вони й не всілися в актовому залі, як до Олега підбіг Сашко Крикун.

— Вибачте, — вклонився він родині Нужденних, — але мені треба забрати Олега. Юрій Дмитрович наказав тебе розшукати.

— Давай, Олег, — підморгнув батько.

За налаштуваннями було гамірно. Морочковський кивнув Олегові і знову заглибився у програму, Здається, всі є.

— Так, увага, — зупинив він розмови. — Тепер доля нашого концерту в руках ведучих. Таню й Степане, ви готові?

— Завжди готові! — жартома відгукнулись вони, хоч в обох по спині мурашки повзали.

— То я пішов у зал. Тримайте марку, друзі, на вас дивляться кращі люди Приморського, тобто ваші рідні і шефи з комбінату.

За кілька хвилин почався концерт. Олег мав виступати десь аж наприкінці, тому забився в куток і крізь щілину в завісі спостерігав за залом. Поводив очима й відразу ж упізнав своїх. Ось батько нахилився і щось сказав матері, вона усміхнулася, явно задоволена почутим. Може, про мене говорять, подумав Олег.

А хор таки розучив пісню про їхнє училище, сам керівник написав і слова, і музику, і тепер співаки з усіх сил старалися виконати її так, щоб усіх приголомшити чи бодай зачарувати.

Професій на землі багато,
усіх я вам не назову.

Широко й наспівно виводили дівочі голоси. І одразу ж до них долучалися хлоп'ячі підбаски та тенорки.

Та нам дарує справжнє свято
приморське наше ПТУ.

Зашелестіли довгими платтями дівчата, затупотіли хлопці, по-лишаючи наспіх збиті підмостки; за хором виступали читці, солісти, хтось із учителів виконав театральний монолог під гітару. Олег заслухався і ледве не підскочив, коли його шттовхнули в бік. Оглянувся — Степан.

— Зараз тобі читати.

— Ага, я готовий.

Зненацька він відчув, що всі слова повилітали з голови. Хоча б яку шпаргалку з дому взяти, а то, бач, надіявся на пам'ять. Заплющив очі й притулився до стіни. І раптом перед очима постали їхній садок, жебоніння струмка з-під пагорба, а над ним — постать Світлани. Все злилося в один розлогий образ, сяйнуло сонце, і земля внизу ожила. Він іще не вірив собі, але в душі почали звучати тендітні слова.

«Не дивися так привітно, яблуновоцвітно...»

— Виступає учень першого курсу групи сталеварів Олег Нужденний!

Відступати нікуди, Олег вискакує на край сцени й завмирає. Він намагається не помічати кожне зокрема обличчя, але вони самі неймовірно збільшуються, напливають на нього, далі знову зливаються в суцільну ряхтливу смугу, стиснуту стінами, натрапляє очима на своїх і тепер уже нікуди не відволікається, ніби й справді читає тільки батькам та Іринці. З ним тепер тільки вони та ще сад, облитий весняним цвітом, та ще образ дівчини, яка йому повинна колись зустрітись.

Оплески, робочий гамір за завісою, чиясь рука в потиску — все вже позаду, і Олег ховається в репетиційній, де не так жарко і менше людських очей. Все, зроду ніхто не випхне його на сцену! Це ж треба — наче ял з місця перетягнув по піску, спина мокра. Краще сидіти, як інші, й не рипатися. Але ж хтось і від їхньої групи повинен був виступити, недаремно Петькун жартував, що їхні хлопці мусять пам'ятник Нужденному поставити за сміливість, причому золотий.

По тому, скільки учнів набігло в репетиційну, він зрозумів, що концерт закінчений, і рушив у зал до своїх. Але в тісняві його перестріли горді й сяючі друзі. Чепіжний закрутив головою.

— Ну, ти дасш, справжній артист. І де ти таке в Тичини вчитав?

— Клас, — прицмокнув Гриць язиком. — Там усі дівочки сльози втирали.

- Тобі жарти, а в мене ще й досі в очах крутиться.
- Пішли в спортзал на танці, в інший бік закрутимо.
- Наче ти, Грицю, будеш танцювати. Ще ж навчитись треба.
- Тупати ногами кожен може.
- Ви йдіть потупайте, а я до своїх.
- Привіт предкам,— кивнув Петькун і почав пробивати плечем дорогу в натовпі.

Олег теж не вмів танцювати, отож був зовсім байдужим до того, що мало відбуватися в спортзалі. Хіба як почнеться лотерея з карнавалом, то надійде, а так...

На превеликий подив, Олег побачив біля своїх Ярополка Івановича. Він про щось жваво перемовлявся з батьком. Олег обережно протовпився до них і збентежено зупинився за спиною завуча. Краєм вуха почув, як Морочковський запевняв батька:

— А що ваш син прийшов до училища, то це свідчить хіба що про його справжній характер. Знаєте, міняються нині акценти, я міг би назвати вам не одного учня, який і в школі не пас задніх, а до нас прийшов. Захоче робітником стати — стане, захоче далі вчитися — теж дорога відкрита. Так що нехай вам не муляє серце його вибір.

— А ось і герой концерту,— помітив його батько.— Ну як, жижки вже не трясуться?

Всі повернулися до Олега, і він відчув, як червоніє.

— Уже ні.

— А я так за тебе хвилювалася, що ледве на сцену не побігла,— загукала Гринка.

— Ну, вибігла б, а далі що? — усміхнулася мати, рада й тому, що їхній син так гарно виступив, а ще більше — що Морочковський не згадав ні словом про всі перипетії з нею та сином.

— А далі... не знаю,— зовсім розгубилася дівчинка.

— Ну, я піду,— мовив Ярополк Іванович.— Хоч і хочеться поговорити. Ніяк не забуду море.

— Так ви колись заходьте,— запросив Кость Іванович.— Де живемо, знаєте, а ні, Олег проведе.

— Постараюся, хоча ніколи не думав, що в училищі стільки роботи. І про пенсійний вік забув.— Трохи помовчав.— А син у вас гарний, знає, чого хоче в житті.

Олег мало крізь землю не провалився від цих слів: невже всі оті номери, які він устиг відколоти, дозволяють Ярополку Івановичу хвалити його? Ні, то він просто так, аби батька заспокоїти. Олег опустив очі.

Вони ще трохи походили по училищу, Олег показав батькові і слюсарню майстерню, і свій стіл, а потім рушили додому.

Поодинокі сніжинки пролітали в небі, танцювали проти яскраво освітлених вікон училища, гойдалися біля електричних лампочок

на стовпах. Олег намагався триматися поближче до батька, йому було радісно ступати поруч зі своїм капітаном, надійним, загартованим, добрим. І гарно ж вийшло, що якраз у цю пору, коли старий рік зустрічається з новим, батько повернувся на берег, зігрівши собою хату.

XX

Завесніло. Трава, вижухла за зиму, зазеленіла в долинах, закуріло торішнє листя так, що, здавалося, ніби на місто налетіла позачергова «низівка», але дим був солодкий, веселий, дим легкого прощання з зимою.

Двір училища прибрався, мов на свято, але то й було свято, бо ж весна обіцяла всім нові радощі, на те вона й весна, щоб у людське серце вселялися цілющі надії.

Троє друзів вчилися непогано, хоч Грицеві це давалося не просто. Він щоразу чухав потилицю і спокійно бурчав:

— А чого вони від мене хочуть? Ось піду на практику, там і покажу себе. Подумаєш, якась мені естетика потрібна. Їсти я й так умію, а вдягтися... якби в мене був батько капітан чи горновий, то й вдягався б краще за всіх.

Дні були насичені різними справами. За навчанням надходили практичні заняття. Карпо Степанович змінився на краще: чи подіяла розмова на педраді, чи затаївся в душі, вирішивши удати із себе ображеного. Він і справді напереживався. Особливо ж його вразив протест хлопчаків, одностайний і непоступливий. Такого ще не було за всю його практику, він злостився на них і на себе, але розумів, що сварками добра не наживеш.

Училище при металургійному комбінаті мало за собою вже не один десяток років, такими ж старими були й деякі традиції, з якими пора було кінчати. Ярополк Іванович уже через кілька місяців роботи зрозумів, що треба втручатися в тихоплин життя, при якому все робилося для того, щоб вигідно виглядати у звітності, навіть коли для цього доводилося йти на змову із совістю.

Він на собі відчув деяку невідповідність і в житті приморчан. Ті, хто жив ближче до моря, як тільки надходили холоди, поринали в сплячку, хіба що підфарбовували найменші помешкання в своєму дворі або збивали ще якісь клітки, набивали їх сякими-такими тимчасовими меблями. Вони ніби забували, що то ж тільки один місяць мають люди на відпочинок, і починали вірити, що їм можна байдикувати геть усе життя, оскільки море годувало їх не лише влітку, а давало припаси й на зиму. А поруч двиготіли заводи, комбінати, прокатні стани, поруч було справжнє чесне життя, заради якого й повинна жити людина. Отож, як замислив Морочков-

ський, педагоги й мусили все зробити для того, щоб їхні учні, навіть живучи серед дачників, як, приміром, слобідчани, потяглися до робітництва, до того ж металургійного комбінату, який здатен возвеличити талановиту людину.

Якось несподівано відкрив для себе й ще одне явище, котре час од часу нагадувало про існування давніх негідних традицій в училищі. А трапилось ось що.

Олег Нужденний вдягався в училищі чи не найкраще. Батько привозив дітям всілякі модні речі, а мати ревно стежила за тим, щоб син і донька були кращими за інших.

Та одного вечора син прийшов додому понурий, прошмигнув якось боком у свою кімнату й заचाївся там.

— Вечеряти будеш?

— Ні,— буркнув він, ховаючи в шафу новеньку джинсову куртку.

Вона помітила його поспіх.

— Навіщо ховаєш куртку? В самій сорочці ще холодно.

— Іншу вдягну. Може, мені набридло.

Вона рішуче підійшла до шафи і мало не вирвала з синових рук одяг. Розтягнула в руках на всю широчінь і ахнула.

— Хто це тобі так її пошматував? Знову з кимось зчепився?

— Ні з ким я не зчеплювався, сам порвав.

— Де, скажи?

— Не скажу.

Вона безвольно присіла, поклавши куртку на коліна. Знала: син може так упертися, що не витягнеш із нього жодного слова й кліщам, а тому вдалася до прохань.

— А що батькові скажеш, як повернеться й побачить, як ти дорожиш його подарунками? А куртка немалі гроші коштує.

— То й носи сама,— зірвався раптом Олег.— Не треба мені модні штуки, не треба, щоб мене барахольщиком капітанським називали, і взагалі я більше не піду в училище.

Мати оторопіла. Що-що, а про училище син ніколи поганим словом не обізвався.

— Казала тобі не кидати школу...

— На біса мені та школа!

— Та куди ж ти хочеш?

— Роботи скрізь по горло.

Мати помовчала, зітхнула й вирішила більше ні про що не розпитувати Олега, а сходити в училище. Хтось же повинен знати, чому її син, що так захоплювався училищем, раптом відвертається від нього.

Ярополк Іванович вислухав уважно Олегову матір і спитав:

— А що він іще казав?

— Замовк на весь вечір, навіть їсти відмовився.

— Ну, училище ми йому не дозволимо кинути. Сьогодні пішов на заняття?

— Сумку зібрав, а де він, не знаю.

— Не хвилюйтеся, все з'ясується. Знаєте, такий вік. Може, за дівчину побився.

Провівши несподівану відвідувачку, завуч одразу ж пішов до класу металургів. Обережно прочинив двері і в щілину побачив, що Нужденний сидить за столом. У нього відлягло від серця. Вирішив запросити на перерві не лише Олега, а і його друзів.

До кабінету першим зайшов Петькун. Нужденний сьогодні був одягнений у звичайний училищний спецодяг, що не могло проминути увагу завуча.

— Сідайте, хлопці, ближче до столу.

Учні не знали, про що буде розмова. Морочковський заговорив з ними, як з рівними, без знижок на молодість.

— Олег, що сталося вчора?

Хлопець розгублено зиркнув на нього, на друзів. Адже домовлялися нікому ні слова.

— А що сталося? — обізвався Петькун. — Були на практиці, а увечері в яхт-клубі на тренуванні.

— Я не про те. Сьогодні, Олег, приходила твоя мати і розповіла про куртку.

Олег спалахнув. Що тепер хлопці скажуть? Ще маминим синком назвуть.

— Ну, порвалася куртка, з ким не буває.

— Де саме порвалася?

— На вулиці.

— Знаєте, хлопці, не терплю брехунів. Ти що, Нужденний, не довіряєш мені?

— Та всі ми віримо вам, Ярополку Івановичу, — підхопився Гриць, — Олег, кажи вже, як є.

— Не хочу.

— Ну, тоді дозвольте мені, хоч у мене піджак ніхто з плечей не стягував. — Петькун витер губи, ніби щойно мед їв. — Ну, значить, пішов я м'яча поганяти на стадіон. Вони відстали. Ну, я загрався, коли чую — Віктор мене гукає. Каже, там старшокласники нашого Олега роздягають. Де, питаю. У туалеті, каже. Скільки їх? Троє. Ну, я бігом туди. А Олег і справді вже в сорочці стоїть і саме кросовки знімає. Ну, я питаю тих, що це таке. А один відповідає: в училищі поки що командують «діди», а цей молокосос до випуску ще не одні джинси зносить, батько інші привезе, а їм хай оці віддасть, та він і сам згодився віддати. Я питаю Олега, правда, що сам віддає, а він, слабак, киває головою. Ну, я зрозумів усе і поговорив з тим задирою, а тут Вітя підсобив, так що вони повилітали з туалету сторчака. Тільки куртка була вже розірвана...

Морочковський відчув, як обурення заповнює його душу. Грішчина всім їх, вихователям, якщо таке твориться в училищі.

— А ти, Олег, що, не протестував?

Нужденний понурився і буркнув:

— Так їх же було троє.

— Ну й що? Вони ж принизили тебе, з такими треба боротися до кінця. Правильно зробив Петькун, що покарав кривдників.— Гриць при цих словах гордо випростався.— Але правильніше було б, аби за такі вчинки вони відповідали по закону, перед усім колективом. Як їхні прізвища?

— Так я ж їм уже понабивав пики? — здивувався Гриць.— Більше не полізуть.

— А тепер хай ще їх комсомольські збори заслухають, усім буде наука.

Морочковський записав прізвища бешкетників, провів хлопців з кабінету і відразу ж подався до директора. Бус слухав, крутив прикро головою і нарешті вирік, знявши окуляри:

— Все це нікуди не годиться, Ярополку Івановичу, і я розумію ваш гнів. Але чи варто цей інцидент роздувати настільки, щоб про нього дізналися в управлінні? Ми ж прагнемо не пасти задніх, а тут — розголоє по місту. Подумайте, ви в нас людина нова, передусім повинен бути педагогічний такт...

— Петре Павловичу, я вас не розумію, — здивувався завуч.— Ви що, пропонуєте зам'яти справу? Але ж, очевидно, старшокурсники з року в рік насаджують вовчі закони, а ми заради вигідного звіту повинні покривати все? Навіщо ж ми тут із вами?

— Ну, не варто так загострювати, — знітився Бус.— Признатися, до мене й раніше доходили подібні сигнали, але казати про це як про катастрофу...

— Знаєте, я все-таки вважаю, що це катастрофа. І якщо ми не можемо захистити учня, у нас може й до поножовщини дійти.

— Такого поки що не було, — поспішив підкреслити директор.

— Мені здається, що учні повинні самі поговорити про цей факт на зборах. Давайте, Петре Павловичу, не боятися, що хтось про училище щось скаже. Ми тут господарі.

— А як сприймуть збори в управлінні? — Бус за характером був людиною м'якою, поміркованою, хоча й намагався завжди надати собі майже сердитого вигляду.— Ну, та грець із ним, збори так збори...

Вони відбулися через два тижні. Як виявилось, не один і не два першокурсники позбулися кращих своїх речей, але мовчали, побоюючись розправи.

Як не опирався Олег, мусив розповісти все комсомольцям училища, а Петькун у виступі заявив: якщо хто здумає помститися Нужденному, хай не надіється обминути його кулаків. Ця заява

викликала в залі регіт, але більшість першокурсників, які не сподівалися, що рішення зборів щось змінить, позаздрили Олегові, котрий має такого товариша.

Всі троє кривдників одержали по догані, хоча, як сказав Морочковський, могли б і перед судом стати, і нехай цей факт послужить наукою іншим порушникам.

Всі троє прилюдно вибачилися перед Олегом. Він, правда, майже не чув їхнього бурмотіння, бо почував скоріше себе винуватцем усього.

Гриць і Віктор викликалися провести його до самої домівки — на випадок, коли покривджені захочуть знову показати норів. Але ті відразу ж зникли з училища. На прощання Петькун сказав Олегові:

— Не дрейф! Напросяться — дамо так, що і вдома не впізнають. А куртку хай мати зашиє і вдягай, тобі в ній класно.

XXI

Сонце почало підніматися так рано, що Олег перестав висипатися — вчора не приб'єш до подушки, хочеться в морі скупатися, повозитися з яхтами, та й кому по видному спати кортить. А вдосвіта за стіною, в літньому будиночку зчиняється дитячий галас — то вибираються в черговий похід за здоров'ям дачники. Мати, незважаючи на батькову заборону, знову пустила на місяць дві сім'ї з далекого Сибіру. Обом хлопчикам, ровесникам Іринки, все вдивину, до того ж, певне, росли самостійними й не рахувалися з чужим розпорядком дня...

Двері до Олегової кімнати тихо скрипнули, він одірвався від книжки.

— Хто там? — гукнув.

— Це ми, Олежку, — почувся голос сестрички.

Двері прочинилися дужче, і в них з'явилися три голови: чорнява Іринчина і дві біляві.

— А-а, заходьте, — якомога байдужіше запросив Олег. Подумавш, друзі знайшлися, про що з ними говорити? А тут книжка цікава, про партизанів, як вони давали чосу фашистам.

Хлопчики явно ніяковіли, потрапивши в незнайому кімнату. Нарешті побачили модель корабля і сміливіше підступили до неї. Олег спостерігав, що буде далі, а в душі гордився: бач, зразу очима припали до його роботи. За ті три дні, відколи в них поселилися сибіряки, Олег навіть як слід з ними не познайомився — в яхт-клубі була гаряча пора, та й в училищі ніколи було мух бити. Іринка теж стала біля моделі й гордо заявила:

— Це Олег зробив. Він ще і не таке може.

— А вона заводиться? — спитав один із хлопчаків, на майці якого на всі груди красувалося слово «Моряк».

— Ця ні, але є інші типи, призначені для гонок.

— От якби ще й заводилася, — з жалем протяг другий. — Це б пустили на воду, а кораблик як помчав би...

Олег мимоволі усміхнувся: подавай їм усі чудеса зразу.

— А як вас звати?

Моряк виструнчився.

— Петько й Митько.

— Так хто ж Петько, а хто Митько?

— Я Петько, — тицьнув себе в груди рожевим кулачком моряк. — А він Митько.

— В школу ходите?

— Через рік. Я б зараз пішов, так мати каже: ще рано. У нас там, знаєш, які морози? Дихати нічим.

— Ну наговорив, — недовірливо мовив Олег.

— І правда, і правда, — заторохтіла Гринка. — Мені Петьків батько теж розказував, що взимку буває навіть і старші в школу не ходять.

— Ото якби і в нас так, — позаздрив Олег. — А що ж вони тоді роблять?

— Грають в хокей на озері, — пояснив Митько, гладячи модель.

— А носи не відмерзають?

— Еге, як вони відмерзнуть, хлопці ж бігають? Це коли в сніг упасти й лежати, отоді... Мій татко розказував, що один мисливець пішов полювати на соболів. А тут заметіль, сліди замело, він і заблукав у тайзі. Доки знайшов дорогу додому, обморозився так, що вуха разом із шапкою зняв.

— Так він же теж у снігу не лежав.

— Еге, не лежав, а ходив, а треба було бігти.

Олегові сподобалися хлопчаки.

— Гринко, як хлопці, не бояться моря?

— Уже стільки солоної води випили. Ще трохи, і будуть плавати, як я.

— Хвастунка. Ось ми зараз човна візьмемо й спробуємо на глибині позмагатися. Гринко, неси ключа.

Сестричка метнулася в коридор, і незабаром усі рушили на берег, де стояв припнутий човен. Олег сів на весла і не поспішаючи погрібся у відкрите море. Вода була спокійна, крізь неї просвічувалися піщані коси, зеленаві водорості, дрібні рибки кидалися врозтіч, як тільки тінь човна наближалася до них. Петько удавав із себе капітана, пильно вдивлявся вперед, прикладаючи долоню до лоба. Митько сидів із Гринкою на кормі, зачерпуючи воду руками. Олег добре знав тут море, а тому впевнено вигрібав усе далі й далі від берега. Десь тут уже глибина сягала метрів до двох, отож

можна було сушити весла. Востаннє зачерпнувши лопастями воду, Олег поклав весла уздовж бортів.

— А тепер, хлопці, побачимо, які з вас плавці. Тільки, цур, без мене в воду не стрибати.

Петько зневажливо пхикнув:

— Подумаєш, я он на Ангарі так далеко запливав, що й берега не було видно.

— І я,— підтакнув Митько.

Іринка захоплено перевела погляд з одного на іншого і нічого не сказала. А що вона могла сказати, коли мати й брат, здається, ще ні разу не випускали її з мілководної затоки, де було чайкам по коліна.

Олег на всяк випадок відв'язав оранжевого коркового круга і розглянувся довкола.

Берег був метрів за двісті, розжарений на сонці пісок сліпив очі, проти нього раз по раз злітали фонтани бризок — то бавилися пляжники. Олег подумав, що нічого страшного не станеться, коли він спробує показати оцим малюкам, як треба пірнати на глибині. Поправивши плавки, став на кормі.

— Ви тут мені поки що сидіть, треба попробувати воду. Після мене і ви.

— Можна й так,— невдоволено буркнув Петько.

Олег випростався на кормовій банці, підняв руки над головою, замружився і кинувся вниз. Вода м'яко прийняла його спружинене тіло, пустила в глибину, приємно охолоджуючи. Він щодуху забив ногами, замахав руками, намагаючись відплисти під водою якомога далі, і плив так, аж доки стачило духу. Виплив на поверхню, тріснув мокрим волоссям і озирнувся назад. Еге, метрів двадцять буде.

— Ах, море, море! — заспівав він веселу пісеньку, налягаючи на руки, викреслюючи коло довкола човна.

Наростаюче торохкотіння моторки змусило його роздивитися навсібіч. З моря, здавалося, прямо на нього летів, оповитий піною, широкий баркас. Це ж можуть не помітити його і врізати по голові. Від тривожної думки заколотилося серце, і хлопець чимдуж погріб до свого човна. А баркас уже от-от накрие хвилику, зімне його у воді та й понесеться далі до берега.

— Зверни, я тут! — закричав він, викидаючи повище руки, аби коли не почувли, то побачили його незнані мандрівники.

Ще мить — і моторка пролетіла між ним і човном, ледве не зачепивши гострим носом. Олег ковтнув кілька разів терпкої води, але з радістю усвідомив, що утримався на поверхні, що не піддався дикій стихії. І саме в цю мить почув розпачливий голос Іринки.

На човні бовваніли дві постаті, третьої не було. Моторка розгойдала поверхню, і коли хвиля відбігла, Олег побачив, як сестричка і

Митько нахилиються через протилежний борт, вимахують руками, кличучи когось із води. Петько!

Олег щосили замолотив руками і незабаром торкнувся човна, обплив його. Метрів за два від борта то з'являлася, то зникала білява голівка відважного моряка, хлопчик уже втрачав останні сили. Тоді Олег крикнув:

— Киньте круг, круг у воду!

Наввимашки, нічого не помічаючи, він кинувся до Петька й незабаром ухопив за живіт, підважив переляканого хлопчика й почав підштовхувати до човна. Поруч лунко лягнув круг.

— Хапайся за круг, та не за мене, за круг... — сказав Олег.

Петько нарешті зрозумів, чого від нього хочуть, намацав петлю, і вже ніяка сила не могла б відірвати його від порятунку. Олег обережно підштовхував Петька до човна. Тепер треба підсадити його, а сам уже якимось вибереться.

— Митько, давай, тягни нагору! — гукнув він, уже заспокоївшись. Над бортом з'явилися руки Митька й Іринки. Петько боявся випустити круг, і Олегові довелося накричати на нього, щоб однією рукою хапався за борт. Через якусь хвилину Петько вже перевалився в човен. Олег заплив до корми, підтягнувся і теж опинився на хисткій посудині.

Іринка плакала. Митько важко сопів, а Петько лежав горілиць, ніби ще не вірив, що його видобули з моря. Олег почекав трохи і напосівся на невдачу-плавця:

— Хто тобі дозволяв у море стрибати?

— Еге, хто. Човна гойднуло хвилею, от я й полетів.

Олег здогадався: то баркас наробив біди. Мало не вилаявся вгolos, але побачив, які перелякані його пасажири, і поважно мовив:

— На сьогодні досить. Тільки глядіть — на березі не проговоріть, бо кому-кому, а мені влетить. Ясно?

— Ясно, — дружно відгукнулися Петько, Митько та Іринка. Олег знову взявся за весла і повільно погріб до берега...

Добре, що екзамени позаду, що лишилося відбути практику — і перший рік навчання закінчено.

Його колишні однокласники потроху збираються виїжджати в табори, а він має ще добрий місяць в наскрізь пропаленому сонцем місті освоювати ази горнової справи. Інколи аж сумно ставало за школярською вольницею, але ж він починає приступати до справжньої роботи, яка й не снилася його ровесникам. Сам дядько Марко Пекельний днями пообіцяв, що їхню трійцю бере під особистий контроль, а в нього ж усе в руках горить і плавиться, там не посачкуєш. От якби ще Крук не заважав, бо як почне просторікувати, мораль читати, як почне хвалитися колишніми днями, то хоч у піч скачи.

Тепер вони збиралися прямо на прохідній, не заходячи в училище. Яка то радість була — підійти разом із робітниками до вертушки, спокійно дістати перепустку і тицьнути її під самий ніс вартового, що завжди чомусь недовірливо оглядав хлопців з ніг до голови. І якби ж то хоч тоді, коли виходили назад, ну, мовляв, украли випадково цілий окатиш або дрібну гайку, а то ж знадвору. Та вони ніколи нічого й не несли, обідали прямо на роботі, ще й молоко пили, щоб, бува, не охляти.

Нужденний здивувався, чому біля прохідної його не ждуть, як завжди, Гриць із Віктором. Постояв трохи, покрутив головою, а далі махнув рукою і помчав у цех. Протискаючись під гарячими від сонця металевими фермами, на яких лежали сопучі труби, минув агломеративний цех, де бував кілька разів і спостерігав, як дрібна рудна пилюка збивається в грудки, впевнено повернув за ріг і вперся в свої двері. Важко дихалося, смог нагрівся вже зранку і забивався в легені нуднуватим запахом коксівного вугілля, газом і водяною парою, що встигала трохи зволожити повітря. Дрібний скверик ледве тримався, хоч його й поливали щодня по два рази, оберігаючи зелений острівець в суцільнометалевому місті. Олег підморгнув кільком горобцям, що купалися в рудій пилюзі, і вскочив у цех, аби не запізнитися до початку роботи.

Друзі були вже там. Виявляється, Олегів славетний морський непробивний годинник цього разу збрехав на десять хвилин, а хлопці вирішили не записуватися разом із ним у порушники дисципліни. Петькун нагнувся й прокричав:

— Наш наставник обіцяв сьогодні влаштувати свято!

— Яке ще свято? — відгукнувся Нужденний.

— Віктор чув.

— Еге ж, чув, краще б мені руду гризти, як брешу.

— Ось зараз знову як закинуть десантом на відвал, там наїмося, — засумнівався Олег. — До свята далеко.

Нелегко давалася учням теорія металургії, яку вивчали з перших же днів. Складні формули, різні технології плавлення металу — від первісного добування болотної руди та лиття в ямах до найновішого мартенівського — збивалися в голові до купи. Не допомагали й діаграми, схеми, яких було щедро понавішувано в класі: все те не набирало конкретних обрисів, відлякувало мертвотністю. Навіть у мартенівському цеху довелося довго роздивлятися, доки зрозуміли весь виробничий процес, але на початку основної практики учні вже досить упевнено бралися за нескладні операції.

Але ж то було не справжнє свято, до якого вони готувалися. Свято — це ти сам, як Пекельний, даси волю сталі, і вона червоними вальцями покотиться в прокатному стані по безконечній стрічці конвейєра.

Крук був у звичайному буркотливому настрої. Порозтикувавши учнів по роботах, крутнув довгого вуса і сховався в побутовці. Петькун тільки головою кивнув йому вслід. І тут нарешті настала для трьох друзів та сама святкова хвилина, якої вони чекали кілька місяців. Віктор перший побачив, як до них перевальцем крокує старший горновий.

— Пекельний, до нас! — гукнув він крізь сичання газу й пари.

Хлопці насторожилися. А дядько Марко вже усміхався їм з-під крилатого брезентового капюшона, що переходив у широку нашорошену куртку. Чорні квадратні окуляри були підбиті на лоб, і з-під них довгими струмками стікав коричневий піт. Широке обличчя так і світилося привітністю, наче то в хату до нього завітали найдорожчі гості.

— Ну як, майстри вогневої справи, не спеклися?

— Кондиціонери ж сичать, — відповів Гриць, намагаючись випростатися, бо виглядав проти могутнього сталевара стеблинкою.

— То-то, бачу, знову Степанович покинув вас. Ну, та звикайте, з дідом ще й не таке раніше бувало, на старості присмирнів. — І несподівано поміняв тему розмови. — До печі кортить, га?

Попрацювавши стільки років у шумному цеху, Пекельний звук говорити голосно, і навіть тоді, коли тільки море шуміло поряд. Хлопцям здалося, що він на них накричав, але коли вгледілися в усміхнені примружені очі, не повірили собі: таки не жартує уславлений горновий.

— А кому б не кортіло? — озвався Петькун. — Тільки ж Крук сказав, щоб і не думали.

— А ми зараз, доки старого нема, спробуємо порушити його рекомендації. Гайда вдягатися!

Хлопці, не вірячи своїм вухам, кинулися в роздягальню, де в окремій шафі висіли спеціальні брезентові куртки сталеварів і темні окуляри. Петькун вирядився перший, натягнув окуляри, підійшов до вигорілого дзеркала, крутнувся і так тупнув ногою, що пробив би й підлогу, якби не бетонна.

— Ого-го-го, хлопці, мати рідна не впізнала б, якби була в мене. А бабу свою не хочу лякати, ще помре, не доживши до ста років. А ти в який мішок уліз? — штовхнув Віктора.

На того й справді нічого не підходило — металурги були як на підбір, малих не пускали до печі. Нарешті спільними зусиллями розшукали і йому куртку, новеньку, закачали рукава. Те ж саме сталося і з рукавицями — два таких Чепіжних в одну влізло б, ще й зайця впускай на додачу, як у тій казці. Задоволені собою, рушили назад.

Пекельний стояв у гурті помічників і, побачивши групу, підняв угору великого пальця: мовляв, хлопці — хоч куди. Потім помахав рукою, кличучи до себе.

Та хлопці вже засвоїли одну премудрість горнової справи: коли підходиш до печі, з якої має потекти розплавлена сталь, обов'язково облийся водою, інакше завуглишся, а то й затлієш. Отож на всяк випадок рушили в куток, де лежав ребристий брандспойт, підключений до водоколонки. Гриць ухопився за кран.

— Олег, бери шланг, будемо обливати Віктора. Якщо не зіб'є з ніг струмінь, значить, буде горновим.

— Не шкілью, — огризнувся Чепіжний. — Побачимо, хто встоїть. Давай посильніше!

Петькун крутнув колеса, і шланг у руках Олега завібрував, вишпортуючись із пальців, вузький наконечник зненацька обріс силою китицею і метнув потужний струмінь.

— Обличчя, обличчя закривай! — гукнув він Чепіжному і почав приборкувати водомет.

Струмінь вдарив у спину Вікторові, хлопець аж захитався, але таки встояв, ще й крутитися почав, щоб усього облило. За якусь мить із брезентового вбрання текли потоки, а Віктор все просив поливати ще, танцював у калюжі, що збивалася в струмок і стікала кудись у підземні нетрі.

Другим приймав купіль Петькун. Як вони не намагалися бодай схитнути його, нічого не вдалося, і Віктор пожартував:

— На тебе спеціальний наконечник треба шукати.

— У пожежників роздобудемо, у них гарно б'є.

Олег добряче спіарився під брезентовкою, яка не пропускала повітря. Він уявив собі, що буде з тілом, коли з льотки побіжить металевий струмінь і наповнить виливницю, і мимохіть здригнувся.

Марко Пекельний господарював біля печі. Був непоквапливий, як завжди, але від кожного його слова ставалися якісь непомітні на чужий погляд зміни. Ось один із помічників подерся кудись нагору по залізних щаблях, двоє інших завмерли біля пульта, сам же старший горновий кивнув учням, кличучи ближче.

Уже коли вони були коло печі, зачудовано подивляючись на вперше бачені так близько кнопки, важелі, гукнув:

— А тепер, хлоп'ята, накидайте на очі окуляри, будемо сталь пускати! Тільки без мене ні з місця.

Буквально в двох метрах від хлопців на гладкій поверхні печі висів якийсь кружечок. Саме до нього й підступив Пекельний. Нагнувся, відхилив його вбік, і в очі хлопцям сяйнула сліпуча блискітка. У те вічко було видно, як у печі кипить, вирує сталь, раз по раз міняючи відтінки. Марко схилився над датчиками і знову підняв угору великий палець: готово!

Різким рухом він відкрив льотку, і по широкому трикутному рівчаку вибіг сліпучий потік. Олег аж очі зажмурих од несподіванки — так близько все сталося, ще б підступитися на крок, і потік упав би на груди. Але сталь кинулася вниз у виливницю, вдари-

ла в дно, і палахкі іскри застрибали вусібіч, застукали в брезентову куртку, яка відразу ж укрилася густою парою. Чим повнішала виливниця, за якою вже чатував кран, тим гарячіше ставало, і коли Олег відчув, що куртка обпалює шкіру, відскочив назад. Озирнувся й помітив, як помічники Пекельного по одному підставляють себе під струмінь води і знову бігом повертаються до печі, як сам горновий подався до колонки, і Олег помчав за ним.

Вода розхитувала тіло, парке повітря обпалювало піднебіння, носом взагалі не можна було дихати, а він стояв і вже готувався, тільки-но охолоне, знову мчати до печі, хоч від нього нічого не залежало в цьому народженні металу: сам незвичний темп заворожував, змушував думати про те, що й ти тут не чужий.

Так вони обливалися з добрий десяток разів, доки плавка не була завершена. Закрилася льотка, кругла лядка затулила вічко, і зморена мокра зміна Марка Пекельного могла пересапнути, доки піч знову завалювали для чергової плавки інші служби.

Вони сиділи на широких лавах, поскидавши брезентові роби, і попивали молоко. Пекельний жартував, поглядаючи на мокрих, як хлющ, учнів, і непокvapно говорив басом, який, певне, чути було і в побутовці:

— Оце, хлопчики, заради цих хвилин ми й живемо. Не мине й року, як і вам доручимо пускати сталь, так що готуйтеся на совість.

У прочинені двері просунувся Крук. Зиркнувши на своїх підопічних, розуміюче покрутив головою.

— Що, Марку, до печі пускав оцих пуцьвірників?

— Та пустив.

Майстер насварився на нього пальцем.

— Забуваєш мою науку. Я що казав? Три роки руду гризти, а вже тоді до вогню.

— Так часи ж міняються, Карпе Степановичу, тепер вік прискорення.

— Ну, дивись мені, щоб очі не повипікало.

— Нічого, хлопчики метиковані...

XXII

З настанням тепла яхтсменам не було продику. Всі заняття перемістилися ближче до води. Матрос, який поважає себе, не вийде в море на обдрипаному судні, не перевіривши кожен вузол. Спершу не було фарби, та Куликов побігав по різних організаціях і привіз кілька десятків банок. Хлопці заходилися поновлювати судна. Один ял устиг розсохтися, то його зо два дні конопатили, шпатлювали, сушили на сліпучому сонці, фарбували, і лише потім спустили на хвилю випробувати, чи не просочиться вода, чи не доведеться у відкритому морі вилити черпаком воду.

Та найбільше хвилювань завдавала пластикова яхта. Що була вона експериментальна за матеріалом, а що не просто було розрахувати все до найменшої дрібниці, аби судно мало стабільну остійливість на воді. Їм допомогли комбінатівські конструктори, які зробили точні обрахунки на ЕОМ. Нелегко було дістати пластик, але невтомний Павло Павлович оббивав різні пороги, доки не притягнув на берег цілу машину того добра.

Каркас обтягли ще з осені, тепер же, коли планувалися виходи в море, на випробування, залишилося доклеїти силкатним варивом штики, пошліфувати їх так, щоб борти були гладенькі, пройтися щіткою і, нарешті, вивести чорною фарбою назву нового судна їхньої флотилії.

Крім трьох друзів, на ці роботи було кинуте ще двох досвідчених мореплавців, які вже не раз ходили у морські походи. Сюди ж Кияниця привів і двох дівчат — у них легка й ніжна рука, отож знадобляться при завершенні малярних робіт. На велику бентегу Олега, однією з тих двох виявилася Світлана. Подруги старалися не відстати від хлопців, але похмурий і постійно чимось невдоволений Едик Бурий, битий яхтсмен, відганяв обох подалі, бо вважав, що не потрібно брати на борт представників прекрасної половини, як це й робили справжні «морські вовки» у всі часи. І справді, коли б йому, чого доброго, доручили керувати клубом, не було б на цьому березі ні Світлани, ні інших дівчат.

Олег наполегливо тре боки яхти шліфувальною шкуркою, за п'отом нічого не помічає довкола, навіть кепку з лиснючим козирком понижче натягує на очі, але все одно час од часу зиркає на Світлану. Вона йому давно подобається, чи не відтоді, коли вперше побачив на тренуванні. Але за весь час так і не міг знайти причину, щоб поговорити: то хлопці весь час вертілися біля пишної білявки, то слова губилися, тільки-но залишалися удвох. Він злився на себе, інколи й на неї, а дівчина трималася гордо, що відлякувало ще дужче. Навіть Гриць, для якого не було жодних заборон, спробував був одного разу заговорити про свою любов, яка спалює всю душу, так заробив такого одкоша, що тільки ошелешено покрутив головою — Світлана не лізла в кишеню за словом.

Підійшов Куликов. Оглянув яхту, ляснув міцною, натрудженою веслами долонею по борту:

— Непогано, хлопчики. Старайтеся. Так, чого доброго, сьогодні надвечір пробувати будемо. Бурий, давай ставити оснастку для вітрила, хай менші малюють.

— Єсть ставити оснастку, — по-військовому відгукнувся Едик. — Василю, давай у підручні.

Обое полишили банки з фарбою і заходилися біля рейок. Зацюкала сокира, підтесуючи сухі планки. Куликов тим часом гукнув кількох хлопців і почав розгортати на піску вітрило.

Власне, то був іще тільки широкий сувій, з якого треба викреслити, вирізати косяк, обкидати петлями боки, щоб не розтріпувалися на вітрі, пришити знизу до планки, поробити протяжини для фала, — коротше, обіцянка директора вийти вже сьогодні в море видалася всім передчасною. Але якщо завтра ніщо не завадить, вони таки випробують свою нову красуню, помчить вона по тихій гладіні моря.

Олег саме шатирив яхту по стику і аж злякався, коли відчув, як гострий лікоть ударився об щось м'яке. Випростався і тут же почув сердите:

— Ну ти, розмахався!

Збоку стояла Світлана. Обличчя, вже добре засмагле, аж бронзове, заляпане білилом, очі сердиті. Олег розгубився.

— Так у мене ж ззаду очей нема...

Дівчина потирала бік, розмазуючи й на ньому фарбу. Олег співчутливо запитав:

— Болить?

— Переболить, — відняла вона руку й знову нахилилася над яхтою. — Тільки ти попереджай, коли знову ліктями махатимеш.

— Я ж не хотів, Світлано, я до тебе...

Вона повернула до нього свої глибокі вишневі очі, мов здивува-

лася чомусь, та Олег поспіхом відвернувся й заходився так шалено працювати руками, що аж Петькун обізвався:

— Тихше ти, яхту перекинеш. Дай на воду вийти.

Час од часу вони заходили в море. Воно було тут мілке. Метрів зі сто брели по піщаному дну, лякаючи сонних бичків, далі пластом падали на воду й пливли. Шум, веселі перегуки, свіжість морської стихії — все це зрослося з ними, все було часткою їхнього життя. Як не старався Олег пливти поруч із Світланою, вона була зграбніша, кількома десятками сильних гребків відривалася від нього і тільки лукаво позиркувала крізь бризки: ану дожени, коли такий спритний.

Коли хто із плавців запливав надто далеко, з берега долинали приглушені удари справжнісінької корабельної ринди, яку теж дістав невтомний директор. Цей старовинний нехитрий корабельний інструмент був призначений для відбивання годин на борту, тепер же він супроводжуватиме їх під час морського яхтового походу.

Надвечір яхта виблискувала білилом, яке швидко зашперхло на сонці і вітрі. Куликов з Кияницею, зайнявшись вимірюванням, повідомили, що вітрило можна ставити хоч зараз, але поки що згорнули його в рулон і наказали хлопцям віднести на склад. Коли всі зібралися біля яхти, Павло Павлович усміхнувся і мовив:

— Тепер, товариші яхтсмени, за традицією ви повинні дати назву оцій білобортій красуні. В кого є пропозиції?

Олег гарячково перебирав у пам'яті дивні, на перший погляд, назви, якими пістрять борти суден. А хтось уже почав вигукувати чудернацькі слова, хтось брався пояснювати їх значення. Коли наступила пауза, Олег гукнув і собі:

— «Світлана»!

Йому здалося, що всі раптом змовкли й втупилися в нього. А що він таке сказав? Здається, нічого. Яхта ж і справді світла, чиста, мов вимита сонцем чайка, то чому б і не назвати її простим і красивим словом. Він помітив хіба що променисті щасливі очі Світлани, які йому багато про що вповіли в ту мить, подумав іще, що його можуть засміяти. Але було вже пізно, слово — не горобець...

— Справді, навіщо довго шукати? — підтримав хлопця Куликов. — Назва гарна, та й у нас є своя Світлана.

— Отож він про неї й думав, — підморгнув Бурій.

— Ну, ти, вхопиш зараз, — посунув на нього Олег.

— Я теж за «Світлану», — подав голос Кияниця, погладжуючи борідку. — А що і в нас у клубі є своя Світлана, тим краще, повинні ж ми шанувати своїх морських подруг.

На тому й порішили, і хлопці швидко вивели на борту великими літерами «Світлана» і номер яхти. Олег, правда, не підходив до

них, щоб знову не викликати насмішок. Стояв у затінку борта і мовчки спостерігав за роботою.

Куликов задоволено оглянув яхту, крякнув і сказав:

— А тепер по домівках. Збір завтра о десятій. Вихід у море.

— Ура-а! — загорлали хлопці, тарабанячи в порожні банки з-під фарби.

Олег того вечора був щасливий подвійно. Що все так гарно скла-лося, яхту закінчили, завтра в море, а що під кленами, які оточува-ли спортивний майданчик, його наздогнала Світлана і гаряче шеп-нула, щоб ніхто більше не почув:

— Олег, спасибі тобі!

Він хотів щось сказати дівчині, може, зумисне грубувате, але тільки махнув рукою. Вона швидко побігла наздоганяти подругу, а він прикипів до місця — кортіло кинутися слідом за нею, та на-ближалися хлопці.

Вечірнє сонце плавалося над морем. Уже піднімаючись на ко-согір, він озирнувся й побачив рядок білобортих суденець, які чай-ками припали до води. То була їхня флотилія...

Ніхто не запізнився вранці. Навіть вічно невиспаний Гриць Петькун примчав за хвилину до того, як директор вилаштував усіх на урочисту лінійку. А вони й справді виглядали сьогодні святко-во, вдягнувши морську форму, самотужки пошиту з великими трудностями і від того ще дорожчу кожному. Та форма поробила всіх схожими одне на одного, стрункішими й по-військовому під-тягнутими.

Куликов вийшов із приміщення в супроводі тренерів, вони теж виглядали по-святковому: в синіх штанах, підперезаних морським поясом з лисучою пряжкою, в білих безрукавках. Довгий фла-шток угонився в чисте блакитне небо, наче величезна стріла, на-тягнута на невидимих вітрах.

— Члени яхт-клубу «Альбатрос», струнко! — скомандував старшина, довгоший підпарубок із кумедним прізвищем — Стець-ко.— Направо, рівняйся!

Всі як один рвучко повернули праворуч голови, і це в хлопців ви-йшло на диво злагоджено — далася взнаки ретельна підготовка на заняттях. Олег теж підтягнувся так, щоб при повороті праворуч бачити груди четвертого. То були груди Петькуна, він так їх вип-нув, що затінив усіх вищих за себе зростом правофлангових. Вигорілий чуб їжачився й на потилиці, видаючи буйну натуру хлопця.

Командний склад зупинився в центрі, і старшина, чітко карбу-ючи крок, аж пісок летів увсібіч, підійшов до нього, приклав руку до кашкета й відрепортував:

— Товаришу директор яхт-клубу, особовий склад вилаштувався для підйому прапора у зв'язку з початком морських навчань.

Павло Павлович прийняв рапорт, дав команду «вільно» й оглянув стрій. Його курсанти таки справляють враження. Чомусь згадалися скептичні посмішки багатьох начальників, для яких їхній «Альбатрос» був дитячою забавкою, відмахування, коли прошив щось для одних хлопців і дівчат. Але згадалося й те, з якою радістю бралися самі яхтсмени до роботи, скільки вигадки виявили, коли справа торкалася улюбленого клубу. Багато хто, вже й закінчивши свої училища, продовжували ходити на заняття.

А як би добре було, коли б на цьому березі побудувати справжнє приміщення яхт-клубу, сучасне, світле, просторе, бо стара довжелезна дерев'яна споруда годна хіба що для утримання курей, коли б везти бетонні причали, ангари для яхт і «Добриніна» сюди перевести. Голова пухне від задумів, але вони поки що лишаються тільки мріями.

Він ще раз окинув поглядом рівний стрій і скомандував:

— Прапор яхт-клубу підняти!

Із строю стрімко вибігли Бурий і Світлана Забужко. Зупинилися під флагштоком і повільно потягли шворку вниз. Біло-синій морський прапор залопотів на вітерці і поплив угору. Погляди всіх супроводжували його доти, доки він не досяг тонкого шпиля і не розгорнувся на всю широчінь.

Куликов подав чергову команду:

— Екіпажі на чолі з тренерами та інструкторами, зайнятися підготовкою суден до виходу в море!

Стрій миттю розпався. Групи бігцем кинулися до яхт і ялів. Знаючи наперед свої обов'язки, кожен намагався якнайшвидше їх виконати.

Олегові з друзями випало обживати «Світлану». На одній яхті з ними мали вийти сам Куликов, Кияниця й Едик Бурий, що згодом стане їхнім капітаном.

Із моря почувся протяжний гудок — то «Добринін» прийшов супроводити флотилію. Раніше на такі близькі виходи супроводжуючого корабля не було, але після того, як кілька років тому один із хлопчаків потонув у штормову негоду, керівництво профтехосвіти Приморського дало команду не залишати без нагляду вутлі суденця ні на мить.

Екіпаж застиг на місцях. Павло Павлович оглянув усіх і гучно скомандував:

— Кінці віддати, якір вибрати, по місцях стояти, вітрило підняти!

Їхня яхта мала бути флагманською, оскільки на її борту знаходився директор, отож від них багато залежало тепер, як злагоджено відчалять від берега всі дванадцять суден. Олег миттю зняв петлю з причального стовпа і стрибнув на яхту. Бурий виструнчився посередині, йому допомагав Гриць, і за якусь хвилину косе вітрило

залопотіло на легкому вітерці. Бурий закріпив фал і всівся на передній банці, уважно стежачи за маневром яхти.

А вона повільно попливла від берега. Олег відсунув від себе корковий пояс, який чомусь потрапив йому під бока, й оглянув своє господарство — черпак на довгому шкоті, прив'язаний до банки — так називалося сидіння. Йому належало стежити за тим, щоб вода не потрапляла на суденце і в разі чого старатися вичерпати її за борт. Яхта вирушала в перше плавання, а тому треба бути особливо пильним. Але як він не вдивлявся в днище, не просочилося ні краплини: отже, самодіяльні корабелі добре законопатили щілини.

Куликов був схожий тепер на справжнього капітана: піднявши бінокля до очей, він пильно оглядав стрій вітрильників, чи немає похибок у маневрах. Здається, все поки що йде добре, його вихованці за зиму не розгубили знань мореплавства, а новачки виявилися метикованими.

Порипувала щогла, напружуючись під вітрилом, тремтіли шкоти, прихоплені за гаки, яхта набирала ходу, забираючи вітряні потоки всім полотном.

— Виконати фордевінд! — гукнув весело Павло Павлович і підморгнув Кияниці, показавши на хлопців: бач, мовляв, як стараються.

А тим і старатися не було причини — все за них робив вітер. Низько стелючись над морем, він ударяв у кїль, у круті борти, було чути лише дрібний плескіт хвиль, який не глушило гуркотіння двигунів. Бурий виконав команду директора, й суденце накренилося, бо, кероване вітрилом, воно змінило кут забору вітру. Петькун не втримався на ногах і впав на борт. Яхту різко гойднуло, щось заторохтіло, не закріплене задалегідь, і Кияниця весело засміявся:

— Матрос Петькун, не перекинь судно!

Гриць швидко піднявся й удавано весело гукнув:

— Треба ж колись остійливість випробувати.

— Команди треба знати. Куди повертаємо, туди й центр власної ваги перенось. Давай, хлопчики, показуй приклад, ви ж ведете.

Нужденний, залишившись без роботи, міг оглядати море. По правді кажучи, не всі судна витримували дистанцію, ламали лінію при маневрах, на деяких з них вітрила безсило опадали чи, захоплені раптовим протягом, несли екіпаж уперед, але й то було чарівне видовище: позаду — пагорби міста, білі квартали будинків, над якими ще вищими видавалися заводські димарі. Їхне помаліле приміщення клубу — і блакитна вода, ледь збурунена кілем. Галасливі чайки шмигали над самим вітрилом, очевидно, прийнявши його за велетенського птаха, що відбився від гурту. Он, здасть-

ся, і цехи їхнього металургійного гіганта, що займав чималий півострів. Сонце стояло майже над ними, таке чисте й привітне, що хотілося глянути в нього, мов у дзеркало.

Олегові стало так вільгісно на серці, що хотілося співати. Він би й заспівав, коли б, як говорила мати, слон на вухо не наступив, але й при цьому заспівав би, але посоромився присутніх, тим більше, що незабаром дивна мандрівка мала закінчуватися — Павло Павлович оголосив черговий поворот, що означало йти до берега. Проба виявилася успішною.

XXIII

Для Олега та його друзів, здавалося, й літо поки що не настало. Він помітив його хіба що по тому, як біля їхньої хати на піщаній косі стало так тісно, що курці ніде кльонуті. Завершувалася виробнича практика, доводилося щодня їздити на комбінат і на кілька годин поринати в гарячий цех. Крім того, яхт-клуб готувався до виходу в море, а це означало, що всі вечори він мав проводити на зріднілому бережку, ще й ще раз учитуватися в морську термінологію, на практиці доводячи всі оті безконечні команди та правила до автоматизму. Куликов попередив, що перед походом будуть екзамени, і хто бодай у чомусь дасть промах, той сидітиме на березі в сторожах.

А йому над усе кортіло в похід, показати себе. Після того, як на його пропозицію нову яхту було названо «Світланою», між ним і дівчиною ніби сонце зійшло. Вона вже не дивувалася, коли хлопець заговорював до неї, розказала, що вчиться на художника-мозаїка на Гнилозубівці. Правда, проводити додому не дозволяла, бо там хлопці чужаків не люблять, можуть і відбанити, але часом вони разом запливали далеко в море й там, лежачи на дрібній хвилі, розповідали одне одному про своє життя.

Світлана мріяла стати актрисою, її бажання зросло після того, як ще малючкою знімалася в кіно. То нічого, що в масовці, але ж знімалася! Режисер, бородатий крикливий дядько, навіть прорікав їй велике майбутнє. Але коли б він говорив це тільки їй, коли б і сам зробив дещо для неї! Тепер вона розуміла, що була для нього лише маленькою іграшкою. От тільки зронені слова довго кровили їй серце, доки батько розлучився з матір'ю (Олег подумав собі, що і в нього теж могло так статися), а мати умовила її почекати з кіно та навчитися заробляти на хліб, бо талант завжди проб'ється, он же була в їхніх південних краях звичайна фезеушниця, а стала знаменитою співачкою. Тепер і Світлані не до артистки, захопила її нова стихія — комбінування мозаїчних панно, які, коли вкласти душу, не згірші за гарний фільм, а може, ще й кращі, бо фільм подивишся раз-вдруге, а на мозаїки можна дивитися щодня.

Олег вслухався в її одкровення, трохи ніби й співчував, але сказав твердо:

— А я, бач, мріяв стати капітаном, як батько. Поки що не став, але, бач, не відірвався від моря. Хоча й біля мартена цікаво. От рекорд поставлю, а тоді видно буде.

— Задавака,— плеснула Світлана пригорщами воду і щосили погребла ще далі, минаючи червонястий буйок, оброслий зеленою слиззю.

Хоч не раз і перепадало, але вони часом запливали так далеко, наче ховали свої почуття в морську далечінь. Їм ніхто не був потрібен у цьому просторі, і коли голос, підсилений мегафоном, обривав отой заплив, стало темніше в небі.

Тепер Олег з відразою згадував злодійку Лєру й радів, що так вдало викрутився. Ніхто, крім Юрія Дмитровича, не знав про їхні «подвиги», але той як дав слово мовчати, так і не порушує його. От що значить справжня людина!

Тепер хлопець жив майбутнім походом, морем і — можливістю бути із Світланою. Чого не буває в морі? Хай шторм ударить, хай на мілину сядуть чи навіть на фашистську міну налетять, адже кажуть, що іще часом зриваються вони з якорів. Отоді б він показав себе, не довелось б їй соромитися за нього.

Мороки з походом виявилися більше, ніж хто міг чекати. Що судна повинні були бути в ідеальному стані, готові до всіляких випробувань, а що й самі яхтсмени мусили подбати про екіпіровку. Одяг, їжа, сигнальні та рятувальні засоби — все повинно бути в порядку. А потреби моря трохи інші, ніж земні. Отож кожен старався максимально забезпечити себе всім необхідним.

Добре, що Олегів батько був моряком, то в нього виявилось багато чого такого, про що інші могли тільки мріяти. У кладовці, де зберігалися морські снасті, він розшукав справжнісіньку штормівку: з капюшоном, зі жгутовим поясом, який тісно оперізував попереk. Правда, штормівка була завелика на нього, але мати щось ушила, щось підстрочила, і все зійшло. Знайшовся навіть електричний ліхтарик такої конструкції, що в нього не проникала вода, далекобійний, блискучий. Олег купив батарейки і вечорами регулював точку та блискав променем у море. Він був готовий хоч сьогодні вийти в море і тільки ждав команди.

До кінця практики залишалось кілька днів. Пекельний запевнив друзів, що поставити їм найвищий бал, бо виявилися тямущими учнями. Отже, виставлять останню оцінку, видадуть зарплатню — а там уже і в похід. З веселим настроєм вирушили хлопці на комбінат.

Біля прохідної їх зустрів утаємничений Крук. Тицьнувши пальцем у нерозлучну трійцю, приєднав до них ще з п'ятеро хлопців і кахикнув по-змовницьки:

— Сьогодні ми з вами поїдемо на один об'єкт, кх-м, не секретний, сказати б, але вам буде краще, ніж паритись у цеху.

Хлопці здивувалися, але нічого не сказали. Зрештою, однаково, куди їхати, практика ж кінчається.

Крук озирнувся на прохідну й попрямував до автобусної зупинки. Був такий щедрий, що сам купив хлопцям квитки і мовчки бухнувся на переднє сидіння. Автобус проїхав через зелений центр, забудований у старі часи двоповерховими будинками, проминув висотний масив і несподівано вибрався на простір. Довкола розляглися зелені поля, тут і там ходили трактори, мигаючи ребристими колесами. Час від часу праворуч проблискувало морське плесо і знову ховалося за пригірками, вкутаними густими кущами та деревами. Далеко в маревах поставали білостінні села, ніби пливучи кудись за обрій, степ умлівав од спеки, яка обіцяла бути й сьогодні нестерпною. Асфальтова стрічка попетляла ще з півгодини і несподівано потяглася вниз, уткнувшись у затоку.

— Приїхали, хлопці! — пожвавішав Карпо Степанович і повагом вибрався з автобуса.

Учні висипали теж і здивовано розглядалися довкруг. Місце, куди висадився їхній «десант», було навдивовижу гарне. Природна улоговина, захищена від суховіїв пологими пагорбами, підходила до самого моря. Кущі глоду вгорі побурили від пилуги й сонця. Під ними, на рівнині, все було перерите — тут і там почали зводитися акуратні будиночки дачного типу. Дехто з господарів уже встиг навіть обжити свій клопоть землі, у декого на ділянці стояли самі вагончики, сараї, хтось припер списаного побитого автобуса, влаштувавши тимчасове житло. На кількох ділянках копошилися літні люди, поливаючи перекопаний ґрунт, що тільки цієї весни прийняв у себе дерева, кущі, полуниці.

— А де ж секретний об'єкт? — здивовано запитав Крука Гриць, чухмарячи за звичкою зарослу мичкою потилицю.

— Зараз виявимо, — усміхнувся майстер і впевнено рушив нижче до моря.

Всі зупинилися на квадратній ділянці, вже обнесеній дротом, що провисав на дерев'яних стовпчиках. При виході на вузьку вуличку, розтерзану согнями коліс, стояла збита з дощок халабуда. Крук підступив до неї, заховався в затінку й витер мокрою лоба долонею. Нагнувся, поторигав здоровенний замок на дверях, обмацав кишені й дістав ключ.

— Оце вам і наш об'єкт, — підморгнув учням. — Тільки про нього в училищі ніхто не повинен знати. Я не боюсь, але самі розумієте, злі язики...

Нужденний сторопів. Він сподівався побачити будь-що, тільки не таємничу халабуду і це недоросле селище, від якого нічим комбінатівським поки що й не пахло. А може, тут будеється профілак-

торій для робітників? Казали ж їм, що таких багато над морем, люди охоче їдуть із сім'ями на вихідні чи й на цілу відпустку. Але чому ж тоді будівництво ведеться так непланово, самотужки, хіба на комбінаті немає потужної техніки, яка б за якийсь місяць навела в цій улоговині порядки? Ні, тут щось не те.

А майстер тим часом заліз у сарайчик і почав виставляти лопати, граблі, викотив кілька порожніх відер, тоді й сам з'явився в отворі.

— Значить так, хлопці. Ось вам лопати, граблі, кхе-х, треба перекопати оцю землю. Далі поллемо оті кілька куців — і купатися.

— Я не розумію, — подав голос Олег. — Це що, така практика?

— За практику я оцінки ставитиму, так що не турбуйтеся, — блиснув очима Крук і поправив на голові бриля.

— А чия це земля? — не відступався учень.

— Чия, чия, — роздратовано огризнувся майстер, — наче тобі не однаково, чия вона. Радянська!

— Але ж ми повинні бути в цеху?

— Ну, то й чеши назад, якщо тобі кортить біля печі паритися. Ясно?

Нужденний впевнився в тому, що та земля належить самому майстрові, що той вирішив їхніми руками обробити свою дачну ділянку. Образа піднялася в його душі — хоча б сказав по-людськи, попросив — мовляв, допоможіть, старий я і сам не можу впоратися з роботою, а то зразу — про оцінки. Олег повернувся до хлопців, які стирлувалися під сарайчиком, розбираючи лопати.

— Ви як знаєте, а я копати не буду. Це нечесно.

— Що нечесно? — нахилився до нього Крук.

— Те, що ви хочете дурнів найти, що від практики відриваєте. Крук побагровів.

— Ну й котися звідси. А оцінку я таки тобі гарну виставлю, не бійся.

— Я не боюсь, — якомога спокійніше відповів Олег. — Хлопці, як собі хочете, а я не збираюся працювати.

Петькун знову почухав потилицю, не знаючи, як поведеться.

— А може, поріємось, грець із ним?

— А завтра майстер накаже туалет чистити дома, і ти підеш?

— Ну, туалет... — протягнув невпевнено Гриць.

— Я пішов, — рішуче кинув Олег і повернувся до дороги.

— Я теж, — несподівано подав голос Віктор.

Олег зупинився й зрадло глянув на друга, стало легше, що не тільки він виявився таким не поступливим. Петькун розмахнувся лопатою і глибоко загнав її в пісок.

— Правильно, нічого на чужому горбу виїжджати. А то видає лопати, — презирливо глянув на майстра і крикнув на хлопців, які стояли в нерішучості: — А ви чого носи попускали!?

— Так практика ж, — буркнув один із них.

— Ну й практикуйтеся, хазяїн яблуко колись дасть, як не забуде. Гайда, хлопці!

Трійця рушила з ділянки, а Крук, намагаючись не привертати уваги сусідів, крикнув їм услід:

— Добре, добре, ви в мене ще потанцюєте, я вам покажу практику з теорією...

Та хлопці вже надавали ходу.

Хтось із учнів, які залишилися й таки перекопали всю ділянку, розніс чутку по училищу, дійшла вона й до Морочковського, котрий негайно подався до Буса.

Директор роздратовано кинув окуляри на стіл і лягнув долонями:

— Ну, що мені з старим робити? Так і жди чергового вибрику.

— Що робити? Писати наказ про звільнення. Хіба мало пенсіонерів на комбінаті?

— Так то воно так, але ж Крук побіжить до начальства, почнуться розбирання, дзвінки.

— Гадаю, у нас назбиралося досить аргументів, щоб відбитися від меценатів.

— Ну, добре, — згодився директор. — Порозмовляйте з учнями, яких Карпо Степанович примушував копати землю на ділянці, а тоді я з ним проведу прощальну бесіду.

Наказ був написаний. Крук зібрав свої нехитрі інструменти, кілька плакатів і грюкнув дверима. Але на прощання заскочив до Морочковського. Наїжачений, пітний, зупинився біля порога й прохрипів:

— Не думав, друже, що ти такий в'їдливий. Значить, на свою голову рекомендував тебе.

— Не з того місця, товаришу Крук, заходите, — спокійно відпарировав Ярополк Іванович, хоча йому й шкода було старого майстра. — Треба було думати.

— Ну, пам'ятай, майстер Крук без бою не здасться.

— А ми лякані, шановний, лякані, — усміхнувся Морочковський.

Крук грюкнув дверима і затупотів коридором, порожнім о цій літній порі.

Крукові не довелося виставляти оцінки за практику групі ливарників — це зробив за нього Пекельний, який відзначив, що всі троє виявилися здібними і сумлінними учнями.

Нарешті почалися канікули. Та Олег із друзями тепер цілими днями пропадали в яхт-клубі, борознячи водну гладінь, купаючись донесхочу, лаштуючись у похід. Колишні вуличні звички відійшли кудись у небуття. Хлопці якимось непомітно подорослішали.

Морочковському стало незвично без щоденних училищних клопотів, тож він часто-густо і сам приходив до яхт-клубу, охоче вирушав у морські прогулянки на «Світлані», ще більше зблизився із Нужденним та його друзями. В морі він відроджувався душею, кожна хвиля, здавалося, повертала його в минуле, в оті романтичні мандри по далеких водах, і хлопці захоплено слухали його розповіді, які часом продовжувалися й по дорозі додому, коли сутінки огортали задимлене місто.

Того вечора він сам запропонував учням провідати скіфську могилу, яка, як він казав, була колись його мрією. Бронзові од сонця, розморені спекою, вони вирішили погребувати транспортом і звільна рушили берегом моря. Затока, де стояли їхні судна, була напівпустельна, зате далі піщаний виступ щільно обліпили хати і тимчасові курені, заповнені садами, квітниками, городиною, яка росла щедро, відчуваючи на собі вільгість недалекої води. Проминувши уходжені ділянки приватників, вони почали петляти заводським берегом, захаращеним іржавими трубами, тавровими балками, напівзнищеними морською сіллю бакенами. Тут же щільно тулилися малотоннажні судна, баржі, в морі на близькому рейді стояло кілька сейнерів місцевого рибгоспу. Баркаси гойдалися на прибережній хвилі, припнуті кінцями до стовпів, чекаючи своїх господарів, які в цей час варили метал, стругали дошки, зводили будівлі в місті.

Несподівано Морочковський помітив на одному з баркасів зігнуту постать. Щось знайоме видалося в чоловікові, геть замороженому риболовлею.

— Ану, хлопці, подивіться, хто там над вудочкою чаклує, у вас очі молодші, зіркіші.

— Так це ж Крук! — вигукнув Петькун, відразу впізнавши в рибалці колишнього майстра.

Морочковський вагався: іти повз нього чи накинути коло та уникнути непримної зустрічі? Але в душі сколихнулося співчуття до старого, раптом помітив їх і ніколи не простить, що бачили й не підійшли. Що було, те минуло, а життя продовжується. І він, трохи повагавшись, мовив:

— Я вважаю, друзі, що нам треба підійти. Хто давнє пом'янув, щоб лиха не минув. Так?

— Ходімо, якщо не прожене, — завагався Віктор.

Олегові не хотілося псувати гарний настрій, але ж не міг він відставати від інших. Тому рушив і собі до баркаса.

Крук смикнув вудлице і досадливо крякнув: на гачку нічого не було. Саме в цю мить до нього і підійшли. Старий глипнув на Морочковського з хлопцями, здригнувся, наче не вірячи своїм очам, а потім похмуро відвернувся, явно прагнучи уникнути розмови. Ярополк Іванович підійшов упритул, примостився на борту.

— Вудите?

— Ні, воду каламучу, — буркнув крізь зуби Крук.

Запала неприємна мовчанка.

— Карпе Степановичу, ви б уже перестали гніватися. Он і хлопці так думають.

— Хай собі думають, що хочуть, тепер мені до них діла немає.

— Та годі вам. Подумаєш, велике діло — училище.

Крук несподівано спалахнув.

— Училище не велике діло, це ти правий. А як бути з робітничою честю? Я що, заслужив таке, щоб на старості літ виганяти, як шолудивого пса?

— Так ніхто ж і не виганяв. Просто, такий час, щоб молодшим дорого давати. І я скоро піду рибу ловити.

— От тоді й поговоримо, а то з люб'язностями. Ідіть собі своєю дорогою, бичків не полохайте.

Сказав і знову відвернувся, задивився у воду. Морочковський зітхнув і підвівся з борту.

— Ну, добре, Карпе Степановичу, тільки ви всіх не виловіть, я ось як піду з училища, приєднаюся.

— Подивимось.

Морочковський махнув рукою учням і рушив далі. Їм було ніяково після такої розмови, ніби вчинили людині зло. Хотілося пошвидше заховатися за якусь опецькувату баржу, аби не бачити журна схилену постать.

— Нічого, хлопці, перемучиться ваш майстер і зрозуміє колись, що поступили з ним справедливо, — мовив Ярополк Іванович. — Наддамо ходи, бо йти ще не близький світ.

Тонка поволока снувалась над морською широчінню. Диміли на рейді кораблі, намитий мол порту виступав далеко в воду, короткі гудки долітали аж сюди, тривожачи уяву. Олегові знову згадався батько, проводи в рейс.

Обійшовши ще кілька довгих плес, вони вийшли під самий крутосхил, над яким іще вище стояла скіфська могила. Ярополк Іванович подумав із жалем: як міняються людські уявлення! Колись, у дитинстві, вона видавалася з моря такою високою, а тепер, коли довелося побачити й Карпати, і Крим, могила помаліла, наче вросла в земну глибіню, ховаючи тисячолітню таємницю кочового народу. Подумавши отак, усе ж сказав хлопцям:

— А таки вона мені найрідніша в світі, ніякі верховини не проміняв би на цю стареньку. Знаєте, скільки гуль було тут набито, скільки штанів подерто? — усміхнувся мимоволі власним споминам. — Не думайте, що ми були іншими, на те й дитинство. Ох і хотілося побешкетувати!

— А ми тут одного теж провчили восени, — постарався підтвердити сказане Петькун.

— По-справедливості? — звів брови завуч.

— Інакше він був би нам потрібний, — встряв у розмову Чепіжний.

— Ми б його і в глинище затягли, так пожаліли, проситись почав.

— І не дуже він просився, — заперечив Олег. — Просто Гриць його пожалів.

— Як би там не було, друзі, але тільки справедливність повинна керувати вчинками, — розсудив Морочковський. — Давай нагору.

Прохолодний вітерець повівав з моря. Надвечірня долина була вже не такою глибокою, сонце висіло над водою, над далекою Таманню, наче манило в простір. Вщухав пляжний гамір, і тільки порт продовжував перегукуватися, гриміти контейнерами, хряскати тросами порталних кранів, тільки заводські димарі сифонили вгору. На вершині хилиталася пожухла від спеки ковила, глід червонів фігуристим листям і здавалося, що сама древня земля, на якій вони стояли, відкривалася у всій своїй красі.

Морочковський зненацька присів, потім ліг на могилу й притулився до неї вухом. Хлопці витріщилися на нього, а він лише усміхнувся й обізвався низу:

— А ви теж приляжте, не смійтеся зі старого дивака. Приляжте й послушайте про що вона говорить.

Здивовані друзі попадали на траву, завмерли. І — диво дивне! Десь у глибинах могили наче щось відгукнулося на їх увагу, зазвучало. Морочковський тим часом казав:

— Ще в дитинстві, після того, як наші прогнали з міста фашистів, я з друзями приходив сюди послухати голос глибин. Нам завжди чувся приглушений віками тупіт тисяч кінських копит, свистіння стріл, дзвін мечів, навіть передсмертні крики скіфів. Де вони тепер, оті наші попередники, де продовжилася історія кочового народу? Ніхто не знає, ніхто не скаже. Тільки отакі розбиті віками могили час од часу являють світові прекрасні оздоби, що колись прикрашали життя людям. Слухайте, друзі, умійте слухати голос історії.

Гу-у-у, — стугоніли надра могильника, наче там зачався вулкан.

Шу-у-у, — шелестіла ковила, якій, можливо, теж був уже не один вік.

Нарешті підвелися. Морочковський, усе ще перебуваючи в мрійному настрої, мовив:

— Ех, мені б оце знову повернутися в своє дитинство. Голодне було воно, товариші часом підривалися на залишених мінах та снарядах, але ж скільки було мрій. Так що, хлопчики мої, бережіть свою золоту пору, не марнуйте час — ціну йому може скласти тільки людина, що прожила чимало літ.

— Так ми ж наче й не дуже, — вставив своє Петькун і поглянув на друзів, наче хотів упевнитися, чи правильно сказав.

— Я нічого такого не хотів сказати, — зауважив Ярополк Іванович. — І ще запам'ятайте: вся Вітчизна, може, починається з оцього шматка землі, на якому ми зараз стоїмо. З оцього міста, що тулиться до моря, з отієї он братської могили, що проглядає шпилем обеліска із зелені. Мені самому доводилося хоронити наших воїнів. Звозили їх, посічених кулями й осколками, з балок, пагорбів, а тут уже ховали. І скільки ж вони могли б розказати про себе, якби не впали, штурмуючи з моря наше Приморське!

— Ми збираємось через місяць висадити свій десант у Самарину балку, — мовив Олег.

— Знаю, казав Юрій Дмитрович. І якщо буде місце, охоче пішов би з вами.

— Ну, для вас та щоб не знайшлося місця, — категорично заявив Петькун.

Вони повільно спускалися з могили. Сизі сутінки засновували простір, і вона бовваніла, мов приплесканий круглий шолом, над яким стриміла висока навігаційна вишка.

XXV

Все було готове для походу: підігнана форма, зроблені запаси харчів, заправлені газом балони, ретельно перевірена оснастка, підібрані команди. Саме в ті дні Гриць Петькун був односторонньою обраний капітаном «Світлани», чим дуже пишався. Було вирішено посадити на судна по кілька старших досвідчених спортсменів, додати дві яхти з дівочими командами, хоча спочатку й хотіли розсадити дівчат по різних вітрильниках, чому завчасно порадив Нужденний, сподіваючись, що до них потрапить саме Світлана.

Похід призначили на початок серпня. Але, як на біду, за день до відходу синоптики повідомили про можливий шторм і не радили виходити в море. А там уже стояв «Добринін», і всі учасники переходу давно встигли попрощатися з домашніми. Крім того, саме в той час мусили, за традицією, висадити свій десант біля Самаринної балки і виконати ритуал пошанування загиблих матросів. Як же бути? Всі чекали на останнє слово директора.

Куликов, як ніхто з керівництва, розумів складність ситуації. Глянув на капітана «Добриніна» й махнув рукою.

— Відмінати не будемо. Зрештою, коли яка біда, у нас є надійне судно. Оголошувати збір! Завтра о восьмій виходимо.

Олег спав погано, боячись запізнитися. Мати розбудила його і спитала:

— Снідати будеш?

— Коли нашвидкуруч.

Похапцем перехопивши, глянув на сплячу сестричку, кивнув матері, закинув за плече важкий рюкзак і щосили помчав у яхт-клуб. Біля їхньої яхти вже діловито походжав Гриць, суворий, непрístupний, у натягнутому на лоба кашкеті з крабом.

— Ти що, ночував тут? — запитав Олег.

— А хоч би й так, — задерикуватого відпаривував капітан.

— Тоді все по закону, — усміхнувся Нужденний і хутко перекинув через борт рюкзак.

— Закріпи рюкзак, щоб під ногами не валявся, — наказав Петькун.

— Єсть, товаришу капітан, — жартома відповів Олег, але все ж примочував свою ношу під банку.

На призначену годину всі вилаштувалися на березі й заслухали наказ Куликова. Похід мав тривати п'ять днів, спершу на веслах,

далі під вітрилами. Передбачені висадки на острови, зустрічі з цікавими людьми. Головна умова — найсуворіша дисципліна. Хто не витримає, перебереться на борт «Добриніна».

Куликов ще раз оглянув завмерлий стрій. Ось уже скільки подібних виходів у море довелося пережити, а хвилювання все ж не полишало його. Зараз він скомандує всідатися на вітрильники, а сам моторкою дістанеться до супроводжуючого судна й буде стежити за тим, аби ніякої біди не сталося, аби все, чому навчилися діти за довгий рік, використати на практиці. Вихованці приходять і відходять, а йому з колегами судилося давати життя клубові, боротися за його остійливість у бурхливому морі людських пристрастей. Коли б ті, хто не дає «Альбатросові» розправити крила посправжньому, прийшли сьогодні та й подивилися, з якою святістю дивляться учні, колишні вуличні шибайголови, на урочистий прапор, що майорить на флагштоку, на підтягнуті фігурки спортсменів!

Набравши духу повні легені, він скомандував:

— Перехід почати, всі команди по місцях!

За якусь хвилину всі судна захиталися під вагою тіл. То звідси, то звідти чулися команди командирів:

— Кінець віддати!

— Весла на воду!..

Всі дванадцять суденць відірвалися від берега і, трохи зламавши стрій, рушили в море. То було красиве видовище! Натреновані руки чітко виконували капітанів, і пінилася вода за кормою, і зблискували на сонці мокрі весла, і рипіли уключини, перебиваючи навіть сталий рокіт прибою. Куликов помилювався картиною старту ще кілька хвилин і всівся в моторку. За хвилину він обігнав стрій, прокричав підбадьорливі слова гребцям і пристав до «Добриніна», з якого вже звіщували трап.

Похід почався вчасно. У затоці панував майже повний штиль, гребти було весело й спокійно, хоча й складалося враження, ніби судна стоять на місці. Зате коли вийшли із створу і повіяв досить таки крутий бейдевінд, хвилі залопотіли в лівий борт і ніби погналі яхти швидше. Власне, сам перебіг хвиль створював враження прискорення, бо гребці не міняли взятого темпу.

— Раз-два, раз-два! — покрикував Петькун, якому за капітанським рангом належало керувати яхтою, принаймні він так розумів свою роль, доки аж вийдуть на простір, де можна буде підмінити ослаблого гребця.

Їхня пластикова яхта мала чудові ходові якості — без особливих зусиль вирвалася вперед і летіла над хвилями, мов чайка, гнана дружними злетами весел. Олегові ніколи було розглядатися довкола — то нахилився вперед, вихоплюючи весло з води, то знову повільно відхилився назад, відчуючи опір моря. Натреновані

руки поки що не щеміли, бо під пальцями й так промацувалися тверді горошини мозолів, а новим нікуди було причепитися.

Минав час. Сонце підбивалося все вище, припікало, але море зволожувало його палюче проміння, тим більше, що з-під весел дружно сипалися голубі бризки, ніби аж моросило. Далеко попереду білів бортами їхній «Добринін», і коли глянути на нього пильніше, то було видно навіть постаті людей. Деся там Куликов, Морочковський, Кияниця, інші наставники, які пильно стежили за суднами.

— Грицю, тобі не соромно сидіти й гав ловити? — несподівано вихекав Віктор.

— А що? — байдуже відповів капітан, поправляючи на голові кепку.

— А те, що Васько он притомився.

Малий Васько, семикласник, тільки скинув ображено бровою і ще сильніше наліг на весло. Але відчувалося, що дві години вимахування веслом добре його виморили, і весло вже не йшло попід самою поверхнею води, а самовільно занурювалося в глибину, від того яхту посмикувало, а косяки риби, що ніби застигли під ними, злякано шугали увсібіч. Гриць мовчки піднявся, перехопив рученята Васька й кивнув на банку: сідай, мовляв. Той ще намагався протестувати, але капітан тільки плечем повів, не припускаючи себе зайвим словом. Ледве наліг на весло, як «Світлану» повело вбік, бо Гриць всією своєю масою переважив лівий ряд гребців.

— Тихше, ти, — гукнув на нього Олег. — Не рви так, бо перекинемося.

— Го-го-го! — зареготав Петькун. — Це я ж лише упівсили. Хочете, четверту передачу включаю?

— Досить і другої.

А берег віддалявся, землі вже не було видно, тільки високі димарі мов росли із води, та ще вершечок скіфської могили бринів у мареві. Почали зустрічатися перші острови, наче кимось насипані із сліпучого чистого піску, на деяких, правда, дивом проросли кущі лози, в яких копошилися тисячі чайок. Птахи злітали в небо, побачивши армаду веслувальників, пронизливо кричали, оберігаючи свої гнізда. Між островами туди-сюди снували торохкотливі моторки, а вже далі під обрій незворушно проходили великі судна. Тут же було тихо, тільки плескіт весел та нечасті перемовляння матросів чулися, але й вони не могли заглушити отого всеосяжного всевладдя тиші. Команди яхт налягали на весла, бо ж велоса не заплановане ніким змагання, інакше не могло й бути, адже дух розпирало від бажання відзначитися в цьому цілоденному гребному переході.

Олегові вдалося бачити кілька разів і Світлану. Вона теж ніби кілька разів глянула в їхній бік, але то могло тільки здаватися,

оскільки між суднами вклинилися ще два яли і мигтіли бризками, застилаючи близький овид.

Зненацька над морем розлунилися різкі звуки — ніби хто вистрелив раз, удруге, втретє. Гребці дружно випросталися, покинувши роботу. Петькун по-капітанськи приклав руку до лоба і з-під дашка почав оглядати море. Матроси і юнга Васько водили за ним носами. Гриць чомусь нагнувся й мовив:

— Хлопці, по-моєму, за кимось міліція женеться. На одному катері жовта смуга, а перший утікає в наш бік.

Команда «Світлани» заніміла, так само, як і решта суден флотилії, і стрій розладнався, хвилі збивали всіх докупи. Сто пар юних очей вп'ялися в два катери, що смугували гладку поверхню білою піною, не скорочуючи дистанцію між собою. Очевидно, мотори мали приблизно однакову силу, і якщо це була справді гонитва, то навряд чи будуть переможці.

А передній катер описав широку дугу поза островом, який вони щойно минули, і понісся до вітрильників. Той же маневр повторив і міліцейський катер. До них залишалося вже метрів зо двісті, і хлопці розрізнили втікачів і переслідувачів. На першій моторці бовваніли три голови, з другої виблискували проти сонця міліцейські кашкети.

Зненацька над першою моторкою з'явилася біла хмарка, і відразу ж над водою розлігся виляск.

— Стріляють...— якимось здивовано і чомусь пошепки мовив Петькун.

Команда попрілипала до бортів. Перший катер уже підлітав до збитих докупи яхт і ялів, стало видно розчервонілі обличчя втікачів, то були молодики в пляжній формі, один із них крутив стерно, інший кушпелив риболовецьку снасть, а третій тримав напереваги мисливську рушницю. Ще кілька десятків метрів— і втікачі вріжуться в одну з яхт.

І тут Олег побачив, як Гриць висмикнув весло із уключини і, обхопивши його обома руками, підготувався до відсічі.

— Що ти робиш? — гукнув Олег.

— Нічого, сам побачиш. Зараз огрію котрогось по голові, он того, що стріляє.

Матроси завмерли, переводячи погляд з капітана на катер. Що вони могли зробити, щоб спинити втікачів? А ті, втікаючи, ще й відстрілювалися, то, певна річ, не без причин. Ось перший катер уже майже поруч, тепер міліціонери, коли б навіть хотіли стріляти по злочинцях, не змогли б,— перед ними гоїдалися на воді десятки підлітків.

Перший катер наблизився до «Світлани», і тут Петькун підняв високо над собою весло, готовий одним ударом перепинити шлях. У моторці побачили цей промовистий жест, і стерновий, оскалив-

ши зуби, різко крутнув убік, виплонувши брудну лайку. Весло в Грицевих руках свиснуло, але пройшло над головами втікачів, сам же Гриць не втримався на ногах і слідом за ним гепнув у воду.

— Давай через корму! — загукав йому Олег і кинувся витягати друга.

Гриць вибрався на яхту геть мокрий, злий на себе, що промахнувся, але знову почав пильно стежити за моторкою. Повз них, повторивши маневр утікачів, прослизнув міліцейський катер, блиснули на сонці два пістолети, які так, здається, ще ні разу й не вистрелили. А втікачі почали щосили лавірувати поміж вітрильниками, наче це могло їм допомогти відірватися. За Петькуновим прикладом тут і там піднімалися весла, але троє невідомих уникали зустрічі з ними, аж доки, очевидно, не вирішили припинити петляння і кинулися в море, де бовванів черговий острівець. Знову ляснув постріл, і над «Світланою» — а дехто з інших яхт потім стверджував, що саме над їхньою яхтою — прощурхотів дріб. Через кілька хвилин обидва катери заховалися за островом.

У Гриця дрібно тремтіли руки, але він старався переможно оглянути своїх матросів, навіть усміхнувся, вдаючи веселого й спокійного.

— Ну, як я їм, га?

— Ти справжній капітан, — захоплено гукнув Васько. — Коли б трохи ближче ішли, ти б їм такого перцю всипав...

Але Петькунові не годилося розтавати від компліментів, і він мовив розважливо:

— Якісь браконьери, не інакше. Ну, нічого, далеко не втечуть. Весла на воду! — згадав він нарешті про свої прямі обов'язки.

Вітрильники, яким була дана команда йти сьогодні тільки на веслах, рушили далі, хоча розмови довкола пригоди точилися й тоді, коли всі пристали до берега на ночівлю.

Біля Кошлатки запалали веселі багаття. Вітрильники, надійно приборкані якорями, гойдалися край берега, а їхні господарі лаштували вечерю. Найбільше гуртове багаття розкладалося далі від моря, саме там повинен був пройти перший збір. Біля нього валандався гордий Петькун. Авжеж, сьогодні він був героєм, і розповіді про те, як він мало не знищив утікачів, як не побоявся навіть рушниці, переходили з вуст у уста. Морочковський із Кияницею самі підійшли до нього і похвалили за сміливість, і Олег та Віктор, що невідступно ходили за другом, аж позаздрили такій популярності.

Сонце заходило стрімко, і червоний затуманілий пруг віщував зміну погоди. Отже, завтра слід ждати шторму. Куликов похмурнів на виду, передчуваючи, скільки-то випробувань може випасти на них, але вирішив продовжувати похід. Ясна річ, що доведеться пильнувати у двоє очей, але він вірив у своїх яхтменів.

За день пройшли на веслах з десяток миль, але змора швидко минула, і тепер хлопці й дівчата весело галасували біля багать. Куликов, повечерявши разом із усіма, ходив берегом і з нетерпінням поглядав у глиб суші — туди вже з годину тому пішов Юрій Дмитрович на пошуки якогось сільського начальства. Керівництво клубу прагнуло до того, щоб його члени були не лише відмінними спортсменами, а й справжніми слідопитами рідного краю.

Скажимо, десь отут, біля Кошлатки, в далекому двадцятому виваджувався десант червоногвардійців, які потім визволили Приморське від білополяків. Але порох часу вкрив ті дні, і ніхто вже не розкаже про це: свідки давно померли, а раніше нікого не знайшлося, щоб узяв та й записав їхні правдиві слова для нащадків. А що ж то за народ, який має куцу пам'ять?

Куликов тривожно поглянув на край сонця, чистий і велетенський, і попростував до гурту...

Кияниця нарешті розшував контору колгоспу. Село було чимале, пишне, сади вже погойдували плоди. Звідкілясь од берега гостро пахло свіжою рибою — очевидно, сейнери вивантажували улов біля льодника. Коло контори гриміло радіо, але людей не було видно. Нарешті в конторі бідова молодиця, геть запечена сонцем, вхопила телефонну трубку й загукала так, мов хотіла докричатися на другий кінець світу:

— Володимире Семеновичу, тут вас товариш із Приморського жде. Га, в якій справі? Та я й сама до пуття не знаю. Каже, якісь діти припливли. Та ось я дам йому трубку.

Почувши густий бас на другому кінці провода, Кияниця мовив:

— Та нам нічого не треба, просто наш яхт-клуб пристав біля села. Харчі? Ні, у нас усе є. Нам би тільки когось із учасників війни на збір. Приїздіть, я в конторі.

Голова пообіцяв незабаром приїхати, отож Кияниця вирішив зачекати його в скверу. За кілька хвилин і справді проти контори зупинився заплучений «газик» і з нього вискочив юнак у теїсці.

Юрій Дмитрович аж здивувався: невже в такому худому тілі такий бас сидить? Але коли голова привітався, він упевнився, що не помилився.

Володимир Семенович, почувши прохання, задумався. Він був приїжджим головою, отож, не дуже знав, хто й де воював. Але по хвилі роздумів мовив:

— Є в нас один чоловік, тільки чомусь не признають його фронтовиком. Зараз гукнемо. Тітко Параско!

Зайшла молодиця і мовчки зупинилася біля порога.

— А сідайте в машину та хутко привезіть у контору Рябошапку, товариш он цікавиться.

— Машиною я й справді хутко, — повернулася молодиця і зникла за дверима.

Голова зацікавлено розпитував Юрія Дмитровича про клуб, а тоді натякнув обережно:

— Оце б якби мені ваших на роботу. Знаєте, Приморське всю молодь позабирало, а господарювати й на наших пісках треба.

— Я це питання сам не можу розв'язати.

— Та ми б дітям і молока, і фруктів, — повеселішав голова.

Кияниця нічого не встиг відповісти, бо зайшов старий чоловігга, широченними плечима заслонивши двері. Солом'яний бриль, яких Кияниця не бачив уже зо три роки, не міг затінити сиві кущуваті брови, що розліталися від перенісся, мов чайні крила.

— Кликали?

— Сідайте, Яremo Гнатовичу, — запросив голова.

— Що, якась робота?

— Та ні, тут ось чоловік цікавиться. Ви були на фронті?

Чоловік спантеличено зиркнув на Володимира Семеновича, далі перевів погляд на гостя.

— А хіба що?

— Та ви не подумайте, що я приїхав щось перевіряти, — поспішив заспокоїти його Кияниця. — Просто ми тут із дітьми, ведем пошукову роботу, ну, і хотілося б із кимось із фронтовиків зустрітися.

Чоловік задумався. Видно, йому не дуже кортіло відкриватися, може, волів скоріше мовчати про своє минуле, ніж наражатися знову на довгі язики. Нарешті витиснув із себе:

— Ну, на фронті я не був, але воювати довелося. І не десь, а тучки ж, у наших краях. Тільки не вірять мені, кажуть, що то не війна, а чортзна-що було. А мені болить, розумієте, болить. Бо одних і по телевізору показують, і в президії садовлять...

Голова збентежився.

— Ну, це ви вже, Яремо Гнатовичу, даремно. І ви сидите в нас у президії, коли якесь свято.

— Та сиджу, сиджу, — гірко усміхнувся дід. — Тільки якось воно виходить так, що хто горлатіший, той і пролазить скрізь, про свої подвиги розказує...

Кияниця вирішив внести ясність:

— Так ми, Яремо Гнатовичу, прибули зустрітися з вами, щоб дітям розказали, що тут діялося в грізні роки.

— Звідки прибули? — недовірливо блиснув вицвілими очима дід.

— Із Приморського. І, якщо ваша згода, ходімте зразу ж у наш табір, там діти ждуть.

Дід явно повеселішав, навіть бриля підбив на потилицю і переможно глипнув на голову: он як, мовляв, ви тут мене не шануєте, а люди аж он звідки прибули.

— Ну, коли зібралися, то чого ж ми тут сидимо? Я готовий.

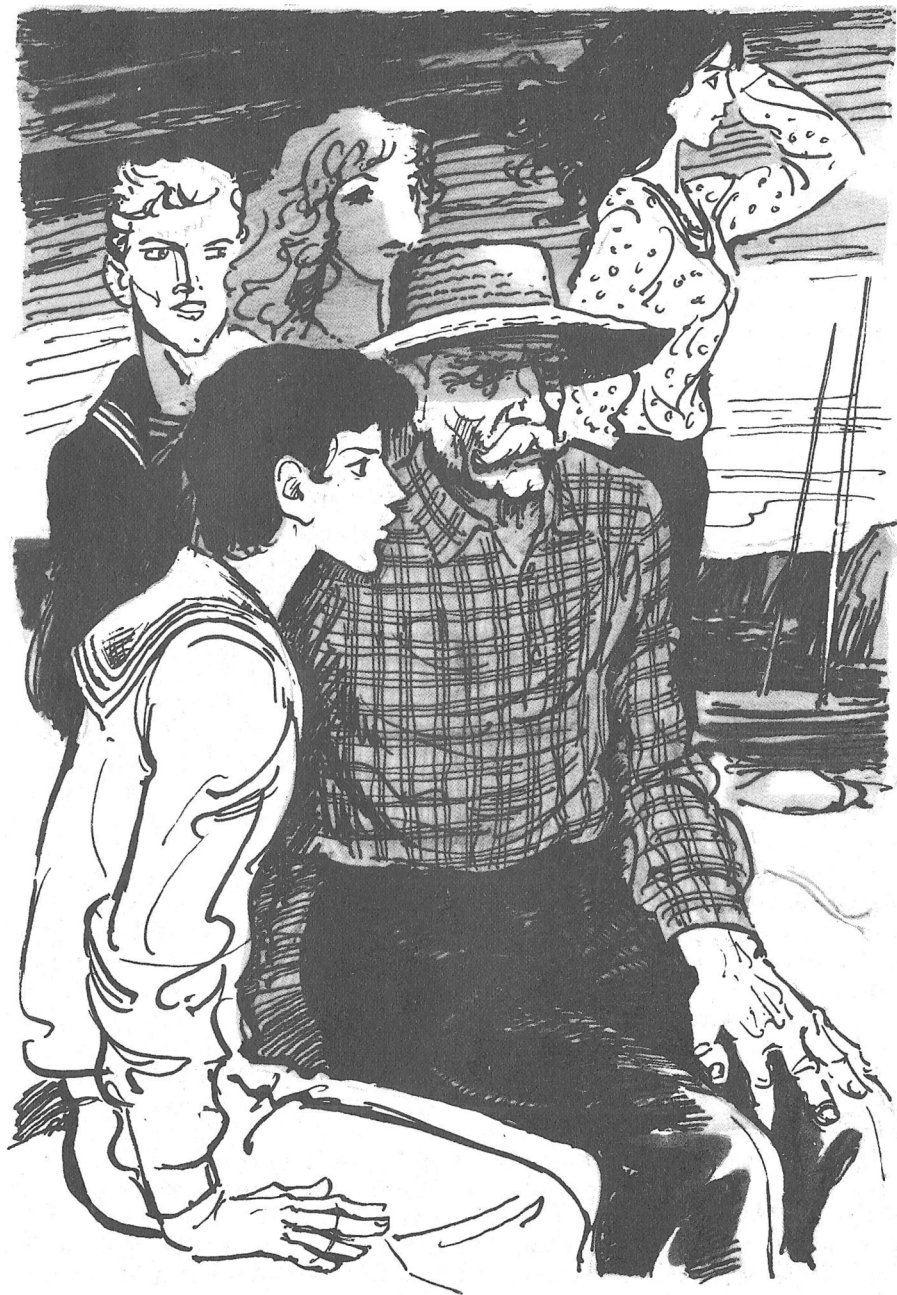
Попрощавшись із головою, рушили через село до моря. По дорозі Юрій Дмитрович розповів дідові про дітей, про гарну справу, яку вони замислили, і старий буквально на виду молодшав і лише підтакував.

— А це добре, що діти про азовську флотилію надумали написати. Бо й ми ж тут не спали на перинах.

Їх зустріли дружним гамором. Не пройшло й півгодини, як центральне багаття забило сліпучим полум'ям, освітивши принишклих яхтсменів. Зовсім поруч перехлюпувало море, що почало розіграватися з настанням темряви, а Ярема Гнатович, трохи побентежившись, вступив у світляне коло й почав свою розповідь...

— Я був ще менший, ніж ви тепер, коли отут, на цьому березі, висаджувався наш десант. Біляки на конях із шаблями старалися загнати його знову в воду, рубали, стріляли, але червоногвардійці розігнали їх із кулеметів і визволили нашу Кошлатку. Я, правда, сидів у хаті, бо батько так ременем перетягнув, що зразу перехотілося лізти у вогонь...

Ну, а далі все повторилося через багато років, коли вже став я дорослим. Війна почалася. Мене в армію не взяли — одна нога коротша за другу — я з коня в дитинстві впав, а хірург і вирізав кістку. Що тут було в ті часи — краще не згадувати. Сказати по-

правді, півсела як корова язиком злизала — бомбами засипали фашисти. Правда, в той день тут мене вже не було — наш «Сокіл» снував через Азов, туди поранених перевозив, а назад з Тамані — десантників.

А кораблик наш, «Сокіл» тобто, славний був, швидкий, от тільки що дерев'яний. То фашисти по ньому навіть бомбами не шпурляли — все кулями сікли, все кулями. Ну, і доходилися ми до свого смертного часу.

Я ще міни на воді ставив, офіцер навчив, так ми з хлопцями так густо їх понатикували, що й чайка не пролетить, риба не проскочить. А тоді забрали останніх поранених бійців — і на Тамань.

Пригадую, відійшли вже миль за п'ять чи й більше, і тут почалося. Он з того краю, — махнув рукою Ярема Гнатович, і проміння заграло на широко розкритій долоні, — фашистські літаки налетіли. Десь їх було з десятків. Не встигли ми голови поховати — а на палубі ж лежать поранені, — як вони завили й заходили буквально над головами. А чим відбиватися, коли жодного кулемета? Пахаєм у небо з гвинтівок, з пістолетів, так хіба ж проб'єш тією кулькою залізне крило? Одна надія залишилася: може, в льотчика вцілить котрийсь, або фрици всі бомби висиплять. «Сокіл» петляє сюди-туди, здорово наші хлопці трудяться, а бомби от-от на палубу падатимуть. Кулі, осколки з борта решето зробили, хтось із трюму гукнув, що вода потекла, хід втрачаємо, але капітан наш, Гудзенко, курсу не міняє. І вже коли всі повірили, що вирвемося, вивеземо хоч тих, кого на палубі не добито, одна бомба таки вдарила в «Сокола». Стрепенувся він, здригнувся, наче хотів наддати ходу, але півборта відвалилося. І вода швидко почала перехиляти корабель. Літаки продовжують шугати, свистять кулі, поранені й ми сиплемося в море, як груші, крик, стогін, та ми вже ні з місця, тут нам і гинути.

Гудзенко вискочив із рубки й кричить: «Поранених рятуйте, шлюпки на воду!». А тих шлюпок було на борту всього чотири, а поранених зо триста. Чесно кажучи, розгубився я, глянув на рідний берег, а він ледве бовваніє. Ну, плавати я вмів добре, але ж тут люди наші, кулями січені. Узяло мене таке зло на гітлеряк, що руками б подушив. Ледве відчепили шлюпку, вона плюхнулась на воду, а до неї звідусіль десятки плавців. Ми завантажили її так, що й веслом не гребнеш, аби кого не зачепити. Дехто до бортів причепився, все ж легше пливати. А хто здоровіший, той уже брався до берега своїми силами.

Отак під кулями відійшли ми від «Сокола», що весь палав, але ще тримався на плаву. А тоді і його поглинуло море, отам он, куди сонце заховалося. І глибина там наче не дуже, але не залишилося ні сліду. Гірко було, тяжко, хіба що стогін поранених заглушив стогін моєї душі. Добралися до цього берега, де ми сидимо. З трьох-

сот бійців ледве половина врятувалася...— замовк дід, перевівши від хвилювання дух.— Не стало нашого капітана Гудзенка, не стало половини команди... А я оце перед вами... Ну, а пізно увечері прийшов ще один такий же дерев'яний перевізник, як наш «Сокіл», і переправив усіх на Тамань.

Запала мовчанка. Ще сильніше гриміло море, наче то з далеких років чувся рокіт останнього бою «Сокола», озивалися поранені бійці. І тут підвівся Куликов. Він відчув, що саме зараз повинен сказати щось таке, що б стало гідним звичайної розповіді Яреми Гнатовича, але, як на те, всі високі слова чомусь загубилися. І тоді він просто вклонився дідові і повернувся до півкола.

— Друзі, ви самі чули, що тут робилося в сорок першому. Завтра ми покладемо на воду вінки шани загиблим морякам, отому безстрашному капітанові Гудзенку та його побратимам. Якби наші квіти могли допливти у ті світи, куди канули герої! Але ми знаємо, що туди ніщо не дійде.— Він підвищив голос: — Зате наша пам'ять здатна зробити безсмертними відважних моряків! Давайте ж мовчки поклянемося бути гідними наших дідів, які впали в боях, які, як ось Ярема Гнатович, живуть серед нас.

Серед хлопців і дівчат, що мимоволі встали, пролинув шепіт — кожен сам собі давав клятву. І тут несподівано дзвінко пролунав дитячий голос:

— Давайте нову майбутню яхту назвемо «Сокіл», щоб вона замість тієї ходила в море!

— Правильно! — загукали десятки голосів.

Гість якось ніяково зігнувся і несподівано витер мимовільну сльозу. Хотів щось іще сказати, але тільки махнув рукою і присів до вогню.

Наслухавшись пісень, Ярема Гнатович рушив додому. Його проводжали майже всі вільні від роботи яхтсмени. Олег мав заступити на вахту, отож лише пожалкував, що не навідається зараз у село, яке світилося вогнями. За солідарності залишилися з ним і друзі. Гриць діловито обійшов яхту, перевіряв, чи міцно закріплена вона на якорі, і мовив:

— Наче порядок. А хвилі, братва, котять — дай боже, ще, чого доброго, в море завтра не вийдемо. Цікаво, хто то подав ідею назвати яхту «Соколом»?

— Як хто? — здивувався Віктор.— Наш юнга Васько.

— Знай наших,— похвалив малого капітан.— Молодець!

Догорало святкове багаття, яскравіше прорізалися зорі на чорному небосхилі. Поступово змора брала своє, й екіпажі розбрелися по своїх наметах. Лише вахтові повинні були недремно стежити за морем та сушею, міняючи один одного. Олег пройшовся берегом і несподівано побачив біля «Зодіака» Світлану. Радісно йойкнуло серце. Ледве наважився підійти до дівчини.

- На вахті? — запитав стривожено.
- Так.
- Добре, — не приховав своєї радості Олег.
- Що добре — що не спатиму?
- Ні, що разом...

Замовкли. Стояли на березі й слухали рокіт моря, який був страшний у цю нічну пору, коли ніде ні вогника, коли весь простір, здавалося, от-от накопиться і знесе все геть. Проїшов директор із Морочковським та Кияницею, підбадьорили їх, потім навідалися ще до однієї групи вартових і сховалися в наметі. Стало ще моторошніше перед невидимою стихією, яку вони могли тільки вгадувати, відчувати нутром. Світлана не втрималася і несміливо притулилася до хлопця.

Він стрепенувся від приємної несподіванки.

— Холодно?

— Ні, трохи лячно. Таке гримить. Не подумай, що я зовсім злякалася, я не з тих.

— Знаю. Може, поспиш, а я й твою постережу?

— Ні, ще не хочеться. От як очі зовсім злипатимуться, може, й присяду в яхту, там будь-кого загойдає.

Олег спробував пригорнути дівчину тісніше, але відчув на своїх грудях два кулачки. Щоб пояснити якось свій вчинок, прошепотів їй на вухо:

— Та я ж просто щоб тобі тепліше.

— І так не холодно, — відповіла йому Світлана, помовчала і продовжила замріяно: — Добре, що вибралися в похід. Це в мене вже другий. Минулого літа ходили аж у Керч, Севастополь, от надивилися.

Олег зітхнув — йому нічим поки що було похвалитися, все-таки новачок у клубі. Але, щоб не бути зовсім зеленим хлопчиком, зненацька невпопад випалив:

— А мене батько брав до себе на судно.

Світлана насмішкувато відвела голову:

— Подумаєш, здивував. Та ми в Севастополі навіть на бойових кораблях побували. Отам здорово!

Море гриміло в темряві, а останнє вогнище вже догоріло, і тільки купа жару яріла неподалік, ніби величезне вовче око. Світлана зітхнула і несподівано сама пригорнулася тісніше. Олег спробував обняти її за плечі, вона не пручалася, тоді він рвучко перехилив її обличчя, побачив проти зірок величезні здивовані й водночас розгублені очі й, не тямлячи себе, поцілував просто в губи. Дівчина щосили відштовхнулась, кинулась, було, тікати в темінь, але зупинилася і тільки й мовила:

— Який ти... хуліган!

— Я хотів сказати тобі... Світланко, я хотів...

— Мало що хотів,— зовсім не сердито відповіла вона і глянула нарешті на Олега.

В хлопця рвучко ходили груди, вона теж відчула, що серце мало не вистрибне з неї, і замовкла в чеканні. Але хлопець більше не наважувався підступитись, боявся відсічі. Дівчина ж заплющила очі, постояла так хвилину й сердито кинула, не дочекавшись бодай ще одного поцілунка:

— Не лїзь до мене, чуєш? Дай мені сховатися в яхті. Знаєш, як за день намахалася веслами?

— Добре, Світланко, не буду, тільки підсаджу тебе на борт. А хочеш, через воду перенесу, щоб не замокла?

Дівчина удавано весело зареготала:

— Подумаєш, кавалер знайшовся. А хто кого в плаванні переганяє? Отож. Стій уже на вахті та не лови гав.

Швидко скинувши спортивний костюм, вона ступила у воду, і доки Олег отямився, розтала в темряві, в розшумі моря, в безмежному просторі. Брязнув якірний трос, і знову линув тільки монотонний гул, нещадний, незворушний. Олег довго вдивлявся в далину, але так нічого й не побачив, крім крутого борту яхти, котрий лив полиски тьмяного світла зірок.

Як вона може спати після всього, як може ховатися в отій духоті, коли ось же в нього на губах горить її цілунок! Хотілося кинутися й собі на суденце, пригорнути ще міцніше Світланку, але він побоявся отримати відкоша і, щоб прогнати хвилювання, забігав по берегу, приспівуючи якісь слова, що самі прийшли до нього:

Світлано, Світлано,
Небачена рано,
Прийшла ти жадано,
Світлано, Світлано...

Коли б хто побачив, як матрос Нужденний бігає, вистрибує, мало на голову не стає на піску, подумав би, що він без клепки в голові. Добре, що всі сплять, тільки двоє вахтових бовваніють на протилежному кінці низки вітрильників і, певно, майже нічого не розрізняють у темряві. Набігавшись та наспівавшись, він поліз у воду й почав перевіряти якірні троси. Здається, все гаразд. Тоді знову зупинився проти Світланиної яхти, втупився в морок і проспівав:

Світлано, Світлано,
Заграй-но багряно,
Як зірка незнана,
Світлано, Світлано...

Гуркотіло море, злежаний пісок шурхотів під ногами, і зорі світилися, мерехтіли, переливалися голубуватими й жовтуватими потічками, і ясно та зачаровано було на серці в Олега...

Як він заснув — не пам'ятав. У якусь мить його ніби хтось штовхнув у спину, від того штовхана Олег прочувався й озирнувся, нічого не тямлячи. На березі було темно, якісь вогні світили віддалік, над головою ярили серпневі круті зорі, геть усипавши небо. Лише через кілька хвилин він згадав, що залишений на вахті, що повинні б його вже й змінити, коли спав довго, але насправді пройшло якихось півгодини, а він мав охороняти майно цілих дві. Як не приглядався, не побачив жодної постаті, тільки силуєти наметів та неподалік у морі сигнальні вогні «Добриніна».

От тобі й маєш! А коли б Куликов чи Кияниця побачили його скуленим на піску? А де Світлана? При згадці про дівчину він стрепенувався й прожогом кинувся ближче до моря. А воно вже вирувало по-штормовому сердито, з перервами гримало в берег, переминало пісок, перетирало його на ще дрібніший.

Олег чимдуж кинувся перевіряти, чи всі судна заякорені, чи не зірвала, бува, накотиста штормова хвиля легку яхту. Він забрів по пояс у воду й тільки тоді відчув, з якою силою накочується стихія, як боляче шмагає по ногах піщана пульпа. Кілька разів упавши, вже не стерігся, аби не намочитися, а напوماцьки шукав якірні трости. В цьому йому допомагали тіні суден, що літали вусібіч трохи глибше в морі. Скисна хвиля збивала їх трохи вправо, і він шатирив ногами по дну, розгрібав хвилі розчепіреними пальцями. Так намацав перший трос, який боляче різонував по долоні, аж у очах каганці засвітилися. Та коли, трос натягнувся, показавши, що яхта не відірвалася, він забув і про біль та страх, а ще швидше забрюхав по піщаній мілині. Перевірив ще одну яхту, другу, третю. Здається, десь отут вони з Світланою попрощалися, і дівчина перебралася спати на свою яхту. Десь отут він пережив, може, найсвітліші хвилини в житті, а що не наважився сказати потаємні слова, то на це ж іще стільки часу попереду.

Але де ж, де бодай тінь Світланиної яхти? Ага, ось і вона. Але чому так далеко від берега? Невже зірвало з якоря? А на борту ж немає жодного весла! Олег уявив собі Світлану саму серед збуреного нічного моря. Що вона може зараз вдіяти? Стрибнути у воду й добратися до берега? Кожен би так, здається, на її місці й зробив. А що, як дівчина вирішила рятувати яхту і тепер із останніх сил вичерпує воду, а що, як її там уже немає?!

Олег аж стрепенувався від цієї думки. Та коли б навіть із Світланою нічого й не сталося, коли б вона зараз спокійно спала в наметі, він за все відповідає, з нього спитають товариші, як проспав вахту. Олег упав на коліна, намагаючись побачити обрис судна чіткіше, — так око стелилося понад самою рухливою поверхнею моря,

а небо все ж таки було світліше за воду. Відстань до яхти не більше ста метрів, але і її було досить, аби налякати й досвідченого плавця.

Що ж робити? Будити по тривозі табір? Так засміють же, або й зовсім відрахують із клубу. Ні, треба йти самому, не такий уже він і слабак, щоб не заякорити яхту. Ага, якір, треба новий якір! Десь отут, поблизу, їхній матеріальний склад, весла лежать, запасні газові балони, консерви. Він кинувся туди, напوماцки намагався вибрати предмет найважчий і таки наколовся рукою об гостряк якоря. Вага обтяжувала руки, але хлопець тягнув якір за кільце, наступав на линву, котра ніби навмисне волочилася по піску під ногами, аж доки знову перша хвиля не вдарила його по литках. Роздягнувшись до плавок, наспіх припасувавши корковий пояс, він повільно почав пробиратися проти хвиль у море.

Добре, що тут була, як і всюди на Азові, мілка вода, добре, що піщана коса поки що розрізала море на два сектори, але той же розбвтаний пісок із водою так обпікав ноги, ніби напилком зривав шкіру. Вже відійшовши досить далеко, Олег зупинився, і тут до його вуха крізь шал шторму ніби долинув крик. Олег, упершись ногами в дно, прислухався: невже Світлана? Певне, вона, хто б іще міг? Мабуть, вирішила не кидати яхту, намагається врятувати її. І хлопець чимдуж кинувся далі, в гуркогливу моторош. Якір заривався в пісок, і він вибрав линву, аби тримати якір на плаву. Вода підступила під пахви, хвилі ж накривали й голову. Солоня вода набивалася в ніс, рот, він відпльовувався, набирав побільше повітря в легені, щоб знову здолати бодай кілька метрів.

Та ось і дно зникло з-під ніг. Тепер доводилося розраховувати лише на власні руки й ноги, які єдині могли врятувати від загибелі. В якусь мить хлопця пронизала думка: повернути назад, віддатися на волю хвиль, котрі винесуть його ближче до берега, нічого з тією яхтою не станеться до ранку.

І тут знову, вже чіткіше, ближче, почувся дівочий голос — так, це Світлана!

Якір з неймовірною силою тягнув його на дно, але ж хіба можна було кинути залізяку, коли без неї не припнеш до прибережного дна судно? Шарпало немилосердно, надто ж коли надходили гребені накотистих хвиль, чорних в ночі, вкритих зверху зблисками далеких зірок, зате між ними вода трохи заспокоювалася, і Олег встигав набрати побільше духу, щоб знову вигребти на черговий накат однією рукою. Добре, що пояс допомагав.

В одну з таких хвилин наче над самим вухом почув голос дівчини:

— Допоможіть! Допоможіть!..

— Я тут! — хотів гукнути Олег і мало зовсім не похлинувся — якраз наскочила вкрита піною чергова хвиля. Хлопець нарешті ви-

пустив якоря, намертво затиснувши в руці линву. Пірнув під хвилю, виринув уже на спокійному і ледве не огрівся головою об яхту — виявляється, вітер підігнав її до нього, а хвиля додала ще більше руху. Тепер тільки б ухопитися за борт, тоді уже якось видряпається. Але ж як ухопитися в таку непогідь, коли борт високій і коливливий?.. Втрачаючи рештки сили, бовтався поруч і не міг щось придумати. Нарешті крикнув щосили:

— Світланко, я тут!

Над ним з'явилася голова дівчини. В її очах, оповитих зоряним полиском, світився непередаваний жах. Вона, певне, подумала, що то їй примарився його голос, інакше не вчепилася б в дошки мертвою хваткою. І лише коли хлопець устиг коротко махнути рукою, водночас гребнувши воду, вона повірила своїм очам.

— Давай руку! — гукнув він і знову сьорбнув ропи, шкрябнувши пальцями по слизькому борту.

Дівчина, плачучи і сміючись водночас, простягла руку, але дотягтися до Олегової руки не змогла. Обоє розгубилися.

Після навальної чергової хвилі він зі страхом помітив, що дівчини не стало. Невже змило хвилею з яхти? Але вони удвох допливуть до суші. Та голова Світлани знову нависла над ним.

— Тримай! — гукнула дівчина, і плавець відчув, що біля самої його спини щось ляпнуло об воду. Розчепірівши пальці, провів там ними і вловив щось тонке, в'юнке. Мотузок! Він ухопив його, завис на плаву, віддихуючись після шаленої боротьби зі стихією. Тепер можна гойдатися хоч до ранку, аби тільки яхту не перекинуло та не накрило зверху, бо кінець линви в таких умовах коли випустиш, то не знайдеш.

— Олежку, ну як це ти наважився? — очевидно, приплакувала дівчина. — Давай швидше до мене, по мотузкові дерися.

Хлопець заперечливо мотнув головою.

— У мене якір!

— Що? — незрозуміла дівчина.

— Якір!..

Знову вдарила в борт велетенська хвиля, відкинувши яхту на добрих півдесятка метрів, вона ж ледве не вирвала мотузок із пальців Олега, але тепер, здається, не було на світі жодної сили, яка б могла відібрати в нього надію на рятунок. І як тільки трохи заспокоїлося, він згадав: треба прив'язати линву до мотузка, це ж дуже просто! — прив'язати, а далі їй самому видертися на яхту. Так і зробив: прошиливши линву крізь чимале бортове кільце, зав'язав її аж два рази, смикнув для певності рукою і нарешті дав собі короткий перепочинок. Лежав між дрібними хвильками, що ніби прагнули погратися, доки не накопить могутня, з глибини моря, і важко дихав. А потім гукнув просто в біде небо, на тлі якого світилися величезні Світланчині очі, окутані мокрим волоссям:

— Тягни-и!..

Вона почула і потягла ливну нагору, тепер хоча б чергова хвиля не вдарила, але море ніби почуло благання хлопця й вщухло. Світлана знову перекинулася й замахала руками. Та Олег не мав сили так одразу дертися на яхту — відчував, що мотузок от-от випорсне із знесилених пальців. Ось лишень трохи полежить, а далі й спробує вибратися.

Він підтягнувся на руках, упираючись ногами в слизький борт, відчув, що зовсім знесилілим рукам стало легше — то Світлана перехопила його лікоть, далі плече і потягла в яхту. Він перекинувся через борт — якраз у протилежний гатнула висока хвиля, перекособивши суденце, — і без духу гепнув на дно, вдарившись об щось головою. Стогнало дерево, відлунюючи удари, тарабаняла консервна банка, якою вичерпували воду, води теж було мало не по коліна, але дівчина забула про це — кинулася до Олега, підтягла знесилене тіло і раптом припала до нього, обвила теплими руками. Хлопець почув іще, як обпекли його Світланіні губи, вони були солоні від морської води, але ж і він був геть просолілий. А коли б море не було солоне, він би неодмінно відчув, які в дівчини солоні, аж гіркуваті, сльози, що впали на його щоки.

— Олешку, Олешку, ну як же ти... — кричала дівчина, пересилуючи рокіт шторму. — А я тут сама...

— Зі мною, Світланко, — щасливо мовив він, але слова ті заглушив гуркіт великої хвилі.

Ледве отямившись од несподіваного щастя, він згадав про якір.

— Нам тепер тільки за морське дно зачепитися, а воду вдвох вичерпаємо, не потонемо. Ти вихлюпуй, а я ливну виберу.

Йому раптом захотілося стати зовсім дорослим, захистити оцю дівчину. Він щосили почав тягнути ливну на себе, їй наче не було кінця-краю. Тепер залишилося тільки добре закріпити її, бо яхта помітно наблизилася до берега. Зробивши це, Олег роздивився довкола. Знову стало лячно борсатися в невидимій стихії, яка почала тепер водити яхту довкола якоря, аж стогнала туго натягнута ливна, а коли попускала, тоді хвилі кидали суденце, ніби горіхову скорлупу. Глянув на берег — і очам не повірив: він геть увесь був засіяний мерехтливими вогнями, то друзі забили тривогу і намагалися розшукати їх, значили смугу суші. Тут лише пошкодував Олег, що не прихопив свого ліхтарика — навів би зараз точку із яхти, на березі і помітили б по променю, що все гаразд, що вони з Світланою живі.

Хоч заплав із якорем тривав лише кілька хвилин, проте хлопець відчув, що дуже стомився. Але ж хто подасть знак друзям на берег? Яхту то підганяло ближче до берега, то знову відносило далі в море.

— Світлано, — гукнув дівчині просто у вухо.

— Чую.

— Побудеш трохи сама, а я на берег по допомогу. Яхту треба на пісок, бо занесе.

— Бою-уся,— несподівано заголосила дівчина.

— Та я ж миттю, тільки сповіщу й назад,— пересилюючи рокіт, почав її заспокоювати.— Можна б і вдвох, але ж хто воду вилитиме?

— А як потонеш? — заокруглились од страху очі дівчини.

— З якорем доплив, а тут щоб... Тримайся!

— Я буду ждати, тільки не барись...

Олег став ближче до борту й буквально перекинувся за нього. Хвиля знову накрила з головою, але тепер пливати було навіть весело — адже попереду, як тільки він піднімався на гребінь хвилі, яскраво палали смолоскипи, край неба шарили промені ліхтариків, та й вода сама підганяла раз по раз. Тепер тільки б дістатися до коси, впертися ногами, не піддатися відкату, який може знову кинути на глибину, тепер тільки б покликати підмогу, бо там же, на яхті, Світлана.

Рокотало море, все ближче до берега підносило Олега, на долю якого в той день випало чи не найбільше пригод.

XXVI

Світало. Прозорий туман клубочився над розгойданим морем, повивав у сутінки багрянний небосхил. Табір спав зморено й тривожно після поединку зі стихією. Вже коли Олег і Світлана були на березі, коли яхта, надійно закріплена, шарпалася на прив'язі, хлопці кинулися перевіряти в темряві інші судна, і добре, що спохопилися, бо вдень багатьох би не побачили над водою. Хвилі, перенасичені піском, заливали борти, вода ще сяк-так поверталася в рідне лоно, але пісок злягався на дні, притоплював яхти і яли все глибше, довелося б їх згодом просто виколупувати з морського дна. Тепер, коли всі судна тулилися до коси, їхні рятівники, крім вахтових, спали мирним сном під невмовкаючу музику стихії.

Морочковський теж добряче зморився, але чи то тривога за обох вихованців, чи давня звичка не просипати схід сонця не дозволила йому схватися в котрийсь із наметів. Отак він і походжав берегом, приглядаючись до суденець, накидаючи оком і на «Добриніна», котрий вигойдувався на хвилях зо дві сотні метрів.

Море трохи втихомирилося, хвилі стали покатіші, але над ними все кружляли низькі хмари, оповиті сизою штормовою поволокою. Піщаний острів, який ще вчора сліпив очі золотавим розливом, став сірий од вологи, зате всілися курища, які забивалися в найменші щілини, тріщали на зубах. Як бути з плановим виходом у

море, чи ризикне Куликов посадити учнів у судна? З цією тривожною думкою він і рушив на розшуки керівника походу.

Павло Павлович теж сумнівався, але, порадившись із досвідченими інструкторами, вирішив не відміняти ритуал.

— Море не любить хлюпиків, ви ж самі, Ярополку Івановичу, знаєте.

Так, капітан це добре знав. Не один океанський шторм довелося здолати, траплялося, що й сам впадав у страх, особливо в перші роки мандрів, коли від самої згадки про те, що під судном товща води на кількасот метрів, а до найближчого суходолу із сотня миль, мертвіло тіло. Тільки почуття відповідальності за колектив, тільки бажання не видатися в очах колег боягузом додавало відваги, і коли виходили із затаженого двобою зі стихією, аж соромно було зізнатися самому собі за ті хвилини мимовільного перестрашу. Що ж, моряк сам собі обирає долю, отож і підлітків не варто тримати в тепличних умовах. А вони самі рвалися в море.

Ледве сонце полишило обрій, як усі були на ногах. Навіть Нужденний та Забужко, переживши нелегку ніч, весело брьохалися в прибої, оточені друзями. Вони стали героями дня, і тепер не залишалися поза увагою жодної хвилини, може, вдесьте розказуючи про всі перипетії боротьби з морем. Навіть Гриць Петькун, нащо вже любив лідерство, тепер старався всім показати, що саме його друг, Олег Нужденний, виявився таким сміливцем.

Група яхтсменів заходилася виплітати довжезну гірлянду з гілок та квітів, решта ж почала готувати суденця до виходу в море. За ніч у них понабивалося чимало піщаної пульпи, і тепер треба було добре потрудитися, вичерпуючи її. Зрештою, борти яхт і ялів знову попіднімалися над збуреною поверхнею, готові прийняти на себе команди. «Добринін» підійшов ближче, ніби виманюючи флотилію на простір. Саме в цю мить із села випетляла машина і взяла прямо на галасливий табір. З неї вибрався голова колгоспу і Ярема Гнатович. Привітавшись із Куликовим, голова дружельно мовив:

— Ми там дітям фруктів привезли, так би мовити, аванс за майбутню роботу.— Повернувся до машини й гукнув:— Іване, вивантажуй!

Шофер неспіхом діставав ящики й виставляв прямо на пісок. Галасливий гурт оточив його, і незабаром хлопці та дівчата уминали за обидві щоки хрумкі соковиті плоди.

Ярема Гнатович кивнув головою на гірлянду.

— А це навіщо?

— Хочемо на воду опустити,— відповів Морочковський, ураз зосередившись.— Десь там приблизно, де «Сокіл» потонув.

Старий захвилювався.

— Спасибі вам. Вони заслужили. Може, і я з вами?

— А чого ж? — скинув оком Куликов. — Покажете дітям, де гірлянду класти. Петькун!

Гриць миттю вискочив із гурту.

— Я тут, товаришу директор!

— Візьмеш на яхту Ярему Гнатовича, він буде нашим провоза-
тим. Як справи на борту?

— До походу готові! — по-військовому чітко відрепортував ка-
пітан.

— Ваша яхта іде першою, скликай команду. Вихід через пів-
години. Все господарство зібрати на судна.

— Єсть зібратися! — виструнчився Петькун і помчав до табору.

Через півгодини на березі не було нічого, крім головешок, які за-
лишилися після вогнищ. Екіпажі вилаштувалися біля своїх суден,
чекаючи команди. З моря протяжно озвався «Добринін», Куликов
помахав йому рукою. Попрощалися з головою колгоспу, пообіцяв-
ши подумати над його пропозицією, бо хоч і зараз можна було за-
лишитися та допомогти в зборі плодів, але ж у яхт-клубу були свої
плани. «Газик» поповз до села, залишаючи глибокий слід на косі.
Павло Павлович узяв старого за лікоть.

— Яремо Гнатовичу, ви вже йдіть до отієї найбільшої яхти, там
вас Петькун зустріне, ведіть усю флотилію в море.

Старий натягнув бриля, щоб шквалом не зірвало, навіть моту-
зочком попід бородою зав'язав, і побрів до крайньої яхти.

Петькун і перед ним не забув виструнчитися, наче то був високий
гість — якщо не з самого командування військовим флотом, то
принаймні з якоїсь великої частини, що квартирувала тут, на пів-
острові. Суворо оглянувши свою команду, мовив:

— Яремо Гнатовичу, ви сідайте де зручніше, ви тепер наче наш
капітан, а я вже хай побуду трохи в заступниках.

— Який із мене капітан, — пробурчав дід, важко перевалю-
ючись через борт. — От колись були капітани, хоч би й Гудзенко, а
я так собі.

— Еге, ви, діду, ще нас за пояс заткнете, — подав голос Чепіж-
ний, який притримував яхту, аби та не дуже розколихувалася.

— Твої б слова до бога, — крєктав Ярема Гнатович, усідаючись
на передню банку.

Олег стояв третім у шерензі і намагався вгадати на березі по-
стать Світлани. Але їхня яхта була десь по центру, і як хлопець не
тягнувся на носках, як не крутив шиєю, все одно нічого не побачив
за спинами юних моряків. У ньому жило таке піднесення, що
коли б зараз хто скомандував, то злетів би у небо. Ще б пак! — за-
мість прочуханки від керівництва дістав подяку за врятування ма-
теріальної частини клубу та матроса Забужко. Коли б усі знали,
що найдорожчою нагородою був для нього отой солоний дівочий
поцілунок...

Куликов ще раз оглянув флотилію. Команди стояли біля бортів, чекаючи його розпорядження. Гірлянда звисала з яхти, весла, спущені на воду, звільна плескалися на хвилях. Йому стало радісно від баченого, ніби оце вперше доводилося виряджати в море флотилію. Приклавши мегафон до губів, гукнув щосили:

— На суднах, слухай мою команду! Всі по місцях, весла на воду, рівняння на «Світлану», марш!

Його команда була виконана чітко, і ось уже всі суденця рушили від берега. Куликов і собі кинувся до капітанської яхти, намагаючись водночас не випускати з поля зору всю флотилію. Але юні моряки справилися зі стартом і дружно налягли на весла.

Олег міцно тримав весло в руках і старався не порушити колективного ритму. Це було не так просто — лопасть раз по раз вилітала з води, хвилі підминали її під себе й крутили дебеле ручище в уключині. Те ж саме було і в інших веслярів, і від того яхта клювала носом, виписувала майже непомітні зигзаги. І, лише дякуючи стерновому, яким став капітан Петькун, судно простувало саме тим курсом, який указував Ярема Гнатович. Старий сидів спереду, пильно придивляючись до моря, наче прагнув побачити бодай рештки бойового «Сокола», і лише час од часу перекрикував рокіт і плескіт хвиль, подаючи нові команди.

Вітер дув тепер з берега, і Куликов вирішив решту відстані пройти під вітрилами. Зрештою, пора вже дати передих юним яхтсменам, які й так учорашній вечір хвалилися свіжими мозолями. Він знову приклався до мегафона і гукнув, намагаючись пересилити невгамовний плескіт води:

— Вітрила ставити, курс попередній!

Від судна до судна полетіла команда, і незабаром над ними почали розквітати білі, сині, червоні полотнища. Було таке враження, ніби над заспокоєним морем раптово знялися в небо різнокольорові екзотичні птахи і, забравши побільше вітру в розкрилля, понеслися подалі від берега. Вітально загув «Добринін» і, круто розвернувшись, очолив хід флотилії.

Тепер можна було перепочити, і Олег із полегкістю випростав спину. Вітрило лопотіло поруч, заслоняючи від пронизливого вітру, він утер обличчя і роздивлявся довкола. Берег уже майже сховався, лише зелені садки то виринали, то зникали між хвиль. Солоні бризки приємно холодили обличчя, і він підставляв себе морю. Петькун керував яхтою за допомогою вітрила, вправно ловлячи вітряні потоки, а команда залишалася без роботи. Олег відчув, як чиясь долоня опустилася на його плече, і озирнувся. То Віктор, якому ніяк не вдавалося поговорити з ним на березі, нахилився і змовницьки запитав:

— Олег, тільки чесно...

— Що, чесно? — не зрозумів Нужденний.

— Ну, вчора вночі, коли в морі плив, не страшно було?

— Коли б було страшно, не кинувся б у воду, — запевнив Олег, але подумав, що надто хвастає, і поспішив доказати: — Та хіба тоді був час на роздуми? Просто кинувся у воду, а вже коли на яхту вибрався, то злякався.

— Я так і думав, — переможно випростався Віктор. — То тільки в кіно показують, що нічого не бояться.

— Може, й так, — підтвердив Олег. — І ти б поплив, коли б знав, що в морі хтось може затонути.

— Аякже, — загорівся Чепіжний. — Тільки мені не щастить на пригоди. А ти молодець...

Від другої похвали Олегові стало зовсім тепло й затишно, і він вдячно зиркнув на Віктора.

А Ярема Гнатович ставав усе неспокійнішим. Він уже не сидів на банці, а спирався грудьми на борт і крутив головою у всі боки. Від солоних бризок увесь змокрів, але, певне, навіть не помічав того, витаючи думками в далекому суворому минулому. Нарешті він повернув до команди схвильоване обличчя й гукнув:

— Здається, десь отут ми тонули. Опускай вітрило! — скомандував він і хотів навіть допомогти.

Але Петькун добре знав свою справу, і за кілька секунд полотнище згорнулося на дні яхти. Побачивши їхній маневр, те ж саме зробили й інші, і тепер суденця, підкоряючись веслам, почали збиватися в півколо. Вже коли всі розташувалися зовсім поруч, Олег побачив Світлану. Він навіть над бортом перехилився, наче хотів дотягнутися до її яхти, але дівчина видалася йому зовсім байдужою, і це неприємно вжалило серце. Ні, бути цього не може, видно, стомилася, та й яхтою керувати треба, спробуй попустити, так і вірнешся в чужий борт.

Куликов оглянув свою флотилію. Поруч погойдувався «Добринін», готовий у будь-яку хвилину прийти на поміч, на суденцях застигли матроси. Всі чекали початку церемонії, але Павло Павлович не поспішав. Озираючись довкола й несподівано помітив Морочковського. Ага, от хто може сказати, стільки літ проплавав.

— Ярополку Івановичу, вам слово.

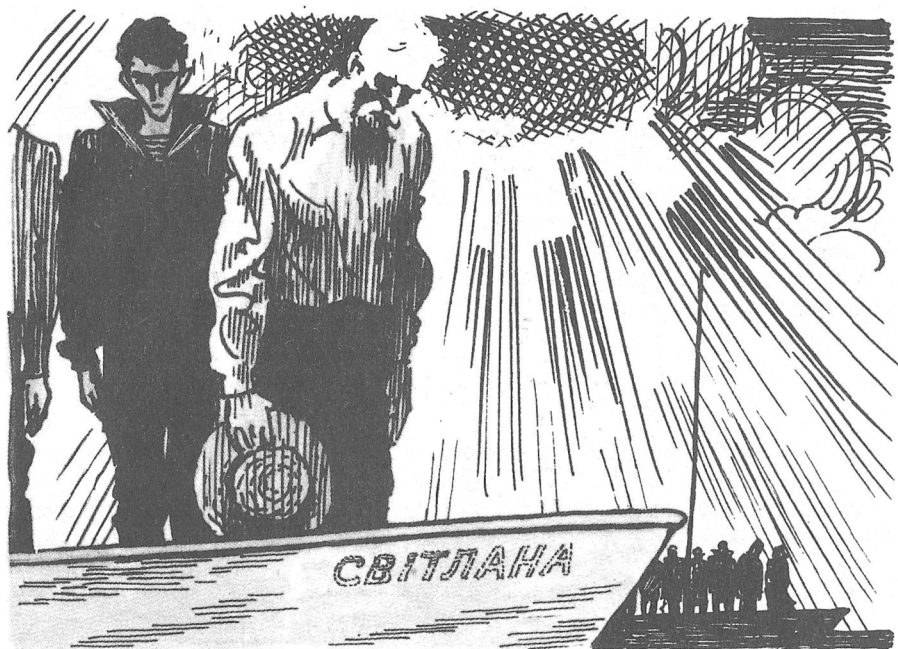
— Дозвольте, — збентежився Морочковський. — А при чім тут я? Ваш клуб, ваші вихованці...

— Всі вони наші з вами. Ви ж були капітаном, а це для дітей важить...

— А може, хай краще Ярема Гнатович?

— Ідея, — сказав Куликов і гукнув: — Вам слово, Яремо Гнатовичу!

Гість не чекав цього і тільки мотнув головою. Але всі вже зачалися на суденцях, прислухаючись до плескоту хвиль і стукоту власних сердець. І тоді старий гукнув зривистим голосом:

— Хлопці мої! Ви зникли там, у глибинах, і не чуєте нині, як над вами плеще море, і не бачите, що сьогодні до вас приплили ваші внуки. Так прийміть же від них подарунок і ... простіть, що я не з вами.

Знову запала тиша, яку порушив голос Куликова:

— Гірлянду пам'яті на воду спустити!

Олег ухопився за гілки, водночас поправляючи яскраві польові квіти, і відчув, як світ паморочиться в очах. Йому здалося: ще мине якась хвилинка, і з води назустріч їхньому дарункові піднімуться десятки, сотні м'язистих рук, і він покладе на них оцю гірлянду, а вони будуть тримати її на воді доти, доки вся їхня флотилія не заховається за пругом.

Гірлянда плавно загойдалася між суденцями, і в ту ж мить «Добринін» озвався протяжним журним гудком, який перекрив і стогін моря, і плескіт хвиль. Всі стояли з опущеними головами, а коли Олег нарешті звів очі, то перше, що помітив, — рясні сльози на щоках колишнього перевізника. Такі ж заплакані очі сяйнули на хлопця з протилежної яхти — Світланині.

Мовчки, без команди, розійшлися судна, зайняли звичний стрій, готові рушати далі мирними водами. Моторний бот, що супроводжував похідників, притерся бортом до «Світлани», і Ярема Гна-

тович нехотя перебрався на нього. Вже коли всідався там, мовчки глянув на команду й тяжко крехнув:

— Ех!...

— Весла сушити, вітрила підняти, курс бейдевінд! — пролунала команда Куликова, і вся флотилія заходилася лаштуватися в дорогу.

Олег сидів біля борту й знову прислухався до плюскоту хвиль. Їхню яхту кидало в провалля між накатами, виносило на гребені, та хлопець усе намагався побачити на воді зелену гірлянду з червоними квітами, наче то був рятівний маяк, засвічений серцями незнаних героїв.

XXVII

Після морського походу минуло кілька днів, коли троє друзів знову зібралися на скіфській могилі. Ще попереду були канікулярні дні, ще стільки сонця мало вилитися на них золотими потоками, але кожен відчував у собі якусь пустку без отого змагання з морем, без вітрильників, які стояли тепер при березі, чекаючи, коли знову Куликов покличе невгамовних мореплавців. Ота вимушена пауза — директор клубу виголосив наказ про десятиденну перерву — гнітила всіх, наче щось до болю рідне відійшло в минувшину, залишившись споминами.

Вони стояли біля самого крутосхилу над морем. Як і завжди в літню пору, берег був забитий людьми, трава під ногами никла додолу, припалена гарячими променями. Пориви вітру налітали з далекої Тамані, несучи зволожену прохолоду на місто. Звідси було так далеко видко, мов пливеш під самими хмарами, а думки хлопців ширяли ще далі. Дрібними здавалися прикросці життя перед оцим блакитним морем, перед далиною, у якій ще тільки контурно вгадувалося майбутнє, і над ним не вставало жодної хмари.

Вчора Олег отримав телеграму від батька. Той був десь коло берегів Південної Америки, обіцяв повернутися ранньої осені, та Олег уже сьогодні мріяв, як розказуватиме про свій перший похід, про училищні будні. І там, у морі, і на комбінаті йому подобалося почуватися людиною, якій довіряють старші, без котрої, здається, і каші не звариш. А куди проляже шлях далі, нікому не відомо. У всякому разі, його друзі не сушили голови над вічною проблемою: ким бути? Попереду два роки навчання, і за той час може стільки всього відбутися, що ніякий гороскоп не підкаже.

З далекого рейду озвався білобортий корабель, і хлопці припали очима до моря. Воно було для них частиною життя, воно віщувало їм долю. Петькун приставив до лоба долоню і пробасив:

— Чи не твій батько повернувся, га, Олег?

— Ні, моєму ще рано, — відповів той і присів на траву.

Хлопці зробили те ж саме. Смалило сонце, віяв вітер, долітали знизу дитячий галас і легке хлюпотіння прибою. Всі троє стежили за голубою затокою, ніби сподівались, що з-під пологого берега вирине раптом яхта з косим вітрилом, і хтось близький поманить їх у далечінь. Але ближнє море всівали тільки шлюпки рибалок та відпочиваючих.

Олег обернувся назад і обвів поглядом зелені квартали Приморського. Серед десятків димових фонтанів він тепер звільна впізнавав червонясту завію свого комбінату. Доля подавала йому два знаки, море й суша озвучували його думи, і хоча хлопець ще не знав, за якими позивами рушати, але був упевнений — обере вірну дорогу.

Горlach Л. Н.
Г69 Золота пора: Повість: Для серед. та ст. шк. віку / Худож. В. Т. Гончаренко.— К.: Веселка, 1988.— 191 с.: іл.

ISBN 5-301-00159-0

Повість українського радянського письменника, лауреата Республіканської комсомольської премії імені М. Островського про сучасних підлітків. Вони вчаться в профтехучилищі, формування їхніх характерів відбувається в суперечливих умовах, у конфліктах з оточуючими. Підлітки потрапляють на «малину». Та ось їх захоплюють заняття в яхтовому клубі, море...

У 1987 році на республіканському конкурсі на кращий твір про систему профтехосвіти повість одержала першу премію.

Г 4803010200—198 КУ—№ 9—164—1988 ББК 84Уж7-44
М206(04)—88

Литературно-художественное издание

Горlach Леонид Никифорович
(Коваленко)

ЗОЛОТАЯ ПОРА

Повість

(На українском языке)

Для среднего и старшего
школьного возраста

Художник

Гончаренко Владимир Тарасович

Киев «Веселка»

Редактор Т. І. Конончук

Художній редактор В. Ю. Тернавський

Технічний редактор Т. В. Осталяцька

Коректори Л. О. Крагель, Л. К. Скрипченко

ИБ № 4424

Здано на виробництво 28.12.87. Підписано до друку 13.06.88. БФ 40379.
Формат 60×84¹/₁₆. Папір друкарський № 1. Гарнітура шкільна. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 11,16+(0,25 вкл.)=11,41. Умовн. фарб.-відб. 12,625. Обл.-вид. арк. 13,07+(0,26 вкл.)=13,33. Тираж 65 000 пр. Зам. 155-8. Ціна 75 к.

Ордена Дружби народів видавництво «Веселка»,
252655, Київ, МСП, Мельникова, 63.

Львівська книжкова фабрика «Атлас»,
290005, Львів-5, Зелена, 20.